

Серія «ДНЗ. Вихователю»
Заснована 2007 року

ВИХОВАТЕЛЮ

ДНЗ

Дошкільний
навчальний заклад

Т. Г. Левченко

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В ДНЗ

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

ВИДАВНИЧА
ГРУПА
ОСНОВА

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»



<http://shkilniypidruc.ucoz.ru>

Харків
Видавнича група «Основа»
2011

УДК 373.2
ББК 74.102
Л38

Серія «ДНЗ. Вихователю»

Левченко Т. Г.
Л38 Громадянська освіта в ДНЗ. — Х. : Вид. група «Основа»,
2011. — 144 с. — (Серія «ДНЗ. Вихователю»).

ISBN 978-611-00-0318-6.

Посібник містить матеріали для ознайомлення старших дошкільників зі світом людей, уявлення про державу, закон, права та обов'язки, людські чесноти тощо.

Пропонований конспект занять та художні твори допоможуть вихователям дошкільних навчальних закладів організувати роботу над опрацюванням розділу «Сфера “Люди”» базової програми розвитку дітей «Я у світі».

УДК 373.2
ББК 74.102

ISBN 978-611-00-0318-6

© Левченко Т. Г., 2009
© ТОВ «Видавнича група “Основа”», 2011

<http://shkilniypidruc.ucoz.ru>

ЗМІСТ

Передмова 5

Конспекти занять 9

Заняття 1. Україна — наша держава, а ми — українці 9

Заняття 2. Я — людина 13

Заняття 3. Знай свої права й обов'язки, дитино 16

Заняття 4. Я знаю: мова мамина — свята 18

Заняття 5. Найкраще — це життя 20

Заняття 6. Щоб добробут мати, треба добре працювати 21

Заняття 7. Мудрим ніхто не народився, а навчився 25

Заняття 8. Добро і зло 28

Заняття 9. Чужої біди не буває (співчуття і байдужість) 31

Заняття 10. Що таке щастя? 33

Заняття 11. Слова ввічливості на кожен день —
чарівні слова 36

Заняття 12. Манери. Гарні та погані манери 39

Заняття 13. Милосердя і жорстокість 42

Заняття 14. Щедрість і пожадливість 44

Заняття 15. Товариськість, дружба 45

Заняття 16. Скромність і хвалькуватість 49

Заняття 17. Любов, лагідність і жорстокість 53

Заняття 18. Зростаємо патріотами. Ніхто не забутий,
ніщо не забуте 55

Заняття 19. Яка совість, така й честь 58

Заняття 20. Любо й неньці як дитина в честі 59

Заняття 21. Не слово красить людину, а добрі справи 62

<i>Заняття 22.</i> Правда дорожча за неправду	64
<i>Заняття 23.</i> Умій почекаати	66
<i>Заняття 24.</i> Погані звички. Вікторина	68
Додаткові матеріали	72
Україна — наша держава, а ми — українці	72
Я — людина	78
Мова — дивний скарб	83
Знай свої права й обов'язки, дитино	89
Щоб добробут мати, треба добре працювати	90
Мудрим ніхто не народився, а навчився	96
Добро і зло	99
Чужої біди не буває	103
Що таке щастя?	104
Слова ввічливості	106
Манери. Хороші та погані манери	107
Милосердя і жорстокість	110
Щедрість і пожадливість	113
Товариськість, дружба	119
Скромність і хвалькуватість	124
Любов, лагідність і жорстокість	126
Ніхто не забутий, ніщо не забуте	126
Яка совість, така й честь	129
Любо й ненці, як дитина в честі	130
Не слово красить людину, а добрі діла	131
Правда дорожча за неправду	134
Умій почекаати	137
Короткий тлумачний словник етичних термінів	139

ПЕРЕДМОВА

Є якась незбагненна правда, вища мудрість життя, що саме в наш важкий час, в складну епоху чергової економічної кризи дедалі сильнішає спрага нових духовних орієнтирів. Єдиний вихід у теперішній ситуації — це моральність, чистота мислення і серця, культура і духовність. Ось тому надзвичайно важливо сьогодні дати дітям, маленьким громадянам України, уявлення про державу, закон, права та обов'язки, формувати людські чесноти.

Світ рятує Знання.

Світ рятує творча думка.

Світ рятує Культуру.

Особливо жахливо чути, коли пригнічені кризою люди, не дуже погані самі по собі, починають говорити, що зараз не час думати про культуру, про духовне, про чесноти.

Перемогти обивательську свідомість Культурою, Духовністю, Словом, Красою і Знанням — основні пріоритети і завдання громадянської освіти.

У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначається:

«Ознайомлення дітей зі світом людей належить до компетенції розумового (життя і праця дорослих) та морального (дорослий як взірець для наслідування) виховання. Проблеми людини, шанобливого ставлення до дорослих, ознайомлення із соціальною дійсністю завжди були важливими у вихованні дошкільників. Видатний психолог С. Л. Рубінштейн так визначав суть спрямованості особистості: «серце людини все зіткане з її людських ставлень до інших людей: те, чого, вона варта, цілком визначається тим, яких людських взаємин вона прагне, яке ставлення до людей, до іншої людини вона здатна встановлювати».

Традиційними проблемами морального виховання є питання формування у дітей початкових уявлень про норми моралі, що регулюють ставлення людини до інших людей, її діяльності, до самої себе, а також перетворення цих норм у засоби самостійної регуляції поведінки та взаємин з людьми, які її оточують. Актуальними проблемами морального виховання є також і власне формування гуманного ставлення до навколишнього, виховання колективістської спрямованості поведінки, працелюбності, морально-вольових якостей (чесності, скромності, відповідальності тощо).

Нарешті посилюється інтерес і до соціальних аспектів виховання дітей у зв'язку із соціально-політичними змінами в житті суспільства та необхідністю готувати дітей до них. Такі якості, як уміння керувати своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної поведінки, орієнтації у нових обставинах, відчуття свого місця серед інших людей, є сферою соціального розвитку дитини.

Соціальну компетентність дошкільника можна охарактеризувати за такими складниками:

- *пізнавальний компонент* — рівень і зміст знань про людину, близьких та далеких дорослих людей, людей різного віку і статі тощо (поінформованість);
- *ціннісний компонент* — ставлення до людини як до найвищої цінності, повага до життя і діяльності, гідності кожної людини (гуманність);
- *емоційний компонент* — інтерес до людей, бажання спілкуватися з ними, пізнавати їх, прагнення бути схваленим іншими людьми, уміння співчувати, співпрацювати, розуміти емоції та почуття інших і керувати своїми почуттями у процесі спілкування (чуйність);
- *оцінний компонент* — уміння об'єктивно оцінювати вчинки людей та їхні взаємини, бути толерантним, справедливо ставитися до людей (справедливість);
- *поведінковий компонент* — оволодіння етичними еталонами поведінки та спільної з іншими діяльності, вміння пропонувати, надавати і приймати допомогу, здійснювати моральні вчинки з власного бажання, уміння спілкуватися (моральна активність).

ВІКОВІ ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Старший дошкільний вік

Дитина знає свій родовід, усвідомлює, що честь роду залежить від кожної людини. Вміє шанувати пам'ять предків, підтримувати стосунки з родичами, які живуть поруч і далеко. Виявляє інтерес до родинних реліквій, шанує родинні традиції.

У дошкільника сформовані уявлення про доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини й людських взаємин; про справедливість як здатність правильно оцінювати вчинки людей, про чесність як вимогу до власної поведінки відповідати тим критеріям, які застосовуєш в оцінці вчинків інших. Виявляє самоповагу, що

ґрунтується на усвідомленні своїх індивідуальності, права на самовираження, власні почуття та самостійну поведінку, яка не створює проблем для інших людей.

Розуміє стан і почуття інших людей з їхнього вигляду, інтонацій, дій, виявляє повагу до почуттів людини, розуміння її права бути такою, як вона є. Чуйно ставиться до інших людей залежно від їхніх віку та статі. Розуміє ставлення людей до себе. Почувається природно у товаристві знайомих і незнайомих людей. Знає, як реагувати на несправедливе ставлення до себе, розуміє причину і намагається її усунути. Прагне до коректності, толерантності у взаєминах.

Розуміє поняття «дружба» і «товаришування» і відповідно поводить з однолітками.

Має уявлення про державу, її символи, народ, національні особливості українців. Знає національні пам'ятники, героїв, виявляє повагу до них, шанує національні святині.

Розуміє поняття «людство», шанує звичаї інших народів.

Календарне планування

№ з/п	Тема	Термін	Група
1	Україна — наша держава, а ми — українці	вересень	старша
2	Я — людина	вересень	середня
3	Знай свої права й обов'язки, дитино	жовтень	старша
4	Я знаю: мова мамина — свята...	жовтень	середня
5	Найкраще — це життя	листопад	старша
6	Щоб добробут мати, треба добре працювати	листопад	середня
7	Мудрим ніхто не народився, а навчився	грудень	старша
8	Добро і зло	грудень	середня
9	Чужої біди не буває	січень	середня
10	Що таке щастя?	січень	старша
11	Слова ввічливості на кожен день — чарівні слова	лютий	середня

№ з/п	Тема	Термін	Група
12	Манери. Гарні та погані манери	лютий	старша
13	Милосердя і жорстокість	березень	старша
14	Щедрість і пожадливість	березень	середня
15	Товариськість, дружба	квітень	середня
16	Скромність і хвалькуватість	квітень	старша
17	Любов, лагідність і жорстокість	травень	середня
18	Ніхто не забутий, ніщо не забуте	травень	старша
19	Яка совість, така й честь	червень	старша
20	Любо й неньці, як дитина в честі	червень	середня
21	Не слово красить людину, а добрі діла	липень	старша
22	Правда дорожча за неправду	липень	середня
23	Умій почекати	серпень	середня
24	Погані звички. Вікторина	серпень	старша

КОНСПЕКТИ ЗАНЯТЬ

ЗАНЯТТЯ 1

ТЕМА. Україна — наша держава, а ми — українці

Програмовий зміст: з'ясувати поняття «*рідна земля*», «*отчий дім*», «*державна*»; виховувати почуття любові до Вітчизни, почуття національної гордості.

Обладнання: виставка книг за темою; прислів'я; символи України.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Без чого не може жити соловейко? А людина?

— Як соловейко не може жити без пісні, так людина не може жити без Вітчизни. І де б вона не була, тепло Вітчизни її завжди зігріває. Батьківщина — це наша рідна Україна, земля, де ми народилися і живемо, де живуть українці — давній і великий народ, де живуть наші батьки, де жили наші предки.

— Послухаймо вірш М. Хоросницької «Моя Україна» і дамо відповідь на запитання: «Що включає поняття “Україна”»?

Моя Україна —
Широкі простори:
Поля і левади,
Долини і гори...
Молитва, і пісня,
І слово натхненне.
З чого почалась
Україна для мене?
Чи з пісні цієї,
Що в небо злітає,
Чи з рідної мови,
Що звуками грає,
А чи з Отченашу,
Що мати навчає?..
Із пісні, дитино,
Що в небо злітає,
Із рідної мови,
Що звуками грає,

З тієї молитви,
Що мати навчає,
Твоя Україна
Себе починає.

Вихователь. А з чого почалась Україна для кожного з вас, діти?

— Звичайно, із маминого слова, з колискової пісеньки.

Проводиться конкурс «Мамина колискова».
(Діти виконують пісні, які їм співала матуся.)

Вихователь. Відгадайте загадку:

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в чужині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без... (*батьківщини*)
(М. Чернявський)

— Так, батьківщина — це наша рідна Україна.

Проводиться конкурс малюнка «Україна — рідний дім».

Вихователь. Наш народ — справжній митець, мудрий, невтомний, щирий, гостинний і розумний, бо нас зігриває Україна.

Мамо роду і народу,
Подивись, твої сини
Вже посіяли свободу,
Вже колосяться лани.
Дозріває, буде віно
І святої волі в нас.
Україно, Україно,
Ми — для тебе, ти — для нас.
Буде в домі твоя правда,
Твій закон і заповіт.
Будеш, Мамо, будеш Ладо,
Поки сонце, поки світ.
(О. Лупій)

Проводиться конкурс прислів'їв про Україну.

- Всюди добре, а вдома найкраще.
- Де рідний край, там і під ялинкою рай.

- У чужій стороні і сонце не так світить.
- Там земля мила, де мати родила.
- За своїм краєм серце болить.
- Що країна — то родина.
- Який край, такий і закон.
- Кожен край має свій звичай.
- Без Батьківщини і сонце не гріє.
- Соловей троянду любить, людина — Вітчизну.
- З любові до Вітчизни серце співає.

(Вихователь за необхідності допомагає дітям пояснити зміст прислів'їв.)

Вихователь. Наша держава Україна вільна, незалежна. Вона має свої звичаї, традиції, закони, символи. Вони відображають її історію, сутність.

Прапор наш — синьо-жовтий. Синій колір уособлює мирне небо, жовтий — золоту пшеницю.

Гімн — це урочиста пісня. В основу сучасного гімну України покладено мелодію пісні композитора XIX ст. Михайла Вербицького на слова Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна».

Тризуб — це знак-символ, в основу сучасного герба нашої держави покладено стародавній золотий тризуб на синьому полі. В його основі — слово «воля».

Це — національні символи.

— Послухаймо наш національний гімн. Коли він звучить, неодмінно треба підвестися — так ми виявляємо повагу і гордість за нашу Вітчизну. Під час слухання гімну не можна розмовляти, штовхатися, відволікатись на розмови, бо це вже вияв неповаги.

Слухання гімну.

— Окрім національних символів, є ще народні. Ось як говорить про це прислів'я:

- Без верби й калини нема України. *(Діти пояснюють зміст.)*

— А ще народними символами є хліб і сіль, рушник як символ достатку і гостинності, вінок зі стрічками, квіти, дерева.

Розповіді дітей про народні символи.

Вихователь

Ми дуже любим весь наш край,
Ми любим Україну.
Її лани, зелений гай,
В саду — рясну калину.

Там соловейко навесні
 Співає між гілками;
 Та й ми співаємо пісні, —
 Змагається він з нами.

(М. Познанська)

Проводиться конкурс «Українська пісня».

Вихователь. А ще прослухаймо молитву про Україну, нашу державу, запам'ятаймо їх.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Боже, великий, єдиний,
 Нам Україну храни.
 Волі і світу промінням
 Ти її осіни.
 Молимося, Боже єдиний,
 Нам Україну храни,
 Свої всі ласки й щедроти
 Ти на люд наш зверни.
 Дай йому волю, дай йому долю,
 Дай доброго світа.
 Щастя дай, Боже, народу
 І многії, многії літа.

Діти по черзі читають напам'ять вірші:

— Ми є діти українські,
 Хлопці та дівчата.
 Рідний край наш — Україна,
 Красна та багата.

— Ми малі, та всі ми друзі,
 Ми — одна родина.
 Та найбільша наша мати —
 Ненька Україна.

— Хоч про тебе, Україно,
 Ми ще мало знали,
 Та чомусь серденьком щиро
 Ми тебе кохали.

— Щасливі ті діти, які народилися у рідному краї і, виростаючи в ньому, поступово пізнають його та свій народ. Хоч ви ще маленькі, але пам'ятайте, що ви — частинка великого народу, всі ми — українці, а Україна — наша Вітчизна.

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 2

ТЕМА. Я — людина

Програмовий зміст: довести, що кожна дитина — особистість, громадянин великої держави; виховувати почуття поваги до кожної людини, вчити взаємоповаги.

Обладнання: ілюстрований матеріал за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, мабуть, ви колись чули вислів «Будь людиною»? Що він, на вашу думку, означає?

(Відповіді дітей.)

— Важко відповісти. Тож послухаємо казку В. Сухомлинського «Важко бути людиною». Вона вам допоможе.

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили у далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірць, що лежить у долині за кілька кілометрів од села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Вони зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили.

Відійшли з кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду. — Її очі стали тривожні.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

— Ну що ж... — каже Роман. — Це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто вертатися через таку дрібницю?

— Варто, — наполягає Марійка.

— Ну хіба тобі не соромно перед собою, Романе? Ви як хочете, — каже Марійка, — а я повернуся й подякую...

— Чому? Ну, скажи, чому це треба обов'язково зробити? — питає Роман. — Адже ми так потомилися.

— Бо ми люди. Якби ми були телята, можна було б і не вертатися.

Вона обернулась і рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, тож поплівся за гуртом.

— Що відрізняє дітей від телят?

— Чому діти повернулися до хутора?

— Що означає вислів: «Бо ми — люди»?

Висновок: людина — високоорганізована істота, вона має мислення, володіє мовою, може думати, мріяти, будувати свої плани, вона має очі, вуха, ноги, руки, тож вмiє бачити, слухати, говорити, творити... Вона здатна відповідати за свої дії, за свої вчинки. Ось тому вислів «бути людиною» означає дотримуватись всього зазначеного вище. Бути людиною важко, бо це означає дотримуватись певних обов'язків. А це не кожному і дорослому вдається.

— У кожної людини є своя мрія, тобто своя вершина, якої вона прагне дістатися і йде до неї все своє життя. Якщо людина обов'язкова, вона досягає її, якщо ні — тоді це лише мрія.

Послухаємо ще казку.

СЯЙНА ВЕРШИНА І КАМ'ЯНИСТА СТЕЖКА

Подорожній стоїть під високою-високою горою. Її Вершина вкрита вічним снігом, а внизу біля підніжжя, цвітуть троянди. Подорожньому треба піднятися на високу Вершину. Він рушив у дорогу.

Іде день, іде другий. До Вершини гори веде вузька Кам'яниста Стежка. Глянув Подорожній на Вершину. Вона сяє в променях сонця. Другої ночі Подорожній ночував серед холодного каміння.

Уранці прокинувся й знову побачив перед собою Сяйну Вершину. У променях ранкового сонця вона була рожева. Пішов далі Подорожній Кам'янистою Стежкою. Важко йому дихати, ледве ноги пересуває. На Кам'янистій Стежці то камінь гострий, то яма, то вибоїна. Зітхнув Подорожній, витер піт і питає:

— Скажи, Кам'яниста Стежко, чого так важко тобою йти?

— Бо я веду до Сяйної Вершини, — відповідає Кам'яниста Стежка.

Висновок: Сяйна Вершина — це мета життя, а Кам'яниста Стежка — це тернистий, важкий шлях, який треба пройти, долаючи життєві перешкоди.

Вихователь. Звернімось до народної мудрості.

Чому так народ говорить?

- Добре ім'я краще за багатство.
- Будь людиною, а не нелюдом.
- Не ім'я красить людину, а добрі діла.
- Гарного коня хвалять, гарну людину шанують.
- Добре, коли сам віриш у себе. Ще краще, коли люди вірять у тебе.
- Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.

Вихователь пояснює зміст окремих прислів'їв.

Вихователь. Від народження ім'я вам дають батьки, а потім своє ім'я творить кожна людина. Послухайте вірш про старшого друга — учня. Відшукайте слова-висновок:

Для малих і для дорослих
Ким я тільки не бував:
Гриць — невдаха, Гриць — непослух,
Гриць — роззява із роззяв.
В школі вчився на «абияк»,
Був, як кажуть, сірячок.
Але все ж позбувся «трійок»,
Бо на те ж я Гриць Гачок.
Тож і відповідь єдина —
Це підкреслюю вам я:
У житті сама людина
Заслуговує ім'я.

(Г. Бойко)

(Відповіді дітей.)

Вихователь. Діти, не забувайте іти вперед крок за кроком до своєї Вершини, бо в кого сил не стане, той буде... А ким — про це ми дізнаємось із казки.

КАЗКА ПРО ХЛОПЧИКА АБИХТО

Казна-коли, казна-де жив хлопчик Абихто.

Прокидався будь-коли, вмивався абияк, знехотя, аби ніхто не сварив, снідав і йшов куди-небудь. Гуляв аби з ким, аж доки не обридало. Повертався додому, думав: «Будь-що-будь, будь-як-небудь...»

Якось хлопчика запитали: «Ким ти хочеш бути?»

Він неохоче відповів: «А мені все одно. Ким-небудь».

Так і виріс хлопчик Абихто. Виріс, але так ніким і не став. І стали називати його просто: Ніхто. Чи нікого не нагадає тобі цей хлопчик?

(Н. Струтинський)

— Що ж треба зробити, щоб не залишитись «без імені»?

— Запам'ятайте:

У кожного своя Вершина —
Всевишній нам її дає,
Та якщо праці не докласти, —
Вершина мулом заросте.

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 3

ТЕМА. Знай свої права й обов'язки, дитино

Програмовий зміст: у межах Міжнародної Конвенції ООН ознайомити дітей з їхніми правами та обов'язками; дати визначення поняття «право» та «обов'язок»; виховувати повагу до законів Держави — Конституції.

Обладнання: Конституція України, ілюстративний матеріал, прислів'я.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, може, ви чули коли-небудь вислів: «жити за законами Держави, дотримуватись прав, виконувати обов'язки».

Отже, закон — це постанова державної влади. Основна книга нашої держави — Конституція, або Основний Закон. У ній записані права та обов'язки громадян.

Що ж таке «право»? Це система встановлених державою правил і норм, які регулюють відношення між громадянами.

Кожна людина, у тому числі й дитина, мають певні права. Про дитячі права говорить Міжнародна Конвенція Організації Об'єднаних Націй. Може, хтось із вас їх уже знає?

Отож, розглянемо їх.

Права краще ілюструвати малюнками, вихователь коментує статті.

- Дитиною вважається людина до 18 років.
- Особлива турбота — дітям-інвалідам.
- Усі діти мають право на любов та піклування.
- Усі діти є рівними у своїх правах.
- Кожна дитина має невід'ємне право на життя.
- Кожна дитина має право на захист від викрадення та продажу.
- Кожна дитина має право на власну думку.
- Кожна дитина має право на мирні зібрання та об'єднання.
- Кожна дитина має право на особисте життя.
- Кожна дитина має право на інформацію.
- Діти не повинні стати жертвами насильства.
- Особлива турбота про дітей-сиріт.
- Кожна дитина має право на міжнародну допомогу.
- Кожна дитина має право знати свої права.
- Кожна дитина має право на медичну допомогу.
- Кожна дитина має право на освіту.
- Кожна дитина має право на розвиток таланту.

- Кожна дитина має право на національну самобутність.
- Кожна дитина має право на повноцінне харчування.
- Кожна дитина має право на відпочинок.
- Кожна дитина має право на захист від наркоманії.
- Жодна дитина не повинна залучатися до примусової праці.
- Жодна дитина не повинна бути скривджена.
- Захист прав неповнолітніх порушників.
- Дітей не можна залучати до бойових дій.

Дані права можна брати вибірково.

— Отже, що ж таке права дитини?

— Які права ви запам'ятали?

— Але, крім прав, є й ще обов'язки, яких повинна дотримуватись кожна дитина.

Обов'язок — це те, що підлягає обов'язковому виконанню внаслідок суспільних вимог або внутрішніх стимулів; це певний обсяг роботи, справ.

— Які обов'язки вам відомі та з якими з них ви добре справляєтесь?

(Відповіді дітей.)

— Складемо довідник дитячих обов'язків.

- Шануй тата, маму, дідуся, бабусю, старших і менших.
- Самостійно доглядай за собою.
- Дотримуйся правил особистої гігієни.
- Допмагай меншим та старшим, особливо людям, які потребують твоєї допомоги.
- Виконуй правила культури поведінки.
- Шануй своїх чотириногих друзів.
- Бережи природу.
- Дбай про здоров'я та розум.

Вихователь. Прислухайтесь до того, що каже народна мудрість, поясніть зміст прислів'їв.

- Перший обов'язок у житті — чесно служити Батьківщині.
- Крила птахові, розум людині, щоб вічно прагнули до висоти.
- Збулись Закону золоті слова: людина має волю, щастя і права.

(Відповіді дітей.)

Підсумок

— Що означають поняття: «закон», «права», «обов'язки»?

— Де вони записані?

— Яких прав і обов'язків ви дотримуетесь уже сьогодні?

— Для чого це ми робимо?

ЗАНЯТТЯ 4

ТЕМА. Я знаю: мова мамина — свята...

Програмовий зміст: показати красу і велич рідної мови як ознаки національної гідності; виховувати любов до рідного слова.

Обладнання: вірші про мову; портрет Т. Г. Шевченка; виставка книг за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Як швидко плине час. Ми, дорослі, також зовсім недавно були дітьми. І цей золотий час дитинства залишив нам незабутні дитячі враження. Ось як про це пише Дмитро Білоус:

Враження дитинства — ясновесні!
Слів краса! Звідкіль іде вона?
Наче загадки якісь чудесні:
Рідна мова — дивна дивина.

— Життя починається з першого подиху, з першого слова, з першого кроку... Давайте пригадаємо, які перші слова ви вимовляли. (*Відповіді дітей.*)

— І «мама», і «дай», і «хлібчик»... Слова, які складають найбагатший скарб — рідну мову. Недаремно у народі говорять:

- Слово до слова складається мова.
- Без мови людина стає німою.

Слова мови передаються з вуст в уста і звучать як музика. Доки живе народ, доти живе і мова, слово. Тому народ і говорить про слово:

- Ясний розум — і слово ясне.
- Хорошеє слово багато важить.
- Хто має розум, має і слово.
- Кожне слово має свій смисл.
- Мудре слово — добрий друг у біді.
- Душа мудреця в його мові!

Діти пояснюють зміст прислів'їв.

Вихователь. Від кого ж ви чули перші слова?

— Хто вчив вас говорити?

Діти діляться спогадами.

— Без сумніву, першим ви чули слово рідної матусі, рідної бабусі. Це слова ласки, життєвої мудрості, надії. І звучали вони в колискових, що їх наспівували ваші нені.

Вихователь пропонує послухати колискові у виконанні запрошених на заняття мам, бабусь.

Вихователь. Тож нехай завжди і скрізь звучить наша рідна мова. Адже вимовляти слова рідною, всім зрозумілою мовою або чути рідне слово від друзів надзвичайно приємно.

— Ось послухайте, як пишуть про мову письменники:

РІДНА МОВА

Розвивайся, звеселяйся,
Моя рідна мово,
У барвінки зодягайся,
Моє щире слово,
Щоб на все життя з тобою
Ми запам'ятали,
Як з колиски дорогої
Мовоньку кохали.

(Л. Забашта)

Вихователь. Послухаймо ще одну поезію.

МОВО РІДНА, СЛОВО РІДНЕ

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.
Як ту мову нам забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?!
От тому плакайте, діти,
Рідненькую мову
І учіться говорити
Своїм рідним словом!
Мово рідна, слово рідне, —
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має.

(І. Багрянний)

Вихователь. Пограємо у гру «Якими словами описати рідну мову?»

— А тепер розглянемо виставку книг про мову:

- Білоус Д. Диво калинове. — К.: Веселка, 1988.
- Кондратюк А. Наша мова солов'їна. — К.: Веселка, 1990.
- Кондратюк А. З вишневого саду. — К.: Молодь, 1991.

Підсумок

Вихователь. Хай це, можливо, і не найсуттєвіше, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічку букви «і», а також, витягнувшись на пальчиках, оберігати місячний серпик букви «є», що зрізаний з неба разом з ниточкою. Бо, кажуть, дитино, що мова наша солов'їна. Правильно кажуть, але за-тям собі, що колись можуть настати і такі часи, коли нашої мови не буде пам'ятати навіть найменший соловейко. Тому не можна покла-датися тільки на солов'їв, дитино.

А ще пам'ятаймо, що це мова нашої держави. І доки житиме на-род, доти житиме і мова. Якщо ти справжній патріот своєї землі, своєї країни, — ти вчитимеш, знатимеш і плекатимеш рідну мову.

ЗАНЯТТЯ 5

ТЕМА. Найкраще — це життя

Програмовий зміст: сформувати поняття «життя» в усіх значен-нях; показати, що людське життя — най-важливіше, найдорожче; вчити шанувати й берегти життя.

Обладнання: прислів'я, ілюстративний матеріал.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Нумо, діти, на поріг: ось загадочка для всіх.

— Що дається кожному при народженні?

— Звичайно, життя.

— А що, на вашу думку, означає це слово?

(Відповіді дітей.)

— Життя — це особлива форма існування і руху; фізіологічне існування людини і тварини, діяльність суспільства і людини в тих чи інших виявах; реальна дійсність.

— А ось і народна мудрість до нас завітала. Пояснімо зміст при-слів'їв.

- Життя прожити — не поле перейти.
- Не той багато прожив, кому багато років, а той, хто багато зробив.
- Життя завжди йде вперед, а хто за ним не встигає, той залиша-ється позаду.
- Зерно зважається вагами, життя — добрими ділами.
- Щоб добре жити, треба працю любити.
- Оберігати саджанці — оберігати життя.

(Відповіді дітей, висновки.)

— Життя дається один раз. Порівняно з життям Всесвіту життя людини на Землі — як макова зернинка. Завжди треба думати: чи правильно ми живемо? А ось і казка в гості поспішає, втоми не знає, дітей мудрості навчає. Послухайте її, зробіть свої висновки.

ЩО ТАКЕ ЖИТТЯ

(Казка)

Засперечалися пролісок, сніг і зайчиха, що на світі найкрасивіше.

— Найкрасивіше, — сказав пролісок, — це коли розквітає перший пролісок. Навкруги ще сніг, а сонячний промінь дзвонить у білосніжний дзвіночок на зеленій стрічці: «Весна прийшла! Весна прийшла!»

— Ні, найкрасивіше, — сказав сніг, — це коли перший сніг випадає. Земля чорна, замерзла, неприваблива. А випаде перший сніг, і земля немов умиється. Вся укутається в пухнасте покривало, покращає, засвітиться.

— Ні, — сказала зайчиха, — найкрасивіше, це коли маленькі зайчата в перший раз на галявину виходять. Навкруги квіти пахучі, трави високі, і в них маленькі пухнасті грудочки сидять. Перший раз на світ дивляться. Вушка в них ворухаються, а очі робляться величезними від подиву. Я прекраснішої картини не бачила.

— Даремно ви сперечаєтесь, — лагідно сказало їм сонечко з висоти і погладило всіх трьох і землю навколо, — це все найкрасивіше, тому що все це — життя.

(А. Лопатина)

— Чому все найкрасивіше?

Вихователь. Назвіть головних героїв казки.

— Чи правильними є слова *проліска, снігу, зайчихи*?

— Як ви поясните слова сонечка: «Все це найкрасивіше, тому що все це життя»?

— А що ж таке — життя?

— Що, на вашу думку, найдорожче для людини?

ЗАНЯТТЯ 6

ТЕМА. Щоб добробут мати, треба добре працювати

Програмовий зміст: продовжити формування людських чеснот; довести, що основою життя є праця; вчити дітей долати вади, лінощі зокрема;

виховувати дітей на народних звичаях і традиціях.

Обладнання: виставка книг за темою; перлини народної мудрості — прислів'я.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Без чого людина не може жити?

(Відповіді дітей.)

— А ще людина не може жити без праці. Навіть у маленьких вже є свої обов'язки, тому ви виконуєте посильну для вас роботу, допомагаєте старшим. Розкажіть про це.

(Відповіді дітей.)

— Слово «праця» має багато спільних за значенням слів: праця, працелюбність, працювати, працювати, працювати. А ще є багато слів, близьких за значенням: діло, робота, труд, справа, діяльність.

— Що ж означає слово «праця»?

— Це діяльність, процес перетворення чогось у щось. Наприклад, із клаптиків тканини можна зробити ляльку, з борошна спекти паляницю, із пісочку зробити ракету і промчати у космічній далині...

Тож народ наш — мудрець і славний трудівник — говорить:

- Труд — правило життя.
- Без труда — нема плода.
- Труд — другий батько людини.
- Хто не працює, той не їсть.
- Діло майстра величає.
- Краще маленька робота, ніж безділля.
- Ледача кішка не зловить мишку.
- Руйнувати легше, ніж будувати, говорити легше, ніж працювати.
- Робота розуму навчає.
- Праця все здолає.
- Труд прикрашає життя.
- З лінощів усе зло народжується.

— Виберіть прислів'я, яке вам найбільше подобається, і розкажіть, як ви його розумієте.

— Яке слово у прислів'ях зустрічається найчастіше? (*Труд, праця, робота...*)

— А яке слово є протилежним до нього?

— Що є позитивним і негативним?

— Яку людину шанують: роботящу чи ліниву? (*Висновки*)

Вихователь. Послухайте вірші, назвіть головних героїв, визначте, хто працюватий, а хто — ледачий.

ПОМІЧНИЦЯ

Є у мами доня,
Гарна, білолиця,
Є у мами доня —
Леся-помічниця.
Устає раненько,
Підмете чистенько.
Ще й до мами скаже:
— Відпочиньте, ненько!
Посуд я помию,
Гарно стіл накрию,
Тільки борщ зварити
Я іще не вмію.

(О. Стрілець)

Висновок. Леся-помічниця — працювата.

Ти думаєш, деревам не болить?
Ти думаєш, в дерев немає серця?
Та чую я — з корінь до верховіть —
Мій любий клен так жалібно трясеться.
Ну заспокойсь! Ти рану вже промив.
Ще пройде дощ, і стане тобі краще!
...Ішов хлопчина тут і гілку одломив,
Таке ледащо, сам не знає нащо.

(В. Бичко)

Висновок: хлопець — ледащо.

Вихователь. А хто у нашій групі працюватий, хто заслуговує на похвалу? (*Відповіді дітей.*)

— А ще кожен із вас має поміркувати, кому треба вдосконалюватись, виправляти вади. А зараз продовжимо оцінювати героїв творів. Прослухаємо вірш.

ЧОМ БИ Й НІ?

Я сьогодні рано встала.
Чом би й ні?
Зранку мамі помагала.
Чом би й ні?
Замісила в діжці тісто.
Чом би й ні?

Полила квітки барвисті
 На вікні.
 Потім їсти наварила.
 Чом би й ні?
 Маму й тата пригостила.
 Чом би й ні?
 І було б все дуже гарно.
 Чом би й ні?
 Якби все це
 Не наснилося мені.

(М. Юхимчук)

Висновок: дівчинка — лінивиця.

ВИЛІКУВАВСЯ

Не впізнають Толю мама,
 Тато і бабуся:
 Вперше він прокинувся рано,
 Вмився, одягнувся,
 Яблуньку полив в садочку,
 Квіти й помідори.
 — Що це скоїлось, синочку,
 Ти, бува, не хворий?
 — Ні, матусю, — утирає
 Син щасливий лоба, —
 Це від мене лінь тікає,
 Як ота хвороба.

(І. Січовик)

Висновок: лінь — хвороба; Толя — працювятий.

Вихователь. А тепер загадка для всіх. Відгадайте, хто вони.
 Чи разом їх можна назвати працювитою родиною?

В кулачку живуть брати —
 Чи знайомий з ними ти?
 Перший братик — Показальчик.
 Другий братик — Помагальчик.
 Третій братик — Всегуляйчик.
 А четвертий — Заважальчик.
 П'ятий братик — Прихвляйчик,
 В кулачкові — Захищайчик.

(Г. Малик)

Висновок. Це п'ять братів — пальчиків-помагайчиків.

Вихователь. Гарно, дітки, працювали. Ось і казка завітала.

ДЕСЯТЬ РОБІТНИКІВ

Зайшов я колись до однієї жінки в хату — Одаркою звали жінку. Дивлюсь, а у неї в хаті так чисто, гарно так: діти умиті, чистенько одягнені, обід зварений.

— Як ви встигаєте все поробити? — питаю я в Одарки.

А вона каже:

— Як же мені не встигнути?!

У мене служать аж десять робітників. Вони мене слухають: що скажу — зроблять, один одному допомагають...

— Хто ж то у вас робітники?

— А ось вони! — засміялася Одарка і поклала на стіл свої десять пальців.

(*М. Коцюбинський*)

— Хто ж ці десять робітників?

— А у вас вони є? Покажіть.

Вихователь. На завершення нашого заняття давайте вивчимо скоромовку, а слова, які виражають головну думку, візьмемо за девіз:

На печі, на печі
Смачні та гарячі
Пшеничні калачі.
Хочеш їсти калачі —
Не лежи на печі.

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 7

ТЕМА. Мудрим ніхто не народився, а навчився

Програмовий зміст: довести дітям, що розум — велика сила; вчити добувати знання, виховувати на зразках народної педагогіки.

Обладнання: перлини народної мудрості — прислів'я; ілюстративний матеріал, загадки.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Любі діти, загадка в гості завітала і закликає вас поміркувати. Ось мої загадки. (*Бере до рук ляльку і ніби від її імені загадки промовляє.*) Хто відгадає, «молодця» здобуває.

- На базарі не знайти.
На вагах не зважити. (*Знання, розум*)
- З ним ніхто не народився, а навчився. (*Розум*)
— Молодці, діти, розум, знання, мудрість — велика сила. Знання — це корисні копалини, які видобувають працелюбні люди. Чим знань більше, тим людині легше жити у світі.
— Поясніть зміст прислів'їв — перлин народної мудрості.
- Хто знання має, той далеко сягне.
- Не хвались мудрий мудрістю, а сильний — силою.
- Розум — друг, гнів — ворог.
- Хто розум має, той і мур зламає.
- Про розум людини судять за її життям.
(*Відповіді дітей.*)

Вихователь. Підемо у гості до театру. Не забудьте про правила поведінки. Завіса піднімається, вистава починається.

ХИТРИЙ ПІВЕНЬ

(за мотивами української народної казки)

П'єса

Дійові особи: Півник, Лисичка, Сонечко, Дерева.

Чепурна українська хатина. За нею видніється ліс. Біля тину стоять діти-«дерева», дрімають.

На перелаз вилітає Півник в радісно стріпує крильцями.

П і в н и к. Ку-ку-ріку! Ку-ку-ріку! Прокинься, Сонечко!

Лунає ніжна мелодія. На сцені з'являється дівчинка — Сонечко. Вона кружляє у таночку і зникає за деревами. Діти-«дерева» прокидаються, починають гойдатися, шепочуться поміж собою. З лісу виходить Лисичка.

Л и с и ч к а. Добридень, Півнику! Почула, як гарно ти кукурікаєш. Чудовий у тебе голос! Тільки ось не знаю, чи вмієш ти так співати, як твій батько співав.

П і в н и к. А як співав мій батько?

Дерева, приклавши долоньки до вух, прислухаються. Лисичка заплющує одне око і стає на одну ногу. Дерева й собі підгинають одну ногу.

Л и с и ч к а. Ось так стояв на плоту твій батечко. Та так голосно кукурікав, що всі сусідські півні замовкали.

П і в н и к (*хвалькувато*). І я так зможу.

Півник заплющує одне око і кричить на все горло.

П і в н и к. Ку-ку-ріку!

Дерева, затуливши вуха, присідають.

Л и с и ч к а (*солодким голоском*). А чи зможеш ти стояти на одній нозі і, заплющивши обидва ока, співати?

П і в н и к (*гордовито*). Звичайно, зможу. Ось послухай!

Він заплющує очі, але не встигає закукурікати. Лисичка, схопивши з кошика лантуха, накидає його на Півника.

П і в н и к. Ой!

Лисичка веде Півника до лісу. Дерева сумно хитають голівками.

Л и с и ч к а (*облизується*). Кажуть, з гарних співаків смачний борщ виходить.

П і в н и к (*оговтавшись*). Лисичко, але ж твоя мати не так робила!

Дерева знову прислухаються.

Л и с и ч к а (*насторожено*). А як же вона робила?

П і в н и к. Перш ніж Півника з'їсти, вона мала звичку протяжно співати.

Лисичка сідає на галявині. Високо задерши голову, починає виводити пісню.

Л и с и ч к а. У-у! У-у-у-у!

Півник скидає лантуха і злітає на тин.

П і в н и к. Ку-ку-ріку! Ку-ку-ріку!

Дерева усміхаються, легенько плескають долоньками-«листочками». Лисичка змовкає і розплющує очі.

Л и с и ч к а. І чого б це тобі так високо забиратися, півнику? Ще впадеш! Давай-но крильце, я тобі злізти допоможу!

П і в н и к. Е ні, Лисичко! Одного разу я вже тебе послухався!

Л и с и ч к а (*улесливо*). Ну, Півнику, ну, голубчику...

П і в н и к (*рішуче*). Не злізу.

Лисичка бере порожнього лантуха і плентає до лісу. Древа махають долоньками їх услід.

Л и с и ч к а (*до глядачів*). Ось тобі й маєш! Півень, а мене перехитрив!

Півник (*переможно*). Ку-ку-ріку! Ку-ку-ріку! Повісь свого лантуха на сухім суку!

Лунає весела, бадьора музика.

(*Н. Вернигора, Р. Скачко*)

Вихователь. Чи сподобалась вам вистава?

— Але це ще не все! Ось і чарівна скринька з дружніми порадами.

- Спробуй не наступити, а поступитися.
- Не захопити, а віддати.
- Не кулак показати, а подати руку.
- Не сховати, а поділитися, не кричати, а вислухати.
- Не розірвати, а склеїти.

Спробуй — і ти побачиш, як цікаво виходитиме. І яке дивовижне почуття пролетиться в серце і зігріє його.

Життя сповнене таких несподіванок, випадковостей, поривань, що все одно, хоч би як ми не намагалися, ненароком когось образимо, скривдимо, зробимо боляче. Але ми усвідомлюватимемо, що вчинили неправильно, і страждатимемо: навіщо і як це вийшло?..

Намагайся не завдати шкоди й болю іншій людині.

Не проси про те, що можеш зробити сам.

І не роби нікому того, чого не хотів би собі.

(*А. Роцин*)

— Я прочитала поради чарівної скриньки.

— Відшукайте прислів'я.

— Поясніть їх зміст.

— Як краще сказати про півника: хитрий, мудрий, розумний?

— З якою народною казочкою перекликається п'єса? А чи однакові півники? Що перемагає у житті? (*Висновки дітей.*)

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 8

ТЕМА. Добро і зло

Програмовий зміст: сформувані поняття «добро» і «зло»; виховувати кращі людські якості.

Обладнання: ілюстративний матеріал за темою; додаткові матеріали — літературні твори.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, повернімося ще раз до людських чеснот.

— Як ви розумієте прислів'я: «Зло кінчається прикрістю, а доброта — радістю».

(Відповіді дітей.)

— А що, на вашу думку, означає «добро», «зло»?

— Добро — це все позитивне, гарне, корисне. Зло — дещо нерозумне, шкідливе, а ще — біда, нещастя, неприємність.

— Що з цих двох понять є кращим?

— Чого ми будемо дотримуватись і виховувати в собі?

Вихователь. Зараз я вам розповім вірша. А ви після його прослуховування ви зробите свої висновки.

ТАТОВА ПОРАДА

Хлопчина вбіг із двору в хату,

До тата голосно гука:

— А я провідав у лікарні

Свого найкращого друга.

Тож, правда, тату, я — чутливий

І маю серце золоте?

Замисливсь тато на хвилину

І так сказав йому на те:

— Коли тебе в тяжку хвилину

Людина виручить з біди,

Про це добро, аж поки віку,

Ти, синку, пам'ятай завжди.

Коли ж людині щиросердно

Ти зробиш сам добро колись, —

Про це забудь, аж поки віку,

Мовчи й нікому не хвались.

(Л. Компанієць)

(Відповіді дітей.)

— А чи робив добро хтось для вас?

— А чи робили ви добро коли-небудь?

(Відповіді дітей.)

— А тепер послушайте казочку та дайте відповідь на запитання: «Кому буде зле? Чому?»

ЛЕДАР І СОНЦЕ

Гарячого літнього дня пішов Ледар до лісу. Ліг у холодочку на м'якій траві та й заснув.

Поки він спав, сонце пройшло по небозводу великий шлях і піднялось у найвищу точку. Сонячне проміння освітило галявину.

Ледар відчув, що сонце дуже припікає в голову і ноги. Піднятися б та перейти в холодок, але ж лінощі обсіли.

От і каже Ледар Сонцю:

— Сонечку, відсунься, будь ласка, трохи вбік, бо мені спекотно.

Сонце зареготало:

— Хіба це чувано, щоб Сонце відсувалося, куди Ледареві хочеться!

Ледар розсердився й закричав:

— То ти не хочеш відсунутись?

— Не можу, — відповіло Сонце.

— Оце так? — каже Ледар. — Тоді знай: я на зло тобі не відсунусь і тут лежатиму.

(В. Сухомлинський)

— Яке прислів'я найкраще підходить до казки?

- Злість не прикрашає людину.
- Зло приносить зло.

— Як, на вашу думку, чи дало Сонце урок Ледареві?

— Подумайте, які слова описують Сонце, які — Ледаря? *(Добре, щире, лагідне, золоте, приємне, щедре, злий, вайлуватий, невдячний, грубий)*

Вихователь. А чи обов'язково закликати постійно людину творити добро і не чинити зла? Чому?

— Послухаємо ще одну казку.

ДВА ІВАНИ

Були собі два Івани. Два мрійники. Хотіли для людей добро зробити, щоб їх героями назвали.

От перший Іван вийшов на високу гору, щоб його всім видно було, сів на камінь і чекає, коли люди його на подвиг покличуть.

А другий Іван пішов у світ широкий: яблуні посадив, щоб вирости солодкі яблука, вугілля в шахті рубав, вогник людям дарував, а потім на космічному кораблі в небо злетів, став справжнім зоряним героєм.

А перший Іван усе чекає, коли його люди на подвиг покличуть.

(За Ю. Ярмишем)

— Який з Іванів вам подобається більше?

— Що хотіли зробити Івани?

— Як досягав своєї мети перший Іван, другий?

— Хто творив справжнє добро?

(Відповіді дітей.)

Підсумок

Вихователь. Зрозуміло, добро краще, ніж зло. Ось тому про нього і говоримо ми так багато. Тож давайте учитись робити добро. Ось як про це говорить Ю. Яковлев:

Учіться добра!

Давайте ж учитися добра!

Добро необхідне людині, як повітря. Без добра життя стає бідним, нікому не потрібним. Усе, що є кращого в житті людини, осяяне добром.

Хто з вас, діти, не мріє бути сміливим, мужнім, сильним? А хто з вас, дорогі друзі, мріє бути добрим? Адже зустріти добру людину — це щастя...

ЗАНЯТТЯ 9

ТЕМА. Чужої біди не буває (співчуття і байдужість)

Програмовий зміст: продовжувати формувати людські чесноти, зокрема вчити дітей співчувати, співпереживати та відчувати чужу біду, виховувати бажання прийти на допомогу, вчити боротись із вадами, зокрема з байдужістю; виховувати почуття взаємоповаги.

Обладнання: ілюстративний матеріал за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, що, на вашу думку, означає слово «біда», «горе»?

— Чи доводилось вам коли-небудь самому чи самій зараджувати біді?

— А чи співчував вам хтось у вашій біді?

— Чи співчували ви коли-небудь комусь? Як це відбувалось?

— Як називають людину, яка співпереживає з потерпілим, приходить йому на допомогу?

— Правильно, співчутливою, тобто вона виказує своє співчуття потерпілому, хворому, нещасному...

— А яке слово протилежне до слова «співчуття»?

— Це байдужість.

- Яке поняття вас зігриває, вселяє надію?
- Послухайте оповідання.

ЧОМУ?

Три тижні не був у школі Сергійко: хворів. Скучив за товаришами й за вчителькою.

Радісний, збуджений прийшов хлопчик до школи. Ось і його парта, ось і товариші.

Думалось йому: і очам у товаришів побачить радість і привітність. Та їхні очі були спокійні й незворушні.

— А ти виконав сьогодні завдання? — тільки й спитав сусіда по парті.

— Виконав, — тихо сказав Сергійко й заплакав.

(В. Сухомлинський)

— Чому заплакав хлопчик?

— Що вразило Сергійка у спілкуванні та зустрічі з друзями?

Вихователь. Байдужість — справді погана риса характеру, холодна і підступна. Порядна людина, добра, завжди відчуває чужу біду і сприймає її як свою.

— А зараз познайомимося з історією Федька, ровесника Сергійка.

ЧОГО НЕ ПОМІТИВ ФЕДЬКО?

На березі моря сьогодні було дуже мало людей. Закінчилось літо, почалася осінь. Мало хто й у воду залазив.

Прийшов купатися тільки Федько. Мати його на роботі. Йому треба йти в дитячий садок. Рано-вранці мати наказувала Федькові:

— Нікуди не звертай, іди прямо в садок.

Не послухався. «Зайду, — думає, — до моря, скупаюсь».

Скинув сорочку й трусики, поліз у воду. Спочатку вода здавалась холодною, а потім стала ніби теплішою.

На березі моря сидів чоловік. У нього не було ноги. Він прийшов на милицях — відпочити, подихати свіжим повітрям.

Коли ж побачив маленького хлопчика, що запливав усе далі й далі, він роздягся й рушив у море. Йому важко було добиратися до води. Милиці він залишив на березі.

На глибокій воді йому стало вже легше. Він обігнав хлопчика й пильно стежив за його білою голівкою.

Хлопчик накупався, виліз із води, одягнувся й побіг у дитячий садок. Він і не помітив, як безногий чоловік занепокоєно добирався

до води, пильнував його, Федькову, білу голівку, як з трудом вибрався на берег і як тяжко було йому самому одягтись.

(В. Сухомлинський)

- Чого не помітив Федько?
- Що ви думаєте про хлопчика?
- А як можна назвати чоловіка-інваліда?
- До яких людей він належить? Чому він пішов у воду?
- Що б ви порадили хлопчикові?
- Який ваш висновок?

Підсумок

Вихователь. Діти, у світі дуже багато страждань, негараздів і бід. І коли ми поспівчуваємо слабшим за нас, вчасно прийдемо їм на допомогу, світ стане кращим і щасливішим.

ЗАНЯТТЯ 10

ТЕМА. Що таке щастя?

Програмовий зміст: дати визначення слова «*щастя*»; спонука-ти до самовдосконалення, вчити дітей бачи-ти щастя і бути щасливими.

Обладнання: прислів'я, казки; чарівний мішечок.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Чому іноді слова Воля, Щастя, Мир пишуть з великої літери?

— Що, на вашу думку, означає слово Щастя? (Відповіді дітей.)

— За словником слово «*щастя*» — це почуття або стан найвищого, повного вдовolenня.

— Діти, хто з вас вважає себе щасливою людиною?

— Чи можна поділитись щастям і з ким?

— Що треба зробити, щоб всі люди були щасливими? Як це можна зробити?

— Послухайте слова поета О. Підсухи, приготуйтеся пояснити їх.

Щастя — не слава, не гроші —

Все це минає.

Щастя — це друзі хороші,

Шана людська.

(Відповіді дітей.)

— Ми продовжимо роботу над усвідомленням поняття «щастя». І я певна, що ви станете щасливішими...
Послухайте казочку.

ЯКЕ ЩАСТЯ?

Мама запитала мене:

— Яке щастя?

Я сказала:

— Щастя, це коли ніхто з дітей не плаче. І ще тоді щастя, коли маленьких співочих пташок ніхто в клітку не саджає. Бо в клітці не може бути щастя. І щоб мама ніколи не плакала й не журилася, — то щастя. Бо коли мама журиться, то й у мене сльози тоді на очах.

(В. Сухомлинський)

— Зробимо висновки: що ж таке «щастя»?

Вихователь. Послухайте ще легенду. Коли ж її послухаєте дуже уважно, зробіть висновки.

ЛЕГЕНДА ПРО ЩАСТЯ

Ви чули легенду про Щастя?

Стверджують, що воно перебувало у золотистому, щільно стуленому пуп'янку тюльпана. Ніхто не міг дістатися до нього, хоча й намагався: хто — силою, хто — хитрощами, хто — заклинаннями. Йшли до тієї квітки і старі, й молоді, здорові й каліки, йшли царі із шляхетним почтом і жебраки з торбами, йшли багатії-марнотрати і злидарі без шеляга за душею. Натовп біля квіток збирався і згодом розходився ні з чим. Щастя нікому не давалося до рук.

Та ось одного разу луками, де росла ця квітка, йшла натомлена тяжкою працею бідна жінка, яка вела за руку свого маленького сина. Їй хотілося бодай подивитися на пуп'янок чарівної квітки щастя, якого вона так і не побачила за все своє життя, лише тяжко зітхала, згадуючи про нього.

Жінка тихенько, із завмиранням серця наблизилася до квітки... Раптом її хлопчик, побачивши пуп'янок чарівної квітки, дзвінко і голосно, як може лише дитина, роземіався.

І сталося диво! Тієї самої миті пуп'янок розкрився. Те, що не вдалося зробити ні силою, ні хитрощами, зробив веселий безтурботний дитячий сміх... Дорослому часом важко збагнути, що не все можна купити за гроші, не все можна здобути силою чи хитрощами. Посправжньому щасливою може бути лише дитина — їй так небагато для цього треба.

(М. Золотницький)

- Де перебувало щастя?
- Як люди дорослі намагалися здобути щастя?
- Унаслідок чого розкрився пуп'янок чарівної квітки?
- Чому по-справжньому щасливою може бути лише дитина?
- Отже, зробимо висновок: що ж таке «щастя»?

Вихователь. Поясніть ще й народну мудрість. Як вона говорить про щастя?

- Од хліба й води життя щасливе.
 - Нема щастя без здоров'я.
 - Хто щастя шукає, той і знаходить.
 - Щастя в повітрі не в'ється.
- Отже, що ж таке «щастя»?
- Як і де його можна знайти? (*Відповіді дітей.*)

Вихователь. А зараз пограймося у гру, яка називається «Чарівний мішечок».

У мішечку фанти, які можуть зробити дитину щасливою,— це зображення: комп'ютера, планера, кішечки, собачки, торта, мами, тата, сонечка, скейта, підводної маски, роликів, велосипеда...

Діти дістають малюнки і придумують історії про щастя.

Отже, щастя треба: робити самому, шукати чи чекати? (*Відповіді дітей.*)

— Послухайте різні міркування людей про щастя. Виберіть ті, які близькі і вам. Отже, щастя — це...:

- коли тебе розуміють;
- коли нічого не треба робити, а є щось смачне їсти й пити;
- коли ти комусь потрібний;
- коли тебе не займають і ти робиш те, що хочеш;
- можливість мати улюблену справу і займатись нею;
- здійснення мрії;
- мати багато друзів;
- гарне здоров'я;
- мама і тато;
- стати кінозіркою чи фотомоделлю;
- мати гарну дружну сім'ю;
- зробити щось недозволене й залишитись непокараним;
- помститися тому, хто тебе образив;
- не знати війни та голоду;
- мати чисту совість;
- жити у рідному краї;

- жити за кордоном;
- мати власне суперавто;
- бути задоволеним своїм життям та успіхами;
- радіти за близьких і оточуючих... (*Відповіді дітей.*)

— Отже, «щастя» — це задоволення, радість, симпатія, любов. У кожної людини є щастя, і треба лише вміти його бачити, тоді можна бути щасливою людиною — щодня.

Підсумок

Вихователь. Шукаючи щастя, люди дійшли висновку: чим більше людина намагається зробити щасливими інших, тим щасливішою стає сама. Звідси і вислів пішов — «щастям поділись».

Щоб ми всі веселі й щасливі були,
Трудитися будем не для похвали.
А якщо похвалять, то це на добро.
Тож будем старатись, щоб так і було.
Будьмо щасливими!

ЗАНЯТТЯ 11

ТЕМА. Слова ввічливості на кожен день — чарівні слова

Програмовий зміст: ознайомити дітей з різними формами вітання, прохання, звертання, подяки; вчити використовувати ці форми у спілкуванні з ровесниками, зі старшими; виховувати навички культури поведінки.

Обладнання: ілюстративний матеріал за темою; зразки усної народної творчості.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, чи чули ви коли-небудь про чарівні слова?

— А може, хтось захоче їх назвати?

— А як їх іще називають? (*Відповіді дітей.*)

Вихователь. А для чого слід вживати чарівні слова?

— Давайте вивчимо вірш.

ЧАРІВНІ СЛОВА

До всіх сердець, як до дверей,
Є ключики малі.
Їх легко кожен підбере,
Якщо йому не лінь.

Ти, друже, мусиш знати їх,
Запам'ятать неважко:
Маленькі ключики твої —
«Спасибі» і «Будь ласка».

(В. Гужева)

- Які слова ввічливості звучать у поезії?
- Коли ми їх вживаємо?
- Як ще у поезії названі слова ввічливості?
- Правильно, ці вміло дібрані «ключики» відімкнуть будь-чие серце. А зараз повторимо «Вітання».

Як вітатися, ти знаєш?
Хоч воно і важче,
Не «Привіт» казати треба,
А «Вітаю» — краще.
Добрідень!
Добрий день!
Дякую! Прошу! Вибачте!
На здоров'я! До побачення!
Добраніч!..

(Б. Гірський)

Вихователь. Давайте пограємо у гру «Де вживаємо чарівні слова і коли?»

Ситуації:

- Що ми говоримо, коли прокидаємося?
- Які слова-вітання ви промовляєте під час зустрічі з рідними?
- Які слова-вітання ви вживаєте під час зустрічі з друзями?
- Які ви знаєте слова-прощання, слова-подяки?

(Відповіді дітей.)

Вихователь. Пограємо у гру «Що не так?»

З ліжка Ясочка зіскакує,
До батьків гукає: — Дякую.
Потім, з'ївши свій сніданок,
Проказала: — Добрий ранок.

Вихователь. А ось і скоромовки завітали. Давайте вивчимо ту, яка вам сподобається.

- Складемо з дзвіночків ми букет
І понесемо до неньки.
Ласкаво ненька посміхнеться
І скаже: «Дякую вам, донечки
мої маленькі»!

- Семен сказав своїм синам:
— Сини, складіть скирту сіна.
Сини склали скирту сіна.
Семен сказав своїм синам: «Спасибі».
- У садочку у Пилипа
Виросла висока липа.
Не лінь було Пилипу
щодня полити липу.
«Спасибі»,— до Пилипа
Лопоче листям липа.

Вихователь. А ще із словами ввічливості можна звертатися до сонечка, природи, Вітчизни... Послухаємо їх і складемо до торбинки чарівних слів.

- Струмок серед гаю, як стрічечка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
добрідень тобі, Україно моя!
- Я всміхаюсь сонечку:
— Здрастуй, золоте!
Я всміхаюсь квіточці —
Хай вона цвіте!
- Журавлі летять, курличуть,
Шлють останнє «прощавай».
Літечко з собою кличуть,
Забирають в теплий край.

— Які чарівні слова ми покладемо до торбинки?

Підсумок

Вихователь. А на завершення нашого заняття — вірш.

ДОБРІ СЛОВА

— Доброго ранку! —
Мовлю за звичаєм.
— Доброго ранку, —
Кожному зичу я.
— Доброго дня вам! —
Людям бажаю.
«Вечором добрим»
Стрічних вітаю.
І посміхаються
В відповідь люди —
Добрі слова ж бо
Для кожного любі.

(В. Бірюков)

ЗАНЯТТЯ 12

ТЕМА. Манери. Гарні та погані манери

Програмовий зміст: з'ясувати значення терміна «манери»; виховувати гарні манери; вчити розрізняти та оцінювати погані та гарні манери.

Обладнання: ілюстративний матеріал, скоромовки.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Сьогодні знову цікаве заняття.
Послухайте віршик, назвіть найважливіше слово.

З дитинства треба знати,
Як себе тримати.
І що ж це за «химери»
Такі собі манери?
Спитаєш у Валери:
— Що ж таке «манери»?
Звернулись і до Лери:
— Ну, поясни «манери».
І кажуть дружно дітки:
— Це форми поведінки.

Вихователь. Поясніть зміст останнього речення.

Отже, манери — це та чи інша особливість поведінки, а ще її зовнішні прояви.

— Наведіть приклади гарних манер.

— Наведіть приклади манер, яких треба позбуватись.

Вихователь. А зараз настав час веселої гри. Скоромовки нас чекають, і манер вони навчають. Давайте назвемо разом погані і гарні манери. (*Відповіді дітей.*)

Вихователь читає скоромовки за методом ейдетики. (Ейдетика — це слова-малюнки, які допомагають легко засвоїти текст.)

- Кричав Архип, Архип охрип.
Не треба Архипу кричати до хрипу.
- Біг бичечок білий, біг,
А в бичечка збитий ріг.
— З ким ти буцався, бичок,
Що зламав собі ріжок?
— З хижим вовком я змагався,
У бою ріжок зламався.

Боронив же я телятко,
 Бо телятко ще малятко.

(В. Гринько)

- Бук бундючивсь перед дубом,
 Тряс над дубом білим чубом.
 Дуб пригнув до чуба бука —
 Буде букові наука.
- Вітя — світла голова,
 Вітя вчить нові слова.
 Ви йому не заважайте,
 Ви без нього погуляйте.
 Він, як буде вільний час,
 Вийде гратися до вас.
 (Г. Чубач)
- Гостювати йшла стоніжка,
 Забруднила ноги трішки,
 На порозі біля хати
 Стала ноги витирати.
 Всі сто ніжок обмітала,
 Всі сто ніжок витирала.
 А як стала на помості,
 Із гостей вертались гості.
- Женья з бджілками не дружив —
 Завжди Женья бджіл дражнив.
 Женью бджоли не жаліли —
 Та дражнила нажалили!
 Знай!
- Заєць зяблика зустрів:
 — Зебру зжер! Зміюку з'їв! —
 Зяблик зойкнув: — Значить, заєць —
 Задавака і зухвалець!
 (Ю. Кругляк)
- Вихвалявся дружку хлопчик-задавака:
 — Упіймав я у ставку червоного рака.
 — Червоного? От так, так!
 У ставку зварився рак.
- Непосида галка Кларя
 Окуляри в Карла вкрала.

На гілляку сіла:
— Карр!
Я сьогодні буду Карл.
(Л. Куліш-Зіньків)

• Уранці Уляна Уласа
Ураз умивать узялася.
Улас утікав, ухилився!
Учора уже умивався!
(Ю. Кругляк)

• У долині жив удав,
Удавав, що він все знав.
Удавав, що все умів.
У траві хвостом вертів.
У ріку лише дивився —
Удавав, що вже умився.
(Г. Чубач)

• Якось Яків сів мак:
Так-сяк, абияк.
Виріс ярий Яків мак
Та щось коле, як їжак.

• Ми питали у Мусія:
— Хто це стільки
Сліз насіяв?
Ти, Мусію, сліз не сій —
Може вирости Плаксій!

Вихователь. Чи помітили ви скоромовки, які повторюють манери? Назвіть їх.

Назвіть манери, які будемо наслідувати. А тепер давайте з'ясуємо, хто запам'ятав найбільше скоромовок. (*Діти пригадують скоромовки.*)

Оголошення результатів конкурсу «Хто більше запам'ятає скоромовок». Нагородження переможця.

Підсумок

Вихователь. Що означає слово «манери»? Пропоную вам на своїх малюнках відтворити гарні манери.

ЗАНЯТТЯ 13

ТЕМА. Милосердя і жорстокість

Програмовий зміст: продовжити формування у дітей людських чеснот, зокрема милосердя; вчити готовності прийти на допомогу в разі потреби, вчити вміння прощати, виховувати людинолюбність, почуття взаємоповаги, взаємодопомоги.

Обладнання: ілюстрований матеріал.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, чи доводилось вам коли-небудь комусь допомагати не за цукерку, не за іграшку, не за гроші, а просто так, безкорисливо.

— За яких обставин це було?

— Чи чекали ви на винагороду?

— А хто з вас зараз готовий прийти на допомогу тому, хто її потребує, просто так? *(Відповіді дітей.)*

Вихователь. Отже, якщо людина готова комусь допомогти безкорисливо, поспівчувати комусь безкорисливо, вибачити комусь безкорисливо, її називають милосердною. Це одна із найкращих людських рис характеру.

— А тепер перевіримо, як ви зрозуміли це поняття, і пограємо у гру «Милосердя чи жорстокість». Я прочитаю вірші, а ви зробіть висновки.

ЦУЦЕНЯТКО

Після бурі знайшли діти

Цуценятко ледь живе.

Що робити з ним?

Де діти?

— Хай, — Гриць каже, —

В нас живе.

Я зроблю для нього буду

і носить в лікарню буду.

(В. Ладижець)

Висновок. Це приклад милосердя.

ЧОМУ ТИМКО ПОДРЯПАНИЙ

— Чому це ти подряпаний? —

Юрко Тимка пита.

Тимко йому відказує:
 — Та я ж купав kota!
 — А я от не подряпаний,
 Хоч теж купав свого...
 — Еге, ти ж не викручував
 І не сушив його.

(Г. Бойко)

Висновок. Це приклад жорстокості. Погано вчинив Тимко.
 — Як котик покарав Тимка?
 — А тепер послухаймо ще один віршик і дамо йому назву.

На землі сніжок лежить,
 зайчик по сніжку біжить.
 Мерзнуть вушка, мерзнуть лапки
 без калошок і без шапки.
 Ой!

(С. Павлович)

Вихователь. Який заголовок доберемо?
 — Хто головний герой?
 — Які почуття у вас викликала поезія?
 — Як би ви допомогли зайчику?
 — Чим би ви з ним поділились?

Вихователь. А тепер послухайте оповідання.

ПОКИНУТЕ КОШЕНЯ

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Придулилося воно до куща та й сидить — тремтить. Поверталась зі школи маленька Наталочка. Чує — нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла кошенятко і понесла додому. Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

(В. Сухомлинський)

Вихователь. Дайте свою оцінку вчинкам:

- хто сумно хитає головою...
- хто сміється...
- хто жаліє...
- вона не сказала ні слова, взяла кошеня й понесла додому... (*Безсердечність, жорстокість, бездушність, милосердя, байдужість...*)

Підсумок

Вихователь. Кого б ви хотіли наслідувати?

— Які риси характеру хотіли б у собі виховувати?

ЗАНЯТТЯ 14**ТЕМА. Щедрість і похадливість**

Програмовий зміст: продовжувати формування людських чеснот, зокрема щедрості; вчити долати негативні риси, зокрема жадібність; виховувати дітей на народних традиціях.

Обладнання: ілюстративний матеріал до казок.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Послухайте вірш. Назвіть найважливіше слово. Спробуйте пояснити його значення.

Щедра душа ніколи не зміліє.
Щедра душа добром повніє.
Чим більш людина віддає,
Вона щедрішою стає.

(Відповіді дітей.)

— Яке поняття, протилежне «щедрості»?

— Правильно, є люди бережливі, економні, а є жадібні.

— Хто вам більше подобається: щедра чи жадібна людина?

(Відповіді дітей.)

— Наведіть із досвіду приклади щедрості і жадібності. *(Відповіді дітей.)*

— А зараз пограємо у гру «Ситуації». Але спочатку послухайте казочки, зробіть висновки, про які вчинки — гарні чи погані — йдеться?

ГОРОБЧИК

Був собі горобець. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти. Де сяде, там і засне. Одного разу літав він зі своїм товаришем у дворі одного господаря. Літали вони, гралися по смітничку, громадили та й знайшли три конопляних зернятка. Але жоден з горобчиків не захотів поділитися знахідкою. І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились! Потім зирк, а зернят уже й нема.

Ходить по дворі курка з курчатами, квочке та промовляє:
— Дурні бились, а розумні поживились!

(За Лесею Українкою)

Висновок: жадібність — погана риса характеру. Горобчикам треба було поділитись.

ПО СПРАВЕДЛИВОСТІ

На двох сусідніх соснах жили білочки-сусідки.

Зустрілися якось на одній стежинці білочки і посварилися.

— Горіх мій! Я його перша побачила!

— Ні, він мій! Я його перша підняла!

Почула ту сварку лисиця, стала між білками, розкусила горіх та й каже:

— Я помирю вас. Ця половина горіха належить тому, хто його побачив. А ця тому, хто горіх підняв. А зерно — мені, бо я вас помирила.

І зі словами: «Нерозумні бились, а розумні поживились», — помела хвостом у ліс.

Висновок: білочкам дісталась шкаралупка, а лисиці — зерня, бо вона виявилась розумнішою.

Загальний висновок: жадібність до добра не доводитьь.

Вихователь. Звідси, діти, і прислів'я пішло: «Нерозумні бились, а розумні поживились». А зараз помандруємо до творчої майстерні, складемо казочку про щедрість.

Вихователь пропонує теми:

«Щедра річка» — бо вона щедро ділиться водою.

«Щедре сонечко» — бо віддає своє тепло, як матуся.

«Щедра осінь» — бо дарує плоди.

«Щедрий ліс» — бо дарує квіти, трави, спів пташок, гриби, угоди...

«Щедра матуся» — бо дарує всю себе діткам і сім'ї. (Діти розповідають свої історії.)

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 15

ТЕМА. Товарииськість, дружба

Програмовий зміст: продовжити формування у дітей кращих людських якостей, зокрема товарииськості, дружи, показати це практично.

Обладнання: мирилки; виставка книг за темою; записи пісень про дружбу.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Знову у нас в гостях перлини народної мудрості. Виберіть прислів'я, яке вам найбільше сподобалось, поясніть його зміст.

- За хорошими друзями іди на край світу.
- Сила птаха в крилах, сила людини — в дружбі.
- Друга і рік шукатимеш, а образити можна за хвилину.
- Краще мати друга одного старого, ніж сотню нових.
- Обгороджуй себе не огорожею, а приятелями.
- Краще мати друзів, ніж ворогів.
- Дружба — велика сила.

(Відповіді дітей.)

— А що означають слова «друг», «дружба», «дружити»? *(Відповіді дітей.)*

— Дружба — це близькі відносини, засновані на довірі, спільності інтересів між людьми, колективами, державами; друг — це той, хто з кимось зв'язаний дружбою; дружити означає перебувати з кимось у дружніх стосунках.

— А який це справжній друг чи подружка?

— А чи бувають несправжні друзі?

— Давайте пограємо у мовну гру: «Якими словами опишемо справжнього друга?» *(Щирий, сердечний, подільчивий, справедливий, совісний, працелюбний, відповідальний)*

— А чому в народі говорять: «Скажи, хто твій друг, і я тобі скажу, хто ти»? *(Відповіді дітей.)*

— А хто може бути справжнім другом, окрім людини?

Слухання у запису пісень про дружбу.

Вихователь. Послухайте вірш.

ПРО ДРУГА

Твій друг тобі віддасть усе:
 І свій квіток на карусель,
 І цвях, і гудзик, і літак,
 Та не за щось — а просто так.
 І збільшуване скельце,
 Найкраще у дворі,
 Твій друг із щирим серцем
 Тобі віддасть — бери!

І ти нічого не жалій —
Ніколи і нітрохи!
І навіть м'яч футбольний свій
Віддай, як друг попросить.
І посміхнеться друг тобі —
Аж хочеться співати.
І ти подумаєш тоді:
«Як гарно — дарувати!»

(А. Костецький)

Зробіть висновки, про що йдеться у вірші.

— Правильно, автор вірша подає зразки справжньої дружби. Давайте наведемо приклади справжньої дружби нашої групи. (*Відповіді дітей.*)

Вихователь читає вірш.

СЕКРЕТ

Що зробити,
Щоб удвічі
Видавався торт
Смачнішим?
Що зробити,
Щоб удвічі
Кожен день
Для вас
Побільшав?
Щоб і радості,
І щастя
Вам було —
Аж ніде діти?
А немає тут
Секрету:
Треба
З другом
Поділитись!

(А. Костецький)

Вихователь. Прослухайте ще два вірші і порівняйте, який «кращий» і чому.

ПОРОЗУМІЛИСЯ

Сказав спокійно брату
Я вчора річ таку:
— Он бачиш — солов'ята
Стрибають на бузку?

Яка в них дружба щира!
 А злагода яка!
 Вони поділять миром
 Пір'їнку, і жука,
 І воду, і зернята
 По честі — на обох.
 А ми з тобою, брате,
 Не миримось удвох.
 У нас — за м'яч потертий,
 За куцога коня,
 За марку на конверті —
 Баталія щодня.
 Давай-но жить у згоді!
 Ти ж перший битись звик.
 А брат:
 — Ну, годі, годі...
 Та як штовхне під бік!
 (А. Компанієць)

СВАРКА

Рано-вранці за дрібнички
 Посварились дві сестрички.
 — Не чіпай моєї книжки!
 Не бери ведмедя Мишки!
 — Віддай мій олівець,
 Що поламаний кінець!
 І шматок отої стрічки,
 І лялькові черевички.
 В мій куточок не ходи!
 Ми у сварці назавжди!
 Посідали по кутках,
 Надулися — глянуть страх!
 А надворі дощ і вітер!
 Дуже сумно так сидіти!
 Де не глянеш — скрізь краплинки,
 Навіть просвіту нема.
 ...Почекали дві хвилинки,
 Обернулись крадькома.
 Вдвох відразу обернулись,
 Не хотіли, а всміхнулись.
 Що за гра на самоті?
 Уже й ляльки якісь не ті...
 І, забувши про дрібнички,
 Помирилися дві сестрички.
 (М. Пригара)

Діти роблять висновки.
Обговорення виставки книг за темою.

Вихователь. А ось і кошик з мирилками, вивчимо їх напам'ять.

Мир-миром,
Пироги з сиром,
Варенички в маслі,
Ми дружечки красні.
Поцілуймося! Помирімося!
Мирись, мирись, ніколи не сварись.
А будеш сваритись — не буду миритись.

Підеумок

Вихователь. Сподіваюсь, ви будете жити у мирі та злагоді, одне одного любити і добро творити. А ось і яблучко дружби. Скуштуймо по шматочку, адже разом — ми єдине ціле. Шануймося! А після закінчення заняття пропоную кожному посадити свою квіточку, які разом утворюють клумбу дружби.

ЗАНЯТТЯ 16

ТЕМА. Скромність і хвалькуватість

Програмовий зміст: вчити дитину формувати свій характер; виховувати стриманість; навчити дитину зважати на інтереси інших людей; вчити делікатності, тактовності, не допускати зверхнього ставлення до однолітків; виховувати в дітей почуття міри.

Обладнання: «декорації» до лялькової вистави «Хвальки», ілюстративний матеріал до казки «Черевики та чоботи».

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Звернемо увагу на прислів'я.

Скромність людину прикрашає, а хвастливість — зневажає.

— Що, на вашу думку, означають слова «скромність», «хвалькуватість»?

— Яке слово вам більше подобається?

— Що б ви хотіли наслідувати: скромність чи хвалькуватість?

(Відповіді дітей.)

Вихователь. Послухаємо віршик.

НІКОЛИ НЕ ХВАЛИСЬ

Хвалився кіт, що він убрид
Дніпро перебреле.
Та як пішов — і не прийшов,
Нема kota ніде!
І ти ніколи не хвались,
Коли не можеш — не берись.

(П. Воронько)

— Назвіть головного героя.

— Що ми йому побажаємо?

Вихователь демонструє декілька ілюстрацій котів, пропонує вибрати хвалькуватого за зовнішнім виглядом.

Вихователь. Якими словами змалюємо хвалькуватого kota?

Проводиться гра «Додай заголовок».

Каже Петрик: в ліс ходив,
Вовка сірого зловив
І в село його привів,
Та вовчицю пожалів.
...Ми й не знали, що Петько
Отакій... (хвалько).

(В. Мордань)

— Чого не знали діти?

— Який заголовок доберемо?

— Чи гарна риса характеру — хвалькуватість?

Вихователь

А ось і театр ляльок до нас завітав,
Про риси характеру нам розказав,
Що добре й погане в людині живе
І з чим боротьбу кожен з нас поведе.

ХВАЛЬКИ

Дійові особи:

Удав із джунглів

Крокодил

Мавпа

Ведуча або казкар

Ведуча

Гойдався на дереві
В джунглях удав.
Він гарний мав настрій
І пісню співав.

Удав

Я довгий,
Гладенький,
Лискучий,
Увесь по деревах повзучий!

Вихователь демонструє джунглі.

Ведуча

А в річці купався
Якраз крокодил
Та й крикнув
З усіх крокодилячих сил.

Крокодил

Я кращий —
Зелений,
Зубатий,
Завжди під водою
Хватий!

Вихователь демонструє крокодила.

Ведуча

А берегом мавпа
Зі школи ішла.
Почула
Й хвальків тих
На глум підняла.

Мавпа

Ха-ха,
Він повзучий!
Хи-хи,
Він хватий!
Не вміють і слова
Як треба сказати!
Хоч я і розумна,
У школі навчата,
Не буду ніколи
Така вихвалята.

— Що означають слова мавпи: «Не буду ніколи така вихвалю-
та»? Чи можна її вважати скромною «істотою»?

— Кого треба перевиховувати?

Вихователь. Помандруємо у чарівний світ казки.

Казка — вигадка, та в ній —
В шкаралупі золотій —
Зерня сховане смачне.
Хто дістане, той почне
Думу думать про життя,
Збудить в серці почуття.
Мов торкнеться до вогню —
Вийде сміло на борню
За добро і проти зла!
В казці — сила немала.

(В. Бичко)

ЧЕРЕВИКИ ТА ЧОБОТИ

По дорозі блискучі Черевики легко випередили великі й незграбні Чоботи.

— І куди це ви поспішаєте? — зневажливо запитали Черевики. —
Краще б сиділи вдома і людей не лякали.

— Що вдієш, — виправдовувалися Чоботи, — доводиться і нам ба-
гато ходити: то в ліс по дрова, то корівок пасти, то город копати —
не до танців нам сьогодні.

Черевики весело побігли, вилискуючи проти сонця лакованими
щічками. А Чоботи повільно попленталися позаду, важко ступаю-
чи грубими підшвами.

А невдовзі модні Черевики побачили посеред дороги величезне
болото — не обійти його, не перестрибнути. Чого доброго, ще й по-
тонути можна! Що робити?

Аж тут і Чоботи наблизилися. Подивилися, посміхнулися.
Підхопили Черевики і легко перенесли через болото.

— Дякуємо! — стиха проказали Черевики і пішли поряд із Чо-
ботами. З ними в дорозі якось надійніше.

(І. Січовик)

Вихователь. Що сховане в казці «Черевики та чоботи?»

— Хто у вас викликає захоплення? Чому?

— Кого із персонажів можна назвати скромними?

Підсумок

Вихователь. Поясніть прислів'я: «Ніщо так не красить люди-
ну, як скромність. Хвались не словом, а ділом».

ЗАНЯТТЯ 17

ТЕМА. Любов, лагідність і жорстокість

Програмовий зміст: показати і довести дітям, що все найкраще у світі — від любові, виховувати це прекрасне почуття на життєвих прикладах, засобами художнього слова; вчити перемагати себе, формуючи кращі людські якості.

Обладнання: ілюстративний матеріал, поезії.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Послухайте вірш.

Нехай завжди живуть в уяві
Найкращі дні дитячих літ
І руки матері ласкаві,
Що нас вели в широкий світ.
І вперше вчуте — Батьківщина,
Значне, і рідне, і просте.
Це на землі моїй людина
З цим словом дужчає й росте!

(В. Ткаченко)

— Які найвагоміші слова тут звучать? (*Відповіді дітей.*)

Вихователь. Все найкраще, найвагоміше на Землі — від любові. Від любові мами, яка дала життя. Від любові Вітчизни, яка охороняє нас законом. Від любові людини до людини, людини — до природи...

— Послухайте слова любові братів наших менших до своїх дитинчат.

ПРО ЩО ГОВОРИЛИ ПТАХИ І ЗВІРІ?

Ворон шепче воронятку:

— Мій біленький.

Слон говорить слоненятку:

— Мій маленький.

Заєць каже зайченяті:

— Мій хвостатий.

Гуска шепче гусеняті:

— Мій крилатий.

Лев говорить левенятку:

— Мій ласкавий.

А їжак — їжаченятку:

— Мій лукавий...

(М. Сингаївський)

— Назвіть «ласкаві», «лагідні» слова:

— А які слова пестливі говорять вам ваші мами, тата, бабусі, дідусі, рідні? (*Відповіді дітей.*)

Вихователь. Послухайте, як дівчинка бажає доброї ночі своїм друзям.

НА ДОБРАНІЧ

На добраніч, мої лялечки,
Мої зайчики і ведмедики.
На добраніч, мої котики,
І слухняники, і вередики.
Позаплющуйте свої віченьки
Та постулюйте свої вустонька,
Ніженьки простягніть,
Спіть.

(Д. Чередниченко)

— В яких словах звучить почуття любові? (*Відповіді дітей.*)

— І все ж таки батьківська любов найсильніша. Послухайте оповідання.

ПОЄДИНОК

У великому кострубатому гнізді чути писк і метушню лелечат. Що їм спека? Над ними парасолькою напнуті материнські крила. Перекотить трохи сонце, переступить і лелека. Так і рухаються вони кожен по своїй орбіті, аж доки розжарений диск не сховається за верби. Тоді на гніздо впадуть довжелезні рятівні тіні. Тепер можна буде перепочити, злітати на річку за кормом для пташенят, вгамувати спрагу і побродити серед прохолодної лепехи...

І лелека чекає. Терпнуть ноги. Безсило опускаються крила. Іскри відчаю спалахують в очах. А сонце ніби навмисно осідлало верхівку верби та й крає материнське серце і тіло.

Так щодня у спеку сонце і лелека ведуть поєдинок. І любов матері перемагає.

(За К. Наріжним)

— Що здатна перебороти материнська любов?

— Чи виростуть у лелеки справжні лелеченята? Чи оцінять вони материну любов, її піклування?

— А яке слово є протилежним до «любові»? Послухайте ще одне оповідання.

ОЖЕЛЕДЬ

Спочатку було тепло, а потім підмерзло. Дороги стали блискучими і слизькими. Бабуся сказала:

— Почалася ожеледь.

Я все-таки вийшов на вулицю. Дивлюсь, по дорозі біжить хлопчик. Біг, біг — і бух! — простягнувся на льоду.

Вітер зірвав з нього шапку, і вона покотилася по дорозі. Я стояв біля воріт і голосно сміявся.

Хлопчик встав, сердито подивився на мене і кинувся наздоганяти свою шапку.

Я побіг за ним. Мені цікаво було дізнатися — дожене він її чи ні. Раптом я посковзнувся і з усього розмаху упав на лід.

Я дуже забив спину. І, знаєте, мені чомусь зовсім не було смішно. Нітрішечки.

(О. Буцень)

— Про яку рису характеру тут говориться?

Підсумок

Вихователь. Чому так говорять: «З чужої біди не смійся»?

— Чи благородно сміятись із чужого нещастя? горя? біди?

— Наведіть приклади любові та жорстокості.

— Що б ви порадили собі і своїм друзям після заняття?

Вихователь. Почуття любові допомагає здолати найнедоступніші вершини, перебороти всі негаразди, допомагає жити.

ЗАНЯТТЯ 18

ТЕМА. Зростаємо патріотами. Ніхто не забутий, ніщо не забуте

Програмовий зміст: виховувати почуття патріотизму; виховувати дітей на народних, національних традиціях; дати поняття «патріотизму».

Обладнання: ілюстративний матеріал; ордени, медалі Великої Вітчизняної війни.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, може, ви коли-небудь чули слово «патріотизм», «патріот»?

— За яких обставин ви чули це слово?

Отже, патріотизм — це відданість і любов до своєї Вітчизни, до свого народу. А патріот — це людина, окрилена патріотизмом. Справжні патріоти завжди боронили свою землю від нападників, від ворогів. Хоробрі, мужні та відважні, вони йшли в перших рядах на битву, щоб захистити свій народ, свою сім'ю, свою рідну землю від загарбників. Багато воїнів не поверталось з поля бою, вони гинули з ім'ям Вітчизни на вустах. По всій нашій рідній землі дуже багато могил воїнам, солдатам, борцям... 64 роки відділяє нас від подій Великої Вітчизняної війни — однієї із найжорстокіших битв планети.

Тисяча чотириста вісімнадцять днів і ночей, чотири роки, тривала запекла битва, 42 мільйони загиблих. Мало залишилось очевидців цієї світової трагедії, але пам'ять — вічна, вона живе і сьогодні в серцях нащадків, у братських могилах, пам'ятниках, обелісках, у квітах пам'яті. Ми ніколи не забудемо вас, герої. Вічна слава героям-визволителям!

КВІТИ ПАМ'ЯТІ

Квіти — на граніті, на броні.
Сонце усміхається мені.
Поруч з ветеранами стою,
Наче клятву мужності даю.
Ветерани в світлій сивині,
І на грудях сяють ордени,
Пам'ять серця...
Пам'ять сивини...
Пам'ять тих,
Що не прийшли з війни.

(М. Сингаївський)

Пам'ятаймо, що у цій трагедії брали участь і діти — вони допомагали дорослим: ходили у розвідку, підривали мости, доставляли цінну інформацію, були зв'язківцями, допомагали пораненим. Багато дітей були нагороджені урядовими нагородами (медалями, орденами), на жаль, дехто з них помертньо. Згадаємо їх імена: Володя Дубінін, Вітя Хоменко, Вася Шишковський, Шура Кубер, Муся Пінкензон, Люся Герасименко, Кичан Джакипов, Вася Коробко. Їх назвали піонерами-героями.

Обговорення виставки експонатів Великої Вітчизняної війни — орденів, медалей, сімейних фотореліквій.

— А ще пам'ятаймо, діти, що люди вшановують пам'ять героїв хвилиною мовчання, коли, підвівшись, усі стоять тихо, урочисто.

До пам'ятників вдячні нащадки приносять найкращі живі квіти як символ вічної подяки героям. Послухайте ще один вірш.

ВКЛОНІМОСЯ ГЕРОЯМ

Пливають по Дніпру пароплави,
Над хвилями чайка ячить,
І пам'ятник Вічної Слави
На схилах крутих височить.
Горіти вогню, не згасати,
Трояндам довкола цвісти —
Тут сплять наші мужні солдати,
Вклонись їм зі мною і ти.

(М. Демченко)

— А ще на честь загиблих воїнів прийнято запалювати вічний вогонь — символ життя і вічної скорботи. Якщо побачиш вічний вогонь — вклонися йому і ти.

ПАМ'ЯТНИК

На узліссі, під горою,
В шумі верховіть
Невмирущому герою
Пам'ятник стоїть.
Вже давно боїв немає,
Тільки наш солдат
У руках своїх тримає
Вірний автомат.
Рідний край — єдиний в світі —
Він зберіг живим
І лишився на граніті
Миру вартовим.
Проти хижої навали
Встав назавжди він,
Щоб війни повік не знали
Діти всіх країн.

(М. Упенник)

— Міжнародною конвенцією Організації Об'єднаних Націй оголошено, що дітей не можна залучати до бойових дій.

А 1 червня вся планета святкує Міжнародний день захисту дітей.

Підсумок

Ви х о в а т е л ь. Давно відгриміли залпи війни, але на планеті досі не спокійно, війни продовжують спалахувати в різних куточках

Землі, і причини цього знову ті самі: національна ворожнеча, економічні чинники, перерозподіл влади...

Патріотизм потрібен не лише під час війни. Він живе щодня поруч з нами. Патріоти та люди обов'язку гасять пожежі, рятують потерпілих від землетрусів, водних стихій, від атомної енергії.

Виховуймо патріотизм з юних років. Будьмо патріотами!

ЗАНЯТТЯ 19

ТЕМА. Яка совість, така й честь

Програмовий зміст: дати дітям тлумачення поняття «совість», порівняти «совість» і «безсовісність»; формувати кращі людські якості; виховувати дітей на засадах народної мудрості.

Обладнання: прислів'я, ілюстративний матеріал.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, коли так говорять і про кого: люди з чистою совістю; чинити по совісті; зробити на совість; для очищення совісті; треба і совість мати; і як ото у нього совісті вистачило? *(Відповіді дітей.)*

Люди з чистою совістю, зі спокійною совістю — ті, хто впевнені у своїй правоті; чинити по совісті — як велить, вимагає сумління; зробити на совість — добротню, якісно; для очищення совісті — щоб себе не звинувачувати; треба і совість мати — попередження, що час вже припинити так діяти; і як ото у нього совісті вистачило — як він не соромиться, як наважився...

— Що ж таке «совість»? *(Це відчуття моральної відповідальності за свою поведінку перед оточуючими.)*

— А яку дитину називають совісною? *(Ту, яка соромиться чинити не по совісті.)*

— Поясніть прислів'я:

- Совість на базарі не продається.
 - Совісті ні попросити, ні купити.
 - Яка совість, така й честь.
 - Безсовісному жити легше.
- Послухайте оповідання, назвіть «героїв».

РУДЕНЬКИЙ

На дитячому майданчику гралосся двоє хлопчиків і дівчинка. Бабуся дала кожному по цукерці. Чорнявий хлопчик похапливо

тицьнув цукерку до рота. Тим часом дівчинка і руденький хлопчик свої ще тільки розгортали. Враз чорнявий хлопчик вихопив у дівчинки цукерку і дременув у під'їзд. Дівчинка зойкнула, скривилась і заплакала.

Руденький подивився на дівчинку, тоді на свою цукерку, тоді знову на дівчинку, тицьнув їй цукерку і швидко пішов геть. Наче боявся, що вона поверне її.

Коли він проходив повз дідуся, який сидів на лавочці і все бачив, дідусь усміхнувся до нього і сказав:

— Ти зробив правильно. Ти хороший хлопчик.

Руденький спинився, почервонів. Потім зітхнув:

— Ні, дідусю, я не зовсім хороший... Мені не хотілося віддавати... Правда!.. І чого поганим бути легко, а хорошим важко? Мені інколи хочеться бути поганим. Але.. але соромно.

Дідусь пильно глянув на нього.

— Ну, тоді я помилився. Пробач. Ти не просто хороший хлопчик. Ти справжній молодець! Бо в тебе є совість. А совість, голубе мій, — це в людині головне. І дідусь ласкаво поплескав його по плечу.

(А. Нестайко)

— Що головне в людині?

— Хто з дітей — совісний?

— А хто ні?

— Що б ви порадили цій дитині?

— Де ви спостерігали вчинки совісті?

— Отже, що таке совість?

— Чи треба її виховувати і з якого віку?

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 20

ТЕМА. Любо й неньці як дитина в честі

Програмовий зміст: розкрити ще одне поняття із людських чеснот — поняття «честі»; виховувати у дітей кращі моральні якості; виховувати дітей на народних традиціях.

Обладнання: народні прислів'я, казка «Слово честі»; ілюстративний матеріал за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Послухайте, діти, перлини народної мудрості — прислів'я.

- Яке слово простежується у кожному з них?
 — Приготуйтеся пояснити зміст цього слова.
- Честь дорожча від багатства.
 - Де нема честі, там нема щастя.
 - Честь важить більше за гроші.
 - Відважний помирає за честь.
 - Бережи честь змолоду.

Вихователь. Слово *честь* звучить найчастіше, це поняття означає гідні поваги і гордості моральні якості та етичні принципи людини, тобто правила і норми поведінки людини. А щоб вони для вас були зрозумілішими, вирушаймо у гості до казки.

Отже, вона так і називається «Слово честі».

(Вихователь ілюструє казку або використовує «ляльки».)

СЛОВО ЧЕСТІ

(Казка)

У Топтайла й Топталіни
 Три ведмедики, три сини:
 Туп, Туптій і Тупотій.
 Топталіна — їхня мати
 І Топтайло — їхній тато
 Вчать ведмедиків малих,
 Щоб росли вони кмітливі,
 Добрі, чесні і правдиві
 Між ровесників своїх.
 Якось вранці ведмежата
 Попрохали маму й тата:
 — Дайте нам нові вудки,
 Хочем рибки наловити.
 Годі в лісі нам сидіти,—
 Відпустіть нас до ріки!
 — До ріки? — сказала ненька.—
 Туп з Туптієм ще маленькі,
 Страшно так на річці тій...
 — Слово честі, мамо й тату,
 Буду менших доглядати! —
 Мовить старший, Тупотій.
 От прийшли вони до річки,
 Та не ловляться плотвички!
 Туп і каже: — Хто не знає?
 В комишах на тому боці
 є плотва на кожнім кроці!..
 А Туптій: — Де взять човна?
 — Вже нас човен дожидає! —

Тупотій відповідає, —
Лиш Боброві я гукну.
А Бобер: — Є човен, синку!
Тільки вернеш за годинку...
— Слово честі, поверну!
Припливли вони й схопились:
— Черв'яки кудись поділись!
І надумав старший брат:
— Ви лишайтесь з вудками,
Ну, а я за черв'яками
На човні — туди й назад.
Туп сказав: — Без тебе страшно!
І захникав, бідолашний.
А Туптій: — І я боюсь!..
— Та чи я вас тут покину?
Слово честі, за хвилину
З черв'яками повернусь!
У човні вже Тупотійко,
Аж навстріч — зайчаток двійко.
— Тупотію, покатай! —
Взяв зайчаток він катати,
Та підбігла їхня мати
І гука: — Ану, вертай!
— Ну, дозволь нам покататись!..
Що із нами може статись?.. —
Зайченята кажуть їй.
— Не турбуйтеся за маленьких!
Слово честі, ми швиденько, —
Запевняє Тупотій.
Відпливають від загати.
Раді-раді зайченята:
Перед ними — даль ріки!..
Тупотій розвеселився:
Так за весла ухопився,
Що й забув про черв'яки!
Раптом — що це? Закрутились,
Серед виру опинились,
Понесла їх бистрина.
Не одна пройшла година,
А вони пливуть невпинно, —
Не спинить ніяк човна.
Як навколо ніч настала,
Аж тоді вони пристали
До якогось острівця...
Тут знайшла їх Ведмедиця...
Та на тому не скінчиться
Невеличка казка ця.

Мабуть, кожен зрозуміє:
 Отакого Тупотія
 Присоромить дівтора.
 Обдурив він маму, тата,
 Одного й другого брата,
 І Зайчиху, і Бобра.
 Всі вони його чекали,
 Всі вони його шукали,
 Всіх підвів він... А чого?
 Слово честі — мудре слово.
 Слово дав — обов'язково
 Скрізь дотримуй ти його!
 (Г. Бойко)

Вихователь. Що означає «слово честі»?

— Чому його називають «мудрим»?

— За що дівтора присоромить Тупотія?

— Які висновки треба зробити? (*Відповіді дітей.*)

— У народі понад усе цінувалась працелюбність, честь, порядність... А тому ми й досі чуємо вислови: «вийти з честю», тобто з гідністю розв'язати якусь ситуацію; «маю честь» — попросити, запропонувати, повідомити ввічливо; «віддавати честь, почесні» — вітати, прикладаючи руку до кашкета; виявляти особливу повагу; «поле честі» — поле бою, битви; «із честю виконати завдання» — дуже добре.

ЗАНЯТТЯ 21

ТЕМА. Не слово красить людину, а добрі справи

Програмовий зміст: вчити дітей обов'язковості, дотримуватись даного слова, не «кидати» слова на вітер; виховувати почуття відповідальності.

Обладнання: прислів'я, ілюстративний матеріал за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, звернімося до народної мудрості, пояснимо прислів'я:

- Слова на вітер не кидають.
- Слово не горобець, вилетить — не спіймаєш.

- Добру славу втратиш — поганой слави не знищиш.

(Відповіді дітей.)

Висновок: даного слова треба дотримуватись, якщо чогось не зможеш зробити, — не обіцяй. Це не красить людину. В людини, яка не дотримується даного слова, відсутнє почуття відповідальності.

— Чи можна назвати відповідальною людину, яка не може тримати рота на «замочку»?

— Послухайте вірш, доберіть йому заголовок, назвіть головного героя.

Виступайченко Панас
Завжди виступає.
А для чого? В котрий раз?
Сам того не знає.
А рука його, рука,—
Мов крило у вітряка.
А язик — ой леле! —
Лопотить та меле!
Захлинається, кричить
І веде до того,
Як в порожнє перелить
Воду із пустого.

(Г. Бойко)

— Як назвати людину, яка лепече без потреби?

— Чи може така людина мати почуття відповідальності? Чому — ні?

— Наведіть із літератури приклади, коли головні герої страждали пустослів'ям. (*Приказка Хвалька, біла ворона, Юлка-попелюшка...*)

Вихователь. Чому у народі говорять: не красиві слова, а красиве діло?

— Пригадайте літературні і життєві приклади, які підтверджують народну мудрість. (*Відповіді дітей.*)

- В. Сухомлинський «Сьома дочка»;
- В. Струтинський «Річчина хвороба»;
- Є. Кисельова «Хлопчик-вогник»...

Вихователь

До нас казка завітала.
Всім так добре-добре стало.
Нумо слухати, малята,
Резюме своє складати.

КРАСИВІ СЛОВА І КРАСИВЕ ДІЛО

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як із неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села.

Одежа на ньому була мокра, як хлющ. Він тремтів од холоду.

І ось перший з тих хлопців, що сиділи в сухому одязі, сказав:

— Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе... Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

— Як страшно опинитися в зливу серед поля. Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні — красиві діла.

(В. Сухомлинський)

— Назвіть головних героїв і тих, хто найвідповідальніший, хто не словом, а ділом показує, який він є.

— Казку ми послушали. Кого б ви хотіли наслідувати?

— Які висновки ми зробимо? *(Відповіді дітей.)*

— Як зрозуміти вислів «Від багатослів'я нема користі»?

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 22

ТЕМА. Правда дорожча за неправду

Програмовий зміст: з'ясувати зміст поняття «*правда*»; вчити дітей говорити правду, чинити по правді; виховувати кращі моральні якості людини.

Обладнання: народні прислів'я, ілюстративний матеріал.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Відгадайте загадку:

- Це те саме, що й істина.

— Так, діти, це правда. Це те, що відповідає дійсності. Правдива людина та, яка виражає правду, яка любить говорити правду.

- Кого ми називаємо правдолюбамі?
- Чи гарна це риса характеру?
- А хто із вас завжди говорить правду друзям, рідним, знайомим?

Вихователь. Послухайте прислів'я про правду.

- Правда і справедливість ніколи не зав'януть.
- Слову потрібна правда.
- Правда у вогні не горить та у воді не тоне.
- Гірка правда краще, ніж солодка брехня.
- Хліб-сіль їж, а правду — ріж.
- Правда дужче за силу.

Вихователь пояснює зміст деяких прислів'їв.

Вихователь. Думаю, всім зрозуміло, що таке правда. Послухайте оповідання.

З КОГО ПЕСИК ПРИКЛАД БЕРЕ

— Хто це просто із слоїка варення їв і на скатертину наляпав? — запитала бабуся.

— Це не я! — ніяково кліпнув Олесь. — Це песик Пушок!

— Дивись-но мені! — насварилася на Пушка бабуся...

А за кілька днів нова пригода.

— Хто мої тапці пошматував? — зарюмсав Олесь.

А Пушок з-під лавки «Гав-гав!» на Олесеву сестричку Віру.

— Неправда! — закричав Олесь.— Віри півдня вдома не було.

Вона зі школи недавно вернулася.

— І з кого наш песик приклад бере? — докірливо похитала головою бабуся.

І справді — з кого?

(Б. Вовк)

— Від кого йшла неправда?

— Який «ланцюжок» вона тягла за собою?

— Що краще: правда чи неправда?

— Чому так у народі говорять: «Брехуна знати не по словах, а по очах»? (Відповіді дітей.)

— Послухайте оповідання.

РОЗБИТА ЧАШКА

Хлопчик грався і розбив ненароком чашку. Ніхто не бачив.

Батько прийшов і сказав:

— Хто розбив?

Хлопчик перелякався і признався:

— Я.

Тоді батько сказав:

— Спасибі, що правду сказав.

(Л. Толстой)

— Хто за що одержав спасибі?

— За що батько сказав синові спасибі?

— Чому у народі говорять: «Неправдою весь світ пройдеш, та назад не вернешся»? (Відповіді дітей.)

ЗАНЯТТЯ 23

ТЕМА. Умій почекати

Програмовий зміст: показати дітям, що поспіх не завжди допомагає; витривалість і терпіння — кращі людські риси характеру; виховувати кращі людські якості на зразках народної мудрості.

Обладнання: ілюстративний матеріал, прислів'я.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, хто може пояснити прислів'я?

- Поспішиш — людей насмішиш.
- Хто спішить — той людей смішить.

(Відповіді дітей.)

— Поспіх не завжди веде до успіху чи до успішного кінця, до успішного завершення справи.

— Послухайте казочку.

УМІЙ ПОЧЕКАТИ

Жили собі брат і сестра — півник і курочка. Пішов якимось півник у поле, стрибав, зігрівся, спітнів і побіг до ручаю пити холодну воду, а курочка йому гукає:

— Не пий, братику, почекай, поки прохолонеш!

Не послухався півник, напився холодної води, — і тут почала його трусити лихоманка, насилу курочка додому його довела.

Побігла курочка до лікаря, прописав лікар півникові гірких ліків, і довго пролежав півник у ліжку.

Поки півник хворів, уже й зима настала. Видужав півник і бачить, що річка льодом укрилася.

Схотілося півникові на ковзанах покататися, а курочка й каже йому:

— Ой, почекай, півнику! Дай річці зовсім замерзнути, тепер ще дуже лід тонкий, втопишся.

Не послухався півник сестри: покотився по льоду; лід проломився, а півник — шубовсть у воду! Тільки того півника й бачили.

(К. Ушинський)

Назвіть героїв казки.

— Хто розважливий, а хто поспішайко?

— До чого призводить поспіх?

— Що означають слова «Тільки того півника й бачили»?

— Який висновок можна зробити із казки? *(Відповіді дітей.)*

Проводиться конкурс на кращий малюнок півника-поспішайка.

В и х о в а т е л ь. Поспішність не завжди гарна риса характеру, як бачимо. А коли «швидка допомога» поспішає, рятувальні машини — МНС — це добре? Звичайно, дуже добре.

— А зараз ми познайомимося із ще однією гарною рисою — терпінням. Хто з вас вважає себе терплячою людиною? Хто може зачекати на омріяну іграшку, супердитячу гру, екскурсію, далеку подорож, яку поки що важко отримати?..

— То ви справжні молодці, коли маєте терпіння. Послухайте казочку.

СПРАГЛИЙ ОСЕЛ

У встановлений час осел прийшов на водопій, але качки на ставку так розкрякались і розігрались крилами, що скаламутили усю воду. Хоча осла мучила нестерпна спрага, він не став пит, і, відійшовши вбік, терпляче чекав.

Нарешті качки вгамувалися і, вийшовши на берег, пішли геть. Осел знову підійшов до води, але вона була ще каламутна, і він знову відійшов з понурою головою.

— Мамо, чому ж він не п'є? — запитало цікаве жабеня, здивоване поведінкою осла. От уже двічі він підходить до ставка і відходить ні з чим.

— А все тому, — відповіла мама-жаба, — що осел скоріше вмре від спраги, ніж доторкнеться до брудної води. Він буде терпляче чекати, поки вода не очиститься і не стане прозорою.

— Ох, який же він упертий!..

— Ні, синку, він не стільки впертий, скільки терплячий, — пояснила жаба. — Осел готовий зносити все, а впертим його називає всяк, кому самому бракує витримки і терпіння.

(Леонардо да Вінчі)

— Чого можна повчитися в ослика? Чи лише впертості, як ви вважаєте?

— Поясніть повчальні слова мами-жаби.

— Чи згодні ви з ними?

— Подумайте, може, комусь це повчання буде теж корисним.

Підсумок

ЗАНЯТТЯ 24

ТЕМА. Погані звички. Вікторина

Програмовий зміст: вчити дітей долати погані звички, вміти їх бачити й аналізувати перш за все в собі; виховувати кращі людські якості.

Обладнання: прислів'я, ілюстративний матеріал за темою.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Як зрозуміти прислів'я?

- Спершу скажи собі, а потім іншим.
- Людина вчиться на помилках.
- Хто людей питає, той і розум має?

(Відповіді дітей.)

— Правильно. Кожна людина може робити якісь помилки. І дуже добре, коли людина їх визнає, прагне бути кращою. Правильно говорить В. О. Сухомлинський: «Якщо сьогодні у тебе 30 недоліків, зроби так, щоб завтра було 29, а наступного дня ще менше. І лихо тому, хто не бачить своїх помилок, не дослухається до порад друзів».

А зараз пограємо в гру. Назвемо недоліки героїв, порадимо їм, як виправити вади у їхній поведінці. Тож слухаємо.

Жоржик-лежень, лежебока.

З лежебокою морока.

Женя каже: — Не лежи,

Жито жати поможи.

(М. Сікач)

Висновок. Лінь будемо виганяти працею.

ХВАЛЬКО

— Хто танцює гарно, дітки?
— Я, — Мишко озвався швидко.
— А найкраще хто співає?
— Я, — він руку підіймає.
— А найбільший хто хвалько?
Діти крикнули: — Мишко!
(І. Січовик)

Висновок. Під скромністю золото криється.

НА ЛЬОДУ

Сергійко вперше став на лід
І враз від страху весь поблід.
Скрививсь і плаче на льоду:
— Тримай, Кіндрате, бо впаду!
А той: — Не бійся, розженись,
А потім трохи поковзлись.
Чого боятись льоду?
Ти ж не впадеш у воду.
(Ф. Петров)

Висновок. Сміливого і куля боїться, не те що лід.

ВОВКИ

— Чого, брате, так збілів?
Що з тобою сталося?
— Ах, за мною через став,
Аж сто вовків гналось!
— Бог з тобою!.. Сто вовків!..
Та б село почуло...
— Так воно так і не сто,
а п'ятдесят було.
— Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?
— Ну, Іванцю, нехай так,
але десять гналось.
— Та і десять не було!
Знаць, один усього?
— А як один? Аби вовк!
Страшно і одного...
— А може, то і не вовк?
— А що ж то ходило?
Таке сиве та мале,
а хвостик, як шило.
(С. Руданський)

Висновок. Що сіре, то й вовк.

Треба виховувати сміливість.

ГАВА

(жартівливий вірш)

Кіт облизується ласо:

Гава в дзьобі держить м'ясо.

Ось поклала біля себе,

А коту того і треба.

Подивилась гава вбік —

кіт за м'ясо — та й утік.

А малятам смішно стало:

Гава гаву упіймала.

(Г. Бойко)

Висновок. Не ловити гав — бути уважним.

СКУПИЙ РОМАНКО

Сів Романко на поріг,

Їсть із вишнями пиріг.

Упліта, мов котик м'ясо,

Та облизується ласо.

Поруч з ним сіда Тарас:

— Пиріжки смачні у вас?

Наш Романко на ту мову

Не промовив ані слова.

А як з'їв, то витер ротик,

Ще й погладив свій животик.

— Пиріжки добрячі.

Хіба сам не бачиш?

— Бачу, — каже, — друже,

Що скупий ти дуже.

(Ф. Петров)

Висновок. Чим більше віддаєш, тим більше сам маєш, тож людина, як криниця: чим більше віддає, тим більше до неї прибуває.

БАБУСЯ І ПЕТРИК

Йшла бабуся по дорозі,

А за нею Петрик біг.

Раптом — що це? Їм на розі

Кіт дорогу перебіг.

Бабуся каже: — Ой, вернися!.. —

Петрик кривить ротика:

— Ти ж не мишка, а бабуся —

Чом злякалась котика?

— Що страшніше: боягузтво чи марновірство, забобонність?

— Чи дійсно це так страшно, коли кіт переходить дорогу, а ще до того ж чорний?

ЧОМ НАТАЛОЧКА КИРПАТА?

Я тихенько до Кіндрата:

— Чом Наталочка кирпата?

А Кіндрат мені лукаво:

— Це тому, напевне, Славо,

Що сестричка наша Ната

Любить носа задирати.

(Ф. Петров)

— Поясніть зміст останнього речення. (*Задирати носа означає вихвалитись.*)

— Що ви порадите дівчинці? (*Скромність прикрашає людину.*)

Підсумок

Вихователь. Які висновки зробимо?

— Людина вчиться на своїх помилках або на помилках інших людей.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

УКРАЇНА — НАША ДЕРЖАВА, А МИ — УКРАЇНЦІ

Колискові пісні

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать.
Та й вижала три квітки:
Що першую сонливаю,
А другу — дрімливаю,
А третю — щасливаю.
Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину,
Ой, щоб воно спало
І спати хотіло,
Як цвіт червоніло.

А-а-а, котів два,
А-а-а, котів два.
Сіренькі обидва
По бережку ходили
Та качечку ловили.
Та качечку — у юшечку,
А пір'ячко — в подушечку,
Подушечка м'якесенька,
Спи, дитино малесенька.

Ім'я нашої Батьківщини —
Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна,
Ще миліша за наш край?
І в щасливі, й злі години
Ми за неї живемо,

На Україні й для України
Будем жити...

(В. Самійленко)

ДЕРКАЧ І КРІТ

(Казка)

Із далекого теплого краю повертався на північ, на нашу землю, маленький Деркач. Це сіренька пташка. Влітку вона виводить у нас діток, а на зиму відлітає в Африку.

Важко летіти Деркачеві, маленькі в нього крильця. Тому він де летить, а де й пішки йде. Іде собі Деркач й тихенько пісеньку співає про далекий північний край, про гніздечко під кущем лози на зеленому лузі — там його мила батьківщина.

Іде собі, іде й зустрічає Крота.

Сидить Кріт у норі, висунув мордочку й питає Деркача:

— Хто ти такий і куди йдеш?

— Я — пташка Деркач, повертаюсь на батьківщину із теплого краю.

Розповів Деркач Кротові про свою далеку північну вітчизну й про теплу африканську землю.

— А чого ти не поселишся на цій теплій землі і не живеш там завжди? — питає здивований Кріт. — Чому щороку мандруєш тисячі кілометрів? Ти ж до крові поранив ноги. Тебе скрізь підстерігає шуліка. Що ж примушує тебе так поневірятися? Що кличе на холодну північ?

— Батьківщина, — відповідає Деркач.

Любіть Україну, як сонце любіть,
Як вітер, як трави, як води...
В годину щасливу і в радості мить,
Любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову
І мову її солов'їну.

(В. Сосюра)

Українці ви маленькі,
Українці тато й ненька.
Україна — рідний край —
Ти про це запам'ятай.

Українська — рідна мова,
 Неньки пісня колискова.
 Київ — серце України.
 Пам'ятай про це, дитино.
 (Т. Левченко)

Україна — це ліс та долина,
 Це широкі квітучі поля,
 Це маленька щаслива дитина
 І найкраща матуся моя.
 (Л. Мостицька)

Під небом України
 Земля моя рідна, чарівна краса.
 Вінком над полями веселка звиса,
 І пісня замріяна лине
 В колосі і в травах степів золотих
 Під небом ясным України.
 Земля моя, доле, надії мої.
 Дрімучі діброви, дзвінки солов'ї,
 Червоне намисто калини!
 І ти, моя мово, і пісня чудова
 Під небом ясным України...

Які трудолуби живуть в цьому краї,
 Від рук їхніх теплих сади і врожаї
 Цвітуть для добра, для людини.
 Тут в полі, в забої ти стрінеш героїв
 Під небом моєї України.
 Мій друже, мій брате з далеких земель,
 Прийди в наше поле, у зелень осель
 І скрізь тебе миром зустріне
 Красою повита, плодами налита
 Гостинна земля України.
 (Г. Коваль)

РІДНА ЗЕМЛЯ

Скільки погляду стане —
 Пуці, села, поля...
 Ось вона
 Перед нами —
 Наша ненька-земля.

Я свою батьківщину
Усім серцем люблю.
Хто ж не любить єдину
Рідну матір свою?

(П. Бровка)

БАТЬКІВЩИНА

Зацвіла калина,
Зеленіє ліщина.
Степом котиться диво-луна.
Це моя Україна,
Це моя Батьківщина,
Що, як тато і мама, одна!

(А. Камінчук)

ДОБРИДЕНЬ ТОБІ, УКРАЇНО МОЯ!

Струмок серед гаю, як стрічечка,
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
Добридень тобі, Україно моя!

(П. Тичина)

ТВОЯ ЗЕМЛЯ

Розтанула зоря досвітня,
Росою вкрилися поля.
Ласкава, щедра і привітна
Лежить навкіл твоя земля.
Вона тобі не пошкодує
Свого добра, свого тепла:
І щедро хлібом нагодує,
Води хлюпне із джерела;
Для тебе світом зарясніє,
Птахами виповнить ліси,
Вбере долини й полонини
У квіти дивної краси.

(Л. Компанієць)

До виставки книг

- *Воронько П.* На рідному порозі. — К., 1983.
- *Лебедова В.* Чом, чом, земле моя. — К., 1990.
- *Слабошпицький М.* Наша мова солов'їна. — К., 1990.
- *Слабошпицький М.* Ми живемо на Україні. — К., 1987.
- *Тичина П.* Добрий день тобі, Україно моя... — К., 1989.

МИ ЖИВЕМО НА УКРАЇНІ

Кожна людина любить найбільше той край, де народилася і живе. Кожна пишається своєю рідною землею. Завжди хоче сказати про неї найкраще:

— Чи доводилось вам бути на Полтавщині? Чи бачили її квітучі весняні сади? — захоплено запитують полтавці?

— А чи знаєте ви, що в нашому краї видобувають найбільше кам'яного вугілля? — гордо хваляться діти з Донбасу.

— А хто не бачив наших гір, високих полонин, не ласував нашим солодким виноградом, то приїздить до нас, — додають діти з Закарпаття.

— А хто з вас уже відпочивав у нашім краю і купався в теплому Чорному морі? — запитують діти з Криму.

— Але наше квітуче поле льону також схоже на синє море, — скажуть діти з Полісся.

— А...

І якби скласти до купи усе сказане дітьми, то вийшла б хвилююча розповідь про нашу квітучу Україну.

КАЗКА ПРО ДІЖКУ

(Болгарська народна казка)

Жив собі старий. Ось прийшов його останній час. Покликав він своїх п'ятьох синів і говорить:

— Знайте, діти мої, я незабаром помру. Але перед смертю розповім вам притчу. Слухайте гарненько, а потім розтлумачте її мені.

Дивляться сини на батька, а старий оглянув їх усіх і почав:

— Ріс у лісі дуб. Велике було дерево. З його товстих гілок жолуді дощем падали. Коріння його глибоко вросло в землю — соки з неї ссало. Тіпала-тіпала дуб буря, але нічого з ним поробити й не змогла. Та ось прийшов до лісу дроворуб, примірівся до дуба, засукав рукава — і давай рубати. До вечора повалив дерево на землю, гілки обрубав, а стовбур притягнув до себе в плотницьку, там розпиляв його на тонкі смужки.

Восени прийшов у плотницьку бондар, звалив дошки на віз і повіз. У себе в майстерні бондар зробив з дощок клепки, набив на них обручі, сколотив денця і змайстрував велику діжку. У неї щоосені наливав молоде пінисте вино*, а потім продавав його селянам, що справляли весілля, хрестини або поминки. Так було, поки діжка залишалася цілою...

* Вино у болгар — символ щастя, радості, життя, як у нас, українців, — хліб.

Але ось один обруч зламався, і клепки розійшлися. Вино витекло, діжка розсохлась. Поки бондар збирався набити на неї новий обруч, клепки зовсім розсипалися. Дітлахи рознесли обручі, почали їх катати по вулицях, а господиня спалила в печі клепки і денця. Гарна була діжка, та нанівець зійшла...

Розтлумачте мені цю притчу.

Задумалися п'ятеро братів. Думали-думали, не змогли розтлумачити. Тут старий похитав головою і говорить:

— Молоді ви ще, от і не здогадуєтесь. Ну то я сам її розтлумачу, а ви слухайте... Ліс, де ростуть великі дерева, — це наша держава. Вона вічна. Деревам її — народу — довіку не буде кінця. Діжка — це родина; клепки — це всі ми, родичі; обручі — згода, а вино — радість, щасливе життя. Поки в родині згода, вона живе щасливо. А той будинок, у якому згоди немає, краще йому у вогні згоріти... Бережіть обручі, діти мої!

Старший син поцілував руку старого батька і говорить:

— Дякуємо тобі, панотче, за мудру раду. Не забудемо її, поки житимемо.

Запитання

— Що треба, щоб у родині було щастя?

— Що треба для щастя країни?

— Що треба для щастя дитини?

ТРИ МАТУСИ

Є у кожної дитини
Матінка єдина —
Та, що любить нас і дбає,
Розуму навчає.
Є у кожної дитини
Навіть сиротини,
Наша мати солов'їна —
Рідна Україна.
І у кожному серденьку
Є і буде жити
Божа Мати — наша Ненька,
Мати всього світу.

УКРАЇНА

Щоб ти був щасливим, тобі заповім:
Люби Батьківщину всім серцем своїм!
Люби щонайбільше у світі її!
Є інші держави, є інші краї —
А рідна Вітчизна у світі одна,
Для тебе, мій друже, як мати вона!
(О. Пархоменко)

Я — ЛЮДИНА

КОЖНА ЛЮДИНА ПОВИННА

Мати з Петриком сіли у вагон і їдуть у далеке південне місто, на берег теплового моря, — відпочивати.

Вечоріло. Мати послала на одній лаві собі, на другій — Петрикові. Хлопчик з'їв смачну булку з курячою лапкою і яблуко. Ліг на м'яку подушку й питає матір:

- Мамо, ви казали, що поїзд веде машиніст. А вночі хто?
- І вночі — машиніст, — каже мати.
- Як? — дивується Петрик. — Невже він уночі не спить?
- Не спить, синку.
- Ми спимо, а він ні? — ще більше дивується Петрик.
- Ні...
- Як же це так? — не може зрозуміти Петрик. — Йому ж хочеться спати.
- Хочеться, але він повинен вести поїзд. Кожна людина повинна?
- І я повинен? — питає Петрик.
- І ти повинен.
- Що ж я повинен?
- Бути людиною, — каже мати. — Це найголовніше.

(В. Сухомлинський)

ОСТАННЄ БАЖАННЯ

Людина в пустелі помирала від спраги. Одна-однісінька, як пилинка, знемагала вона від нестерпного болю. Заплющила очі й прилягла на гарячий пісок. Вона знала, що помирає.

За нею по п'ятах ішла Смерть — кістлява карга із косою. Людина розплющила очі й побачила її поруч із собою.

Смерть посміхнулась, роззявила свій страшний чорний рот і сказала:

— Перед кончиною можеш задовольнити останнє своє бажання, Людино, — випити ковток холодної джерельної води. Та як вистачить у тебе мужності й терпіння, можеш замість води забажати чогось іншого. Будь-яке твоє бажання буде виконано.

Людина сказала:

— Я хочу дізнатися, як у пустелі добути воду. Щоб подорожній міг погамувати спрагу й знайти собі порятунок. Відкрий мені цю таємницю, коли знаєш, і бери має життя.

Смерть була приголомшена цим бажанням Людини.

— Добре, — сказала вона, — я відкрию тобі таємницю, але що вона тобі дасть? Ти ж помреш.

— А це вже моє діло, — сказала Людина, і в її очах загорілися вогники надії.

Смерть побачила, як світить могутній дух, віра в життя і надія на майбутнє, і злякано відступила від людини, і щезла в мороці пустелі.

А людина тієї ж миті почула, як під шаром піску, на якому лежала, дзюркотить струмок. Вона його розкопала, погамувала спрагу й пішла до людей, щоб мерщій розповісти, де воно, джерело життя.

(С. Лобода)

ТІШСЯ, ДИТИНО

Тішся, дитино, поки ще маленька,
Ти ж бо живеш навесні,
Ще твоя думка легенька,
Ще твої мрії ясні.

Мрія полине із думкою вкупці
Геть у далекі світа, —
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа.

(Леся Українка)

СОЛОМИНА

Пусто в степу після снігової завії. Навіть всюдисущих вівсянок не видно. Сніг взявся кригою — важко триматися на ногах. Добре, що хоч за вітром іти.

Спускаюсь у вибалок. І раптом бачу — зовсім недалеко якась пташка вовтузиться. Придивився — посмітюха. В дзьобику — соломинка з важким колоском, і ніяк вона з нею не впорається: вітер от от вирве. А тут ще і я... Бачу, розгубилась бідолаха, ніби вагається, кидати чи не кидати соломинку, і в погляді — таке благання, такий відчай!

«Може, для голодної птахи це і є та рятівна соломинка, за яку хапається потопаючий», — подумав я.

І щоб не злякати посмітюху, обминув її. Аби лише перемогла вона у двобої з вітром та власним відчаєм. Тоді все буде гаразд.

(К. Наріжний)

Запитання

— Кого треба наслідувати?

— Чи переможе пташка у двобої з вітром та власним відчаєм?

ІМЕНИННИЙ ОБІД

У Ніни велика сім'я: мати, батько, два брати, дві сестри й бабуся.

Ніна найменша: їй восьмий рік. Бабуся — найстарша: їй вісімдесят два роки. У бабусі тремтять руки. Несе ложку бабуся — ложка дрижить, крапельки падають на стіл.

Скоро день народження Ніни. Мама сказала, що на її іменини у них буде святковий обід. На обід Ніна хай запросить подруг.

Ось і настав цей день. Мама накриває стіл білою скатертиною. Ніна подумала: це ж і бабуся за стіл сяде. А в неї ж руки тремтять. Подруги сміятимуться. Розкажуть потім, що в Ніниної бабусі руки тремтять.

Ніна тихенько сказала мамі:

— Мамо, хай бабуся сьогодні з стіл не сідає.

— Чому? — здивувалася мама.

— В неї руки тремтять. Капає на стіл.

Мама зблідла.

Не сказавши ні слова, вона зняла зі столу білу скатерть і сховала її в шафу.

Довго сиділа мовчки, а потім сказала:

— У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю тебе, Ніно, з днем народження. Моє тобі побажання: будь справжньою людиною.

(В. Сухомлинський)

Запитання

— Поясніть побажання мами.

— Чи стане Ніна справжньою людиною?

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Якось Тарас Шевченко, коли вже був відомим поетом, поїхав у гості до одного пана. Коли вони приїхали, служник, що сидів у передпокої, саме дрімав, і господар розбудив його звичайним у таких випадках способом — ударив по обличчю. Шевченко, не кажучи жодного слова, повернувся і пішов до дверей. Чужу образу поет відчув так гостро, ніби по обличчю вдарили його. Він негайно поїхав звідти і ніколи більше не переступав порогу тієї оселі.

У психологів є термін «симпатія». Так називається здатність співпереживати, відчувати себе на місці іншого.

Що тонша духовна організація, то вищий інтелект людини, більше характерна їй ця риса.

(З журналу)

Запитання

— Чому Т. Г. Шевченко негайно поїхав від пана, не погостювавши?

ЛІСОВА РОДИНА

Якось покликала бабуся свою внучку Олю в ліс по ягоди.

— Не хочу, бабуся,— відмовилася дівчинка,— у мене ніжки стомляться.

— Добре, залишайся вдома і почисти до обіду овочі, поки я ягоди в лісі збираю,— попросила бабуся.

— Що ти, бабуся, я не можу, у мене пальчики заболять,— знову відмовилася Оля.

— У тебе на всі прохання одна відповідь: не хочу та не буду,— розсердилася бабуся,— і з братиком ти гратися не хочеш, і мамі не допомагаєш.

— Ну, добре, бабуся, не сердься, піду з тобою в ліс,— погодилася Оля і подумала: «Принаймні солодких суниць поїсти».

Прийшли бабуся із внучкою до лісу, але Оля ягоди в кошик збирати відмовилася, а сама знайшла суничну галявинку і почала солодкими ягодами ласувати. Кличе її бабуся, а вона не відгукується. Наїлася дівчина ягід, озирнулася, а бабусі немає ніде. Страшно стало Олі, не знає, куди йти.

Посередині галявини ріс могутній дуб. Запитує його Оля зі словами на очах:

— Чому ти, дубе, виріс такий високий? Була б я така, як ти, відразу б бабуся в лісі побачила.

Зашелестив дуб гілками у відповідь:

— Я такий міцний, тому що вигодувала мене земля-матінка, обігріло тепле сонечко, напоїли хмаринки-сестриці. А я у відповідь пригощаю всіх смачними жолудями та вкриваю птахів у своїй кроні густій. Ми в лісовій родині всі один за одного відповідаємо.

Не дослухала Оля слова дуба, пискнула й побігла далі. Довго шукала вона бабуся в лісі, та так не знайшла. Знову прибїгла на галявинку, де ріс могутній дуб, сіла на траву і гірко заплакала.

Раптом відчула Оля, що перетворилася вона на дубок. Тягнуть дубок до сонечка, важко йому, не вистачає сил. Отут на допомогу матінка-земля прийшла, нагодувала його живильними соками. Захотів дубок пити, прилетіла хмаринка весела, напоїла деревце свіжим дощиком. Почала гусінь ненажерлива об'їдати листочки дубові, миттю синички моторні з ними розправилися.

У цей момент почула Оля бабусин голос і прокинулася. Зраділа дівчинка і говорить:

— Давай, бабусю, разом будемо ягоди збирати — у мене спина більше не болить.

(М. Скребцов)

Запитання

— Що зрозуміла Оля після того, як їх наснився сон про дубок?

ДИТИНСТВО

(Казка)

Мабуть, було в мені закладене таке з дитинства, чого не міг зрозуміти мій брат, але що вабило мене до квітів, до заходу сонця, до пісні, що лунає вдалині в сутінках, і піднімало мої очі до неба, щоб там знайти щось недосяжне у яскравих зірках... Але брат розбудить вранці іще сонного, у дірявих чобітках, у які просочується роса з трави, з вуздечкою в руці, що тягне усю мою фігуру до землі, відправить в тумані до сплутаних коней... Вони наїлися, стоячи сплять. Не тікають. От я піймав одного, але волосяні пута так намокли і так стяглися в петлю, що не вистачає ніяких моїх сил розстебнути їх. Тоді я припадаю до пута зубами і чую теплий запах кінської вовни, а очі мимоволі бачать щось дивне поруч з копитом: чотири рябеньких яєчка, складені так вміло і дбайливо в м'якому із сухої і дрібної травички гніздечку. Я знаю, що це яєчка жайворонка, що співає над нами цілий день, коли ми оремо... Найдивніше, що кінь начебто бачить — жодного разу не наступив на яєчка, та й гніздечко влаштоване в ямці, зробленій колись, видно, торік під час дощу кінським же копитом.

Я розв'язую путо, тягнуся рукою до гнізда, але щось мене утримує: не торкай, а послухай... І от я чую. Пташка-мати десь відразу, над туманом ранку тріпотить і співає, уже щебече, уже просить Бога зберегти її гніздечко від необережного копита... Що ж у мене: рука чи копито? Я хочу бути людиною і не торкаю гнізда. І це на весь день сповнює моє серце торжеством, так що навіть найбільш образливі глузування хлопчиків або брата я майже не зважаю або переносую легко. От я привів всіх коней до стану, ми задаємо їм «січки», рубаного сіна, змоченого водою і посипаного висівками або житнім борошном, а самі сідаємо навшпиньки пити пісний чай без цукру із черствою чорною булкою. Інші п'ють чай або з молоком, або зі сметаною, дехто прикушує цукор, а в нас ніколи цього не було. Але на душі моїй особлива таємна радість.

В обід я побіжу і погляну, як жайворон буде сідати у своє гніздечко. Але коли приходить обід і я нишком іду від стану, я довго

шукаю це місце і ніколи не можу його знайти. І добре, тому що, коли знову ми оремо і зупиняємося для перепочинку на чорній смузі, я знову чую незабутнє сріблясте щебетання жайворонка в небі.

Мені здається, що пташка бачила, як я був біля гнізда, що вона знає, що я пожалів її яєчка, і от вона співає, дякує мені і молиться, і радується, і щось зрозуміле мені одному розповідає...

Коли ти знову підеш навесні в зелені луки, щоб нарвати квітів, то згадай найпростішу істину, що всі квіти, їхні аромати і їхні фарби — щире диво!.. Але щоб порадіти диву, — треба відчувати, а почуваття, як і любов, як і надія, як і віра, є особлива велика мудрість.

(М. Гребенщиков)

Заняття

- Чим хлопчик у цій розповіді відрізняється від своїх друзів?
- Чи жаліли ви коли-небудь пташку, квітку, метелика?
- Що відчували в такий момент?
- Якою повинна бути людина, щоб знаходити в житті чудеса і вміти їм радіти?
- Чи радієте ви життю? Як саме?

МОВА — ДИВНИЙ СКАРБ

КОЛИСКОВА

Материнська ніжно мово!
Мово сили й простоти,—
Гей, яка ж прекрасна ти!
Перше слово — крик любові,
Сміх і радість немовляти,
Неповторне слово «мати» —
Про життя найперше слово...
Друге слово — гімн величний,
Грім звитяг і клекіт армій —
Звук «Вітчизни» неповторний
І простий, і предковичний...
Перейшов усі світи я —
Є прекрасних мов багато,
Але першою, як мати,
Серед мов одна лиш ти є,
Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова,
Ти могутня, рідна мово!
Мова — пісня колискова.
Мова — матері уста.

МОВА

На білому світі, на чорній землі
Є мова у квітів, є мова в зорі.
Є мова у бджілки, метелика й клена,
В бузкової гілки, в любистку зеленого.
Є мова в калини, в дрімучого лісу,
У річки й стежини, в осіннього листу.
Та тільки тому, хто цурається рідної мови,
Не промовляють вони ані слова.

(В. Калинчук)

РІДНА МОВА

Сю дитині
В серденьку ласку.
Сійся-родися,
Ніжне «Будь ласка»,
Вдячне «Спасибі»,
«Вибач» тремтливе —
Слово у серці,
Як зернятко в ниві,
«Доброго ранку!»,
«Світлої днини!» —
Щедро даруй ти
Людям, дитино.
Мова барвиста,
Мова багата,
Рідна і тепла,
Як батьківська хата.

(В. Гринько)

МАТУСИН ЗАПОВІТ

Раз мені казала мати:
«Можеш мов
Багато знати,
Кожну мову
Шанувати,
Та одну
Із мов усіх,
Щоб у серці ти зберіг».
В серці
Ніжну і погідну
Збережу я мову
Рідну!

(М. Хоросницька)

РІДНА МОВА (Поради батькам)

Чи буде ваша дитина любити рідне слово, чи ні, залежить від матері. Саме вона, ненька, має створити у сім'ї культ рідного слова, від кореня якого проростає пошана до батьків, рідної землі, до того світу, в якому дитина живе. Фахівці запевняють, що маля, яке у дошкільному віці не вживає хоча б 500 слів, відставатиме од своїх ровесників у навчанні. Словниковий запас школяра-випускника повинен складати принаймні 14 000 слів. Отже, дбати про слово треба змалку і щоденно. Культура мови починається з викорінення огріхів, що, як осот, проросли на словесному чорноземі (штанишки, обув, ковер замість штанята, взуття, килим). Українська мова багата на пестливі слова. Інколи важко перекласти, наприклад, вірш Лесі Українки іншою мовою:

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас,
Спи, мій малесенький,
Пізній бо час.

МОВНИЙ КОДЕКС (Поради батькам)

- Якнайчастіше спілкуйтеся з малям.
- Щиро і правильно відповідайте на запитання дитини.
- Шануйте гідність маленького співрозмовника, давайте йому можливість висловити свою думку.
- Не підвищуйте голос у розмові з донькою чи сином.
- Якнайчастіше вживайте «формули ввічливості»: будь ласка, перепрошую, вибач, прошу вибачити, дякую — виявляйте доброзичливість, прихильність.
- Читайте і співайте дитині і разом з нею; учіть разом вірші, пісні, загадки, приповідки, скоромовки, поєднуйте слово і гру; слово і малюнок; не допускайте у вашій оселі лайливих слів; привчайте дитину до мовного етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці; виправляйте власні мовні огріхи, а також ваших рідних, друзів, колег.
- Пояснюйте дитині значення незрозумілих слів; учіть правильно будувати речення.
- Ведіть словничок, записуйте перлини мовної творчості вашої дитини.

Отакий своєрідний мовний кодекс, напевне, допоможе виховати у підростаючого покоління шану до рідної мови. Чи може бути щось благородніше, ніж дитяча пристрасть до витоків духовності?

Свята тривога на святій землі,
 Без тебе світ, як омертвіла щепка.
 Віки злітають, ніби журавлі,
 Над вічністю Шевченка...
 Над всі багатства і припливи мод
 Шануймо мову серцем і вустами:
 Народ без мови — це вже не народ.
 Без мови всі б ми сиротами стали.
 Ідуть гріхи за нами і борги.
 Від них зректися — не шукаймо броду,
 Шануймо мову над усі Боги,
 Якщо ми хочем зватися народом.
 (О. Софієнко)

ПИСЬМЕННИКИ ПРО «СКАРБ»

Як нема без зірок небозводу,
 Як блакиті без сонця нема,
 Так і мови нема без народу,
 І народу без мови нема.
 (В. Забаштанський)

НАЙРІДНІШІ СЛОВА

Не шуми, зелений верше, —
 Хай почує вся земля,
 Як дитина слово перше,
 Слово МАМА промовля.
 Ген тополя серед поля,
 Що додолу вітром гне;
 Хай дитина в слові ВОЛЯ
 Незглибимий зміст збагне.
 Тополинний лист в діброві
 Шелестить своє весні, —
 Таємниче в РІДНІЙ МОВІ
 Одкривається мені...
 То, згинаючись, раїна,
 Гей, шумить за небокрай,
 Що країна Україна —
 Мій коханий диво-край!
 (В. Лучук)

Словничок:

Верше — ліс; *райна* — різновид тополі.

РІДНЕ СЛОВО

Барвінково, волошково
В небі світиться зоря.
Починаймо рідне слово
зі сторінки «Кобзаря».
Рідне слово мовить ненька
І співає: «Люлі-лю».
Так любив його Шевченко,
Так і я його люблю.

(А. Камінчук)

- Птицю пізнають по пір'ю, а людину — по мові.

БАТЬКАМ

Світ мови оточує нас від народження. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідно мови. Придивіться, яку велику цікавість до мови виявляє дитина з перших літ свого життя. Як вона допитується в дорослих: «Чому це так називається?» Викликає також подив здатність малюків до творення цікавих «дитячих» слів. Щасливий той, хто виховав у дитинстві жагу пізнання і зберігає її упродовж цілого життя.

Виховання гармонійно розвиненої людини — наполеглива вимога нашого часу. Формування такої людини дедалі більше пов'язується із справжнім опануванням мови. Вивчення мови ніколи не закінчується. Бо з усім великим і неосяжним світом — далекими дорогами минулого, тривогами сьогодення, омріяними думами про прийдешнє — єднає нас мова. Вона настроює світлі струни душі на натхнену працю, на служіння Вітчизні.

(І. Вихованець)

НАЙДЗВІНКІШЕ СЛОВО

Наче з поля чи з лугівки —
У розповні літа
Чую голос перепілки
З чебреців чи жита.
То говорить поле хлібне,
Луг, трава шовкова...
Найдзвінкіше слово рідне,
Найрідніша мова.

(М. Сингаївський)

РІДНЕ СЛОВО

Батько мені каже:
— З книгою дружи,
Рідну мову, синку,
Завжди бережи.

Мову ту, що люди
Рідною зовуть,
Ти ніде й ніколи,
Синку, не забудь.

Рідне слово — пісню
Завжди серцем чуй,
Як Вітчизну й матір,
Їх люби, шануй.

(В. Верба)

РІДНА МОВА

Як то гарно, любі діти,
У вікно вам виглядати.
В ньому все: тополі, квіти,
Шлях і сонце біля хати.

На оте вікно ранкове,
Що голівки ваші гріє,
Схожа наша рідна мова,
Цілий світ вона відкриє.

Бережіть її, малята,
Як своє віконце миле,
Що колись до нього мати
піднесла вас, посадила...

(В. Терен)

РІДНА МОВА

Розвивайся, звеселяйся,
Моя рідна мово,
У барвінки зодягайся,
Мое щире слово,
Щоб на все життя з тобою
Ми запам'ятали,
Як з колиски дорогої
Мовоньку кохали.

(Л. Забашта)

НАША МОВА

Соловей мовчить на дубі
У годину вечорову —
Зачудовано і любо
Слуха нашу рідну мову.
І коли б він став шукати
Слів до пісні чарівної,
То набрав би їх багато
З мови нашої живої.

(Г. Вієру)

ЗНАЙ СВОЇ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ, ДИТИНО

ВІТЧИЗНИ НАШОЇ ЗАКОН

Серед найпоширеніших людських прав
Українському Народу
Закон Вітчизни право дав
На щастя і свободу.
І поки ти іще малий,
Підріс іще не дуже,
Сідай за парту чимхутчій,
Учися, юний друже.
Для тебе все без перепон,
Те, що незнане світу;
Вітчизни нашої закон
Дав право на освіту.
Ти зможеш інженером бути,
І шахтарем, і вченим,
У морі прокладати путь,
В північнім чи південнім.
Ти зможеш сіять добрий льон
Чи зводити палати...
Вітчизни нашої закон
Дав право працювати.

(П. Глебка)

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ

Ще не вмерла України ні слава, ні воля.
Ще нам, браття українці, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
 В ріднім краї панувати не дамо нікому;
 Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
 Ще у нашій Україні доленька наспіє.
 Душу, тіло ми положим за нашу свободу
 І покажем, що ми, браття, козацького роду.
 А завзяття, праця щира свого ще докаже,
 Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже.
 За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
 України слава стане поміж ворогами.
 Душу, тіло ми положим за нашу свободу
 І покажем, що ми, браття, козацького роду.
 (П. Чубинський)

Народна мудрість — прислів'я

- Кожному мила своя сторона.
- Людина без Батьківщини, що соловей без пісні.

СИМВОЛИ БАТЬКІВЩИНИ

(Загадки)

1. Красивий, щедрий рідний край
 І мова наша солов'їна.
 Люби, шануй, оберігай
 Усе, що зветься... (*Україна*).
2. Найголовніше місто України. (*Київ*)
3. Є багато країн на Землі.
 В них — озера, річки і долини...
 Є країни великі й малі,
 А найкраща завжди... (*Батьківщина*).
4. Символічний знак держави, міста чи роду. (*Герб*)
5. Урочиста пісня, що є символом державної єдності. (*Гімн*)
6. Полотнище одного або декількох кольорів, яке є символом держави. (*Прапор*)
7. Встановлене державною владою загальнообов'язкове правило, що має найбільшу юридичну силу. (*Закон*)

ЩОБ ДОБРОБУТ МАТИ, ТРЕБА ДОБРЕ ПРАЦЮВАТИ

ХТО НАЙКРАЩИЙ МАЙСТЕР НА ЗЕМЛІ

Це було дуже давно. В одному селі на Україні дівчата й жінки вирішили показати свою майстерність. Домовилися, що в неділю

всі прийдуть на сільський майдан і кожна принесе найкраще, що вона зробила своїми руками: вишитий рушник, полотно, скатерку, одяг.

У призначений день усі дівчата й жінки прийшли на майдан. Принесли безліч дивовижних речей. У стариків і бабусь, яким громада доручила назвати найкращих майстринь, очі розбігалися: так багато було талановитих жінок і дівчат. Дружини і дочки багатіїв принесли вишиті золотом і сріблом шовкові покривала, тонкі мережані занавіски, на яких були вив'язані дивні птахи.

Але переможцем стала дружина бідняка Марина. Вона не принесла ні вишитого рушника, ні мережива, хоч все те вміла чудово робити. Вона привела п'ятирічного сина Петруся. А Петрусь приніс жайворонка, якого сам вирізав із дерева. Приклав Петрусь жайворонка до губів — заспівала, защебетала пташка, як жива. Всі стояли на майдані не поворухнувшись, усіх зачарувала пісня, і раптом у блакитному небі заспівав справжній живий жайворонко, якого привабив спів на землі.

«Хто творить розумну і добру людину, — найкращий майстер», — таке було рішення стариків.

(За В. Сухомлинським)

ПРАЦЯ

Людина росте і вчиться, щоб нарешті самій спробувати щось зробити. Не для себе чи не тільки для себе, а й для інших. Коли столяр робить стілець, то не тільки для себе. Йому самому вистачило б і одного. Але він майстер і тому радіє, коли люди сидять на його стільцях. Радість праці для всіх — це найбільша радість.

(Г. Почепцов)

ЧОРНІ РУКИ

Бабуся місила тісто. Воно було пишне, м'яке.

— Спечить мені голуба з тіста, — попросив Юрко.

Бабусині руки почали ліпити голуба. Ось з'явилися крила, тонкі, ніжні, видно кожну пір'їнку. А руки в бабусі чорні, зморщені, з тонкими сухими пальцями. Не може онук одірвати очей від них — наче вперше побачив. От дістала бабуся голуба з печі — поставила перед онуком. А його і їсти жаль: білий, пишний, наче ось-ось полетить.

— Бабусю, — питає Юрко, — чому руки у вас чорні-чорні, а голуб білий-білий?

— Якби в мене руки були білі, не було б ні тіста, ні голуба.

(В. Сухомлинський)

ДЛЯ ЧОГО РУКИ ПОТРІБНІ?

Петрусь з дідусем великими друзями були, про все розповідали один одному. Якимось дідусь запитав онука:

- А для чого, Петрику, людям руки потрібні?
- Щоб у м'яча грати, — відповів Петрусь.
- А ще для чого? — запитав дідусь.
- Щоб ложку тримати. Щоб кицьку гладити.
- А ще?
- Щоб камінчики в річку кидати.

Довго відповідав Петрусь дідусеві. І ніби правильно відповідав. А проте головного так і не сказав.

(Є. Пермяк)

НЕВМІЙКО

То впаде тарілка,
То впаде горнятко,
А Василько тільки
Скосить оченята:
— Я ж казав, не вмю.
А мала Орися:
— Найлегше не вміти,
Спробуй, научися,
Це неважко зовсім,
Подивись, як треба...
Виростеш невміюком,
Що ж то буде з тебе?!

(О. Лушій)

ПОМІЧНИЦІ

Оля і Ліда гуляли у дворі. Побачила Оля, як сусідка тітка Одарка розвіщує білизну, і сказала подрузі:

- А я сьогодні мамі допомагала.
- Що ж ти робила? — запитала Ліда.
- Тарілки витирала, ложки, виделки.
- А я, — похвалилася Ліда, — черевички почистила.
- Мамі? — поцікавилась Оля.
- Ні, собі.
- Хіба ж то допомогла мамі?

— Звичайно, — відказала Ліда. — У мамі ж тепер роботи менше буде. А як ви гадаєте?

(О. Буцень)

Запитання

- Дайте відповідь на останнє речення-запитання тексту.

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка в школу. Бантики чистенькі, платтячко випрасуване, черевички блищать. Поряд з нею мама, несе їй портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

— Дивись, яка чепурна дівчинка. Аж глянути любо! Чепуруха!

А другий йому відповідає:

— І зовсім не чепуруха вона.

— Це чому? — здивувався перший. — Вона ж он яка чистенька.

— А тому, що все за неї мама робить. Навіть портфель їй до школи носить, я щодня бачу. Ліниві охайними не бувають.

Так чи не так?

(О. Буцень)

Запитання

— А справді, чи бувають ліниві охайними?

— Доберіть ще прислів'я до даної теми.

БАТЬКІВСЬКІ ПОРАДИ

(Українська народна казка)

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько й каже йому:

— Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день нові чоботи і щоби тобі всі люди кланялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

— Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

— Дуже легко, синку! Матимеш у кожному селі доброго товариша — будеш мати і свою хату.

— Щоб кожний день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові.

І вставай, сину, рано — раніше за всіх — і йди на роботу. А йти-муть до праці люди, то будуть всі тобі кланятися і вітатися.

— Для чого треба мати друзів? для чого чистити чоботи? для чого треба рано-рано вставати?

ДУБОЧКИ

Ми з Іванком у садочку

Посадили по дубочку.

Цілий день роботу маєм —

Все по черзі поливаєм,

Потім прутиком зміряєм
 Щогодини по разочку:
 Хто з нас швидше підростає —
 Ми з Іванком
 Чи дубочки?

(В. Ладижець)

ДО ПРАЦІ

Дві рученьки, дві,
 Обидві малі,
 А так щиро працювали
 Рученьки обі.
 Дві ніженьки, дві,
 Обидві малі,
 А вдень стільки набігались
 Ніженьки обі.
 Тепер Ганя вже
 Оченятка мружить,
 А над нею білий янгол
 Крильцями кружить.

(І. Савицька)

Прислів'я

- Ноги носять — руки годують.
- Аби руки і охота, буде зроблена робота.
- Білоручки — дармоїди та недоучки.
- Бджола мала, а й та працює.
- У невмілого руки не болять.
- Роботящі руки гори вернуть.

ЧИМ ПАХНУТЬ РЕМЕСЛА

Має свій запах, —
 Впізнати його можна, —
 Кожна робота, професія кожна.
 Булочник пахне тістом, дріжджами;
 Столяр — дошками, клеєм, стружками.
 Лаком і фарбою пахне маляр,
 Глиною — муляр, замазкою — скляр.
 Лікар приходить у білім халаті —
 Добрими ліками пахне в кімнаті.
 Пахне мазутом в механіка роба,
 Пахне землею від хлібороба.
 У всякого діла свій запах і смак,
 Тільки безділля не пахне ніяк.

(Д. Родарі)

ЯБЛУНЬКА

— Кучерява яблунько,
Дай мені хоч яблучко!
— Ти носила з річки
У відрі водичку,
В спеку напувала —
От я й не зів'яла.
Тож бери всі яблука! —
Прошуміла яблунька.

(Д. Іванов)

ПИЛИПОВА ЛИПА

В садочку у Пилипа
Зросла велика липа.
Не лінь було Пилипу
Щодня полити липу.
«Спасибі», — до Пилипа
Лопоче листям липа.

(М. Татарчук)

ЯКА НАЙКРАЩА СПРАВА?

В країні нашій стільки справ,
І кожна з них цікава,
Що я ще й досі не добрав —
Яка ж найкраща справа?
Літак між хмарами водить?
У шахті працювати?
Ліси ростить, сади садить,
Будинки будувати?
Чи поклади нові знайти
Руди, вугілля, нафти?
Чи в інші зоряні світи
Злетіти космонавтом?..

(Н. Забіла)

СЛАВА ДОБРОМУ ТРУДУ

Всюди діло робиться,
Наче казка мовиться!
В морі трайлер тягне трал,
Ловить срібну рибку.
В домні вариться метал,
Майстер робить скрипку,
Виростає красень-дім,
Не злічити вікон в нім!

Груша, яблуко в саду
 В плід вагомий в'яжеться.
 — Слава доброму труду! —
 Не даремно кажеться.
 (О. Пархоменко)

ГАРНА ЗВИЧКА

Хомка, Хомка, хом'ячок,
 Посмугований бочок.
 В Хомки гарна звичка є —
 Хомка рано устає.
 Прибирає двір і хатку
 Й почина робить зарядку.
 Раз, два, три, чотири, п'ять —
 Хоче Хомка дужим стать.
 (А. Камінчук)

МУДРИМ НІХТО НЕ НАРОДИВСЯ, А НАВЧИВСЯ

Прислів'я

- Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
- Хто знання має, той і мур зламає.
- За одного вченого десять невчених дають.
- Основа уміння — старанність.
- Знання робить життя красним.
- Що знаєм, того за плечима не носити.
- Світло землі — сонце, світло людини — учення.
- Книги — ключ до знання.
- Незнання — не ганьба, ганьба — небажання знати.
- Хист і розум — дар, а не розвиватимеш — їх переведеш.
- Діло робиться не галасом, а розумом.

ОДИНЕЦЬ

— Я у тата й мами син,
 Маю літ неповних сім.
 Не сметанник, не мазунчик —
 То нічого, що один.
 Хочте — книжку прочитаю,
 В ліс дорогу розпитаю;
 Хочте — в кузні, ще й не раз,
 Гупну молотом для вас.

Сам купаюсь — і не скраю —
Річку вшир перепливаю!
Хочте — викошу бур'ян,
З'їжджу кіньми на баштан;
З стогу зсунусь — і не вб'юся,
Грому в полі не збоюся.
Хочте — сходимо в кіно,
Розкажу, про що воно.
Я у тата й мами син,
Маю літ неповних сім.
Не сметанник, не мазунчик —
То нічого, що один!

(Д. Куровський)

Запитання

- Що означають слова *одинець*, *не сметанник*, *не мазунчик*?
- Що вас захоплює у хлопчиків?

ЛІТЕРИ

У бруднесенькому шпитку
Літери жили,
Тільки мали спокій влітку,
Зиму ж всю ревли.
В них була недобра мама —
Галя — куций ніс,—
Більш книжок любила поле,
Сонце, річку, ліс.
І жалілись на дитину
Літери гуртом:
«Нам криву зробили спину,
Ніс з якимсь хвостом.
Нам тире забула дати,
Нам дашки й крапки,
Ах, яка недобра мати!..»

(Л. Старицька-Черняхівська)

Запитання

- Кого названо недоброю матір'ю і чому?

Книжка скаржилась Мар'яні:
— Я у тебе не в пошані.
Звідкіля це на мені
Плями сині та масні?
Подивися, от сторінка:
Намальована хатинка;
Під хатинкою — маля,
І написано: «Це — я».

А за дві сторінки далі —
 Різні звірі небували:
 Сині, жовті та рябі,
 Що й не снилися тобі.
 Люди скажуть: — Ой, чия ти?!
 Як тебе тепер читати?
 Скільки ми читали книг,
 А не бачили таких.

(М. Пригара)

Запитання

— Чи можна навчитися мудрості з такої книжки? Чому?

ЇДЕМО, ПЛИВЕМО, ЛІТАЄМО...

Їдемо, пливемо і літаємо,
 І в дорозі часу ми не гаємо.
 Ми дорогою спостерігаємо,
 Все на світі уважно вивчаємо,
 Ми багато нового пізнаємо!
 Їдемо, пливемо і літаємо...
 Ми книжки всі-всі прочитаємо,
 Швидко віршики запам'ятаємо,
 Потім все навкруги порахуємо,
 Над проблемами поміркуюємо,
 Всі ми станемо найрозумнішими
 І до школи навчатись підемо...

(Н. Чуб)

Запитання

- Чому вірш має таку назву: «Їдемо, пливемо, літаємо»?
- Де навчаються мудрості діти і як?
- До чого себе готують діти?
- Чи будуть вони мудрими, коли виростуть?

НАШ МАЛЮК НАЙРОЗУМНІШИЙ

Наш малюк — найрозумніший,
 Наш малюк — найкращий в світі.
 Наш малюк — за всіх сильніший,
 Бо він прагне все пізнати
 І від старших не відстати.

(Д. Олейнікова)

ДОБРО І ЗЛО

ДОБРЕ СЛОВО

Була собі дівчинка Оля. Коли їй виповнилося п'ять рочків, вона занедужала. Простудилась і злягла. Кашляла і танула на очах.

До нещасної дівчинки стали приходити родичі — Олині тітки, дядьки, бабусі, дідусі. Кожен приносив що-небудь смачне і поживне: липовий мед і солодке масло, свіжі лісові ягоди та горіхи, перепелині яєчка та бульйон із курячого крильця. Кожен казав: «Треба добре харчуватися, треба дихати свіжим повітрям — і недуга втече у глухі ліси й на болота».

Оля їла медові щільники й солодке масло, лісові ягоди та горіхи, перепелині яєчка та бульйон із курячого крильця. Та нічого не помагало. Дівчинка вже ледве підводилася із постелі.

Якось біля її ліжка зібралися усі родичі. Дев'яностолітній дідусь Панас і каже:

— Чогось їй ще не вистачає, а чого — і сам не збагну.

Коли це відчиняються двері — й до хати заходить столітня прабабуся Надія. Про неї забули родичі, вже багато років сиділа прабабуся Надія дома, нікуди не ходила й ніде не бувала. Та як почула, що занедужала правнучка, одважилась перевідати.

Підійшла до ліжечка хворої, сіла на стільчик, взяла Олину ручку у свою зморщену маленьку руку і каже:

— Немає в мене ні щільників медових, ні масла солодкого, ні свіжих лісових ягід і горіхів, ні яєчок перепелиних, ні курячого крильця. Стара я стала, нічого не бачу. Принесла я тобі, мила моя правнучко, один-однісінькій подарунок — щире бажання. Одне бажання лишилося в мене в серці — аби ти, моя квіточко, видужала й знову раділа ясному сонечку.

Така могутня сила любові була в цьому доброму слові, що маленьке Олине сердеко забилося частіше, щічки стали рум'яні, в очах спалахнули радісні вогники.

— Ось чого не вистачало, — сказав дід Панас, — доброго слова.

(В. Сухомлинський)

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

Сказав мудрець:

— Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і в

Вищу правду віра

Людину відрізня від

Мавпи і від звіра.

Хай оживає істина стара:
Людина починається з добра.
(Л. Забашта)

ТВОРИ ДОБРО

Ти добро лиш твори повсюди.
Хай тепло твої повнить груди.
Ти посій і доглянь пшеницю.
Ти вкопай і почисть криницю.
Волю дай, погодуй пташину.
Приласкай і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
Лиш добро повинна творити.
(Леся Іванків)

ВЕЛЕТНІ І ДОБРО

Давно це було. Колись жили на землі велетні. Вони легко переступали ногою з однієї гори на другу, і їм неважко було це робити. Ті велетні мали страшенну силу, але використовували її лише для добра. Вони ніколи нікому нічого злого не робили, а тільки добро. Тому їх завжди будуть згадувати люди. Навіть коли довго не падав дощ, то якось уміли притягувати хмари туди, де треба було землю зволожити. А роси тоді ще не було.

Перед тим, як мали з'явитися на землі люди, як ми, велетні почали вмирати. Між ними був і той, що постійно регулював дощ. Він тяжко заслаб, лежав на горі, і дуже йому жаль було, що сохне все на землі, а він не може притягнути дощові хмари. Коли він останній раз важко зітхнув і його серце перестало битися, усе, що лише було на землі, — дерева, корчі, трави різні — все-все почало за ним плакати. То сльози стали росою, яка й донині зволожує землю тоді, коли дощу немає.

(За народною легендою)

Прислів'я

Від зла — зло.

КАМІНЬ НА МЕЖІ

Було собі два чоловіки. В кожного з них було своє поле. Вони орали землю, сіяли хліб. Трудилися на своєму полі з ранку до вечора.

І от десь узявся камінь. Не дуже й великий, але й не маленький. Завбільшки з собачу голову.

Один чоловік орав ниву, побачив камінь — викинув на поле сусіда. Сусід косив хліб, побачив камінь і думає: «Де це він узявся? Викину його на поле сусіда». І викинув.

Так перекидали вони камінь із поля на поле багато літ. Трохи сердились один на одного, як знаходили камінь на своєму полі, але швидко про нього забували й залишались великими друзями.

Але згодом їм спало на думку покласти камінь на межі. Поклали! І стали непримиренними ворогами. Крали одне в одного снопи серед ночі, ненавиділи одне одного.

Так і померли ворогами.

Господарями стали їхні діти. Вони прийшли на межу й сказали: «Приймемо камінь, викинемо його в болото». Віднесли. Викинули. Розорали межу. Замість двох полів стало одне велике. Трудяться на ньому діти двох господарів, що ворогували між собою. Трудяться й приятелюють. А камінь у болоті лежить.

(В. Сухомлинський)

КАМІНЬ ЗА ПАЗУХОЮ

Були собі два селянини — Молодий і Старий. От запросив Старий селянин Молодого в гості.

Прийшов Молодий селянин до сусіда. Правою рукою тисне сусідову руку, вітається, а ліву за пазуху заховав: камінь тримає.

Пильним оком помітив Старий селянин камінь за пазухою Молодого та й змовчав.

Посадив Старий Молодого за стіл, пригощає. Їсть Молодий та все вихваляє страви, а лівої руки з пазухи не виймає.

— А тепер, — каже Старий селянин, — пригощу тебе медом. Але ж тільки звичай у нас такий. Із діжки дорогому гостеві наливають меду в тарілку, і він бере тарілку й несе до рота обома руками. Як совість у гостя чиста — жодна крапля меду не розіллється.

Поблід Молодий селянин, та що поробиш — звичай. Налив Старий повну тарілку меду, поставив перед сусідом. Вийняв Молодий селянин ліву руку із пазухи, ледве хотів доторкнутися обома до тарілки, а камінь вислизнув з-під сорочки, упав і розбив тарілку з медом.

Ось що буває, коли тримаєш камінь за пазухою.

(В. Сухомлинський)

БАГАТИЙ БРАТ І БІДНИЙ БРАТ

(Казка)

Жили колись два брати — багатий і бідний. Багатий ніскільки не журився тим, що його брат бідний, і не дав йому й ложки юшки, хоча той часто просив у нього.

Якось на свято багатий брат скликав гостей. Бідний брат сподівався, що і його запросять, та де там!

Тоді бідний брат пішов на річку, спіймав три великі щуки і поніс їх багатому братові: може, той щось дасть.

Прийшов до багатія у двір, уклонився низенько, наче панові, а брат і не дивиться, сказав: «Бувай здоровий!» — та й посунув у свої хороби. Що було робити бідному? Затягнув очкура тугіше й почав назад, аж плачучи від образи.

Раптом бідняк побачив на узбіччі дороги дідуся. Той швидко підвівся й підійшов до бідняка, спитав:

— Чого ти, друже, такий сумний?

— Як же мені таким не бути! — поскаржився бідний брат. — Одніє я багатому братові три гарні рибини, а він і квасом не пригостив.

— Ну, щось та одержав? — допитувався старий.

— Сказав: «Бувай здоровий!» — та й усе.

— Дай мені це «Бувай здоровий!» і ти заживеш щасливо, — мовив дідусь.

— Бери! — погодився бідний брат.

Тоді старенький порадив:

— Иди додому, витягни з-під печі бідність і викинь її в річку.

Дідусь пішов своєю дорогою, бідний — своєю.

Знайшов бідний брат під піччю бідність і жбурнув її в річку.

І сталося диво — чоловікові почало щастити. Усе, за що б він не взявся, виходило набагато краще, ніж раніше. Усе, що в ньому було убоге, неадаптивне, ставало добротним, красивішим, ніж у багатого брата.

Побачивши це, багатий втратив спокій від заздрощів, а тоді пішов до брата і ну допитуватися:

— Звідки все це в тебе взялося?

Зрештою меншому братові набридло слухати це скигління, і він сказав:

— Звідки я все це маю? Спіймав під піччю бідність і викинув у річку. І тепер у мене все є!

— Щось не віриться! — сказав багатий. — Не стерплю, щоб ти був багатший за мене!

Пішов багатий брат до річки і ловив бідність доти, поки не спіймав її. Та як тільки приніс ту бідність додому, вона вислизнула з рук і шаснула під піч. І ніхто не міг витягнути її звідти.

Відтоді і став колишній багатий злидарем.

Запитання

— Що погубило багатого брата?

ЗЛАМАНА ГІЛКА

Зламав Івасик гілку ясеневу
І кинув геть, коли награвся нею.
Веселий він побіг собі додому.
Вона ж лежить на гнилиці рудому.
В самотині зітхає гілка тяжко.
Уже на ній не сяде більша пташка.
Вже вітерець її не захитає,
«Хитати ще?» — її не запитає.
В її прожилках не бродити соку,
Не гріти мрію ніжну і високу.
Івась у ліжку спить спокійно, тихо.
Невже не знає він, що скоїв лихо?
(А. Бортняк)

КОЛИ НАМ ВЕСЕЛО БУВАЄ

Коли нам весело буває?
Як пташка в гаї заспіває,
Коли барвінком чи розмаєм
Себе весною заквітчаєм.
Коли ми деревце пригоже
Посадим, гарно обкопаєм,
Коли ми зробим щось хороше,
Тоді нам весело буває.
(Г. Гриненко)

Запитання

— Дайте відповідь на заголовок-запитання.

ЧУЖОЇ БІДИ НЕ БУВАЄ

ЛЮДИНА З ГАРЯЧИМ СЕРЦЕМ

Вузькою стежкою ішли два подорожні. По один бік — хлюпотіли хвилі синього моря, по другий — стояли сиві гори.

Ішли подорожні вже давно. Вони шукали Красу. Один із них — Людина з Гарячим Серцем, другий — Людина з Холодним Серцем.

Людина з Гарячим Серцем глянула на море — і очі її стали захоплені і ласкаві. Вона й каже:

— Яке воно сильне, могутнє і вічне — море.

А Людина з Холодним Серцем каже:

— Так, багато води.

Прийшли подорожні до сірого каменя. У Людини з Гарячим Серцем радісно засяяли очі.

— Глянь, яка гарна квітка. Це ж і є та Краса, що ми шукаємо.

— Де ти бачиш ту квітку? — дивується Людина з Холодним Серцем. — Це ж сірий камінь.

— Так, камінь, але в ньому квітка троянди, — каже Людини з Гарячим Серцем. — Треба тільки відкинути зайве — і квітка заграє.

Людина з Гарячим Серцем багато днів лупала й тесала сірий камінь. А Людина з Холодним Серцем сиділа на березі та із сумом в очах дивилася на море.

Нарешті з-під скалок каменя показалася гарна-прегарна квітка. Світ затамував дух та вдивляється в Красу, визволену із кам'яного полону. Навіть гори піднялися вище. Навіть хвилі морські притихли, безбереге море стало, мов дзеркало.

Тільки Людина з Холодним Серцем була байдужа. Вона доторкнулась пальцем до квітки, попробувала нігтем і сказала:

— Так, міцний камінчик...

(В. Сухомлинський)

ЩО ТАКЕ ЩАСТЯ?

КАЗКА ПРО ЩАСТЯ

Йшла стежинкою Бабуся, несла великий кошик з яблуками. Спіткнулася Бабуся, впустила кошика з рук. Посипалися яблука по стежині. Старенька нахилилася, щоб їх позбирати.

Побачила це маленька Дівчинка, що гралася неподалік.

Підбігла до Бабусі, допомогла.

Коли всі яблука були в кошику, Бабуся дала найбільше яблуко Дівчинці і сказала:

— Спасибі тобі, Дівчинко, я бачу, що ти хороша, добра дитина. Дай Бог тобі щастя! — та й пішла собі далі.

А Дівчинка задумалася.

— Щастя? А що таке щастя?

Оскільки вона була маленькою і ще багато чого не знала, то вирішила спитати в інших.

Побачила вона Пташку і звернулася до неї.

— Пташечко, що таке щастя?

— Щастя — це повернутися на батьківщину після довгої зими, звити гніздечко, вивести пташенят і вчити їх літати! — защебетала Пташка.

«Ні, мабуть, це не те щастя, про яке мені Бабуся казала», — подумала Дівчинка.

Вона пішла далі і спинилася перед чудовою Квіткою.

— Квітонько, скажи, що таке щастя? Ти знаєш?

— Звичайно, знаю, — залопотіла пелюстками Квітка. — Щастя — це ласкаве Сонечко і теплий Дощик.

Пішла Дівчинка до Дерева.

— Дерево, Дерево, як по-твоєму, що таке щастя?

Могутнє Дерево тихо зашелестіло буйним листям:

— Щастя, Дівчинко, — це пережити зимові морози та завірюхи, прокинутися навесні від довгого сну і, знову одягнувши зелене вбрання, слухати дзвінкий щебет птахів на своїх гілках.

Далі зустріла Дівчинка Кішку.

— Киценько, а ти знаєш, що таке «щастя»?

— Знаю, знаю! Щастя — це гарно поїсти сметанки і грітися на сонечку. Що ж ще потрібно? — промуркотіла Кішка і ліниво потягнулася, вигинаючи спинку.

Пішла Дівчинка до Собаки, що спочивав у холодочку. Почувши запитання Дівчинки, Собака відповів:

— Щастя — це вірно служити хазяїнові, який тебе годує, і бачити, як він тобою вдоволений.

— Хто ж говорить правду? — думала Дівчинка.

Прийшла вона до Річки.

— Річечко, може, ти знаєш, що таке щастя?

— Знаю, знаю, — задзюркотіла Річка. — Щастя — це щоб вода моя була чистою та прозорою, щоб береги не замулювалися і щоб я могла повноводною добігти до самого моря.

— А по-твоєму, що таке щастя? — звернулася Дівчинка до Бур'янини, що росла у квітнику.

— Щастя — це так розростися, щоб задушити всі квіти, що ростуть поруч, і бути єдиною господинею в цьому квітнику.

Дівчинка повернулася додому і запитала у Мами, що таке щастя.

— Для кожної Матері щастя — це коли щасливі і здорові її діти, — відповіла Мама.

— Мамочко, чому ж усі відповідають по-різному? — здивувалася Дівчинка.

— А ти сама подумай чому — сказала Мама. Довго думала Дівчинка, а потім промовила:

— Я зрозуміла. Щастя — у кожного своє. Який ти сам, таке й твоє щастя.

Запитання

— Чому у кожного щастя різне?

— Поясніть зміст останнього речення.

НАЙЩАСЛИВІШИЙ ЛИСТОЧОК

Уночі листя на осиці спить. А ледве зійде сонечко — воно й тремтить, мов живе. Я бачив, як осикове листя зустрічає сонечко. Устав якось ранесенько, пішов до високої осики, сів і чекаю, коли зійде світило. Небо на сході червоне-червоне, ось-ось впливе із-за обрію вогняна тарілочка. Мені ще її не видно, а найвищий осиковий Листочок уже й побачив. Він став червоний і весело затремтів. Радіє сонечку. Тріпоче. А брати його внизу ще дримають.

— Я найголовніший, — заспівав Листочок на вершині осики. — Я раніше за всіх бачу сонечко. Довше за всіх купаюся в його промінні. Останній проводжаю його на спочинок.

І мені хочеться бути таким щасливим, як цей високий-високий листочок.

(В. Сухомлинський)

ЯКІ ВИ ЩАСЛИВІ, ДІТИ

— Які ви щасливі, діти... — сказав учитель. — Щасливі, бо вам є що бачити. Щасливі, бо ви побачите багато прекрасного. Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова зоря. Ми сядемо в кущах, затамуємо дихання і побачимо, як соловейко, прокинувшись, п'є краплину роси. Прийдемо на світанку до великої гарбузової квітки й застанемо там ледачого джмеля, який щойно прокинувся й чистить крильця. Підемо взимку до нагрітого сонцем стовбура й побачимо, як сонечко виглядає з-під кори й дивується: що ж це воно таке — жарко вже спати, а надворі сніги лежать...

Ви щасливі, діти, бо все це ви побачите...

(За В. Сухомлинським)

СЛОВА ВВІЧЛИВОСТІ

НА ДОБРАНІЧ

Ніч не спали сиченята,

Полягали ранком спати.

— На добраніч, — каже сич, —

Бо в сичів же день — це ніч.

(Г. Бойко)

Скоромовки

- Дрізд до дятла: — Добрий ранок!
Дуб здоровий не впаде?
Дятел дзьобом дріботить:
— Двісті років простойть.

- На стежину, на стіжок
Тихо падає сніжок.
Дружно вийшли ми на ґанок,
Ми співаємо пісень:
— Сніже, сніже, добрий ранок,
Сніже, сніже, добрий день.
(А. Камінчук)

- ...Узявшись за руки, з одного двора
Спішила в дитячий садок дітвора.
— Будь ласка, — озвався постовий до діток, —
Ідіть, не спізниться, малеча, в садок!
(М. Познанська)

- Риба-кит живе у морі,
Кіт — у хаті та коморі.
Кит у морі спить вночі,
Кіт ночує на печі.
Хоч не дружать кит і кіт,
Кит коту сказав:
— Привіт!
(А. Камінчук)

ЧАРІВНІ СЛОВА

(Казка)

В одного хлопчика було багато різних звичок. Однієї лише звички не вистачало — казати «добрий день», «до побачення», «вибачте», «будь ласка», «дякую».

Одного разу приснилось йому, що прийшов він до лісу. Йде, ні на що уваги не звертає. Ні «добрий день», ні «до побачення», ні «дякую», ні «будь ласка». А щоб вибачитися, то цього і в помині немає. Ледве на мурашку не наступив. Метелика з листка зігнав. Горобчика злякав. Ведмедикові на лапу наступив. Розгнівався мишко, схопив хлопчика і з'їв.

Прокинувся хлопчик і вирішив: візьму я собі звичку казати чарівні слова — і мені не заважає, й іншим добре.

МАНЕРИ. ХОРОШІ ТА ПОГАНІ МАНЕРИ

ПОЧАЮВАЛИ

(Казка)

Прийшли три цапи до мірошника Ведмеда. Він саме чаював.

— Ось кому, друзі, гарно живеться, — глузливо вигукнув Чорний цап замість привітання. — Сиди та чайок попивай.

Образився господар. Однак запросив до столу гостей. Сіли цапи, випили по склянці.

Коли вже поверталися вони додому, заперечалися.

— Ох і солодкий чай з медом, — похвалився той цап, що заздрив Ведмедеві.

— Який же він солодкий, коли солоний, як ропал! — заперечив Рябий.

— А по-моєму, ні солодкий, ні солоний. Звичайнісінька вода, — розсудив Білий цап.

— З медом!

— Ні, з сіллю!

— Ні, без нічого! — вигукували цапи. Спалахнула сварка. Полетіла шерсть, затріщали лоби. Довго лупцювалися цапи, не знаючи, що з них поглузував Ведмідь.

Неввічливих гостей мірошник пригощав хитро: Чорному налив чаю з медом, Рябому вкинув у склянку жменю солі, а Білому подав гарячу воду.

(В. Пазушко)

Запитання

— Чому так кажуть: «У чужій руці завжди шматок більший»?

ГАЗЕТА

Дві подружки, Оля і Ніна, сиділи в саду на лавці. Доріжкою. спіраючись на палицю, проходив дідусь. Недалеко від дівчаток він зупинився і, вийнявши носову хусточку, почав протирати нею окуляри. І тут у нього з-під пахви випала складена трубною газета.

— Дідусю! — загукала Оля. — У вас газета впала.

А Ніна не стала кричати — підхопилась з лавки, підняла газету і простягла її дідусеві.

— Ви загубили, — сказала вона. — Візьміть, будь ласка.

(В. Росін)

Запитання

— Хто є ввічливим?

ЧИ МОЖНА ВІТАТИ ЛЮДИНУ НЕПРИВІТНО?

Чи можна вітати людину непривiтно? Чи можна бажати здоров'я людині крізь зуби, а доброго дня — із злим виразом на обличчі?

Тлумачний словник слово «привітний» пояснює так: «Той, що виявляє доброзичливість, привітність». Бути привітним — значить радіти іншому, а доброзичливим — бажати добра.

Значення тих двох–трьох слів привітання залежить не стільки від цих слів, скільки від інтонації, з якою ми їх вимовляємо. Похмуро буркнути привітання — це однаково, що сказати: «Набрид ти мені». Нікому від такого привітання не потеплішає на душі. Коли ж, вітаючись, ми посміхнемося, будемо привітними, то ніби скажемо одне одному: «Ви мені приємні, я вас поважаю, я радий вас бачити!»

Щоб привітно і щиро вітатися з людьми, необхідно так само й ставитися до них.

(О. Горбовський)

ХОРОШІ ЗВИЧАЇ

«Доброго ранку!» — кажете ви мамі з татком, коли прокидаєтесь, вихователіві, няні, коли заходите вранці в дитячій садочок.

«До побачення!» — кажете ви, коли йдете із садочка додому.

«Дякую», «Спасибі», — щиро промовляєте за зроблену вам послугу. І всім од тих слів стає приємно і добре.

Є в нас, на Україні, й інші народні звичаї. Дорогих гостей ми зустрічаємо хлібом-сіллю на вишиваному рушнику. Коли ж хто від'їздить, залишає рідну домівку, то садить на згадку про себе деревце...

— А які ще народні звичаї ви знаєте?

ЧОМ НАТАЛОЧКА КИРПАТА?

Я тихенько до Кіндрата:

— Чом Наталочка кирпата?

А Кіндрат мені лукаво:

— Це тому, напевне, Славо,

Що сестричка наша Ната

Любить носа задирати.

(Ф. Петров)

БАБУСЯ І ВНУК

Бабуся внукові Вадиму

Наказує сердито:

— З такими вухами брудними

Не смій мені ходити! —

А хлопець блимає очима:

— А де ж мені їх діти?

(Ф. Петров)

ВОДИЧКА

Питає мама в Ірочки:
 — Це хто помив тарілочки?
 В Іринки квітне личко:
 — Помила їх водичка.
 (Ф. Петров)

ДИНЯ

Цілий день сміялась диня —
 Гарбузова господиня.
 А під вечір сталося лихо:
 Диня тріснула від сміху.
 (Ф. Петров)

ГАВА

Кіт облизується ласо:
 Гава в дзьобі держить м'ясо.
 Ось поклала біля себе,
 А коту того і треба!
 Подивилась гава вбік —
 Кіт за м'ясо та й утік.
 А малятам смішно стало:
 Гава гаву упіймала.
 (Г. Войко)

Прислів'я

- Один «зараз» краще трьох «потім».
- Я йому слово, а він мені десять.
- П'ятками киває, бо діла не має.
- Малий язик та усім тілом володіє.
- Який Яків, стільки й дяки.

МИЛОСЕРДЯ І ЖОРСТОКІСТЬ

ЩО КИЦЯ ЛЮБИТЬ, А ЩО НІ

Киця любить, як по спинці
 Гладжу кицюньку свою,
 Як дарую їй гостинці,
 Кашу, молоко даю.
 Киця сердиться на мене,
 Як смикну її за хвіст;
 Очі зробляться зелені
 І не п'є тоді й не їсть.
 (М. Познанська)

ХЛОПЧИК-ВОГНИК

Жив собі на світі маленький гарячий Вогник. І дуже йому хотілось стати хлопчиком. Фея вогню допомогла йому, зробила хлопчиком, але попередила: якщо він потрапить у воду — погасне.

Ось так і з'явився у великому і веселому домі хлопчик-Вогник.

Дуже він дружив з дітьми. Тільки на річку купатися Вогник з товаришами не ходив.

Якось трапилось, що Вогник на березі річки був. І раптом бачить: хлопчик тоне.

Що робити?

Згадав вогник слова чарівниці, згадав і... кинувся у воду. Підплив, підхопив хлопчину.

І відчув, що почав гаснути. З останніх сил пливе він. Витяг на берег хлопчика, вибрався сам і погас.

Лежать на землі чорні вуглинка.

Все це бачило Сонце, яскраве, сліпуче, справедливе.

Воно збрало все своє проміння в один сильний, живий і гарячий промінь, направило на хлопчика-Вогника, який згаснув, і знову його запалило.

(За Е. Кисельовою)

РІЧЧИНА ХВОРОБА

Спека висмоктала воду, і річка схудла. На тому місці, звідки вода відійшла, чого тільки не валялося! Іржаві консервні банки, покручений дріт, щербаті пляшки, надколоті цеглини... Навіть поламана дитяча коляска — і та тут.

Ніколи Сергійко не бачив річку такою непривабливою. Соромно стало йому за хлопців, за себе, за всіх. Навіть здалося, що річка хвора і жалібно просить у людей допомоги.

Сергійко закотив холоші штанів і негайно взявся до роботи...

(В. Струтинський)

М'ЯКА КАЗКА

Жив собі сон. Він вважав себе найм'якшим створінням у всьому світі. Сон дуже любив одну маленьку дівчинку, і вона теж любила його. Коли хто-небудь кривдив дівчинку, її личко ставало таким нещасливим, а з вічок капали такі великі і гіркі сльозинки, що сон негайно ж приходив до неї. Він заспокоював дівчинку, співав їй своїм найм'якшим голосом м'які колискові мелодії, і заспокоєна дівчинка негайно засинала, забуваючи про все погане. Не раз сон говорив:

— Коли дівчинка засинає, вона відразу перетворюється. Її слізки висихають, а щічки починають радісно рожевіти. А як м'яко б'ється її серденько!

Узагалі, я, сон, — найм'якша істота в світі. Я можу розм'якшити будь-яке суворе серце. Навіть ті люди, що розучилися посміхатися і живуть у царстві холоду, перетворюються в моїх м'яких обіймах. Подивіться, як у сні розгладжуються їхні обличчя, як пом'якшуються всі їхні риси. Вони стають такими відкритими і теплими, немов мій дотик переносить їх з царства холоду у світ квітучої весни, прогрітої променями сонця.

Однак не тільки сон вважає себе найбільш м'яким на землі, те ж саме думає про себе м'яка постіль дівчинки. Удень, коли дівчинка не спить, вона говорить:

— М'якше за мене нікого немає.

Коли до мене дівчинка доторкається, я її своєю м'якістю так ніжно обгортаю, що вона відразу засинає. І на обличчі її сяє м'яка посмішка! А потім я дарую їй сни — м'які і повітряні. Ранком вона ніжно розгладжує мене, накриває пледом і, посміхаючись, говорить, що ні в кого на всій землі немає такої найм'якшої постельки.

А м'яка подушка, що лежить на постелі дівчинки, теж найм'якшою себе вважає. Вона говорить:

— Що може бути м'якішим за подушку? Я — душа м'якої постелі. Хіба постіль дівчинки була б м'якою, якби я, подушка, була твердою? Коли дівчинка опускає на мене свою голівку, я ніжно цілую її і м'яко проводжаю в м'які сни.

Мама дівчинки щовечора заходить у кімнату своєї дочки і, м'яко посміхаючись, укладає її в м'яку постіль на м'яку подушечку. Потім вона відкриває одну чарівну книжку і читає дівчинці цікаву казку про людину з м'яким і добрим серцем або про сонячне проміннячко, що м'яко пестить весняну траву, або про пухнастий сніг, що вкриває землю найм'якішим білосніжним килимом, і ще про багато того, що найм'якіше у світі. Потім вона ніжно обіймає дочку і бажає їй м'якого спокійного сну.

Впродовж якогось часу мама стоїть і дивиться на свою дівчинку. Вона така рада, що в її доньки така м'яка і тепла постіль. Вона стоїть і милується її променистою голівкою, що затишно розташувалася на м'якій подушечці. Тоді вона ще раз нахиляється до маленької, цілує її в м'які пухнасті вії, а потім навшпиньках виходить з кімнати.

А в цей час м'які постіль і подушечка дбайливо передають дівчинку в м'які обійми сну. І ніхто з них не думає більше про себе.

(За М. Скребцовою)

Запитання

- Чи снилися вам коли-небудь м'які сни? Розкажіть про них.
- У кого ви «бачили» м'яке серце?
- Намалюйте м'яке серце.

ЩЕДРИСТЬ І ПОЖАДЛИВІСТЬ**ДВОЄ ПОЖАДЛИВИХ ВЕДМЕЖАТ**

По той бік скляних гір, за шовковим лугом, стояв неходжений, небачений густий ліс. У неходженому, небаченому густому лісі, ген у самісінькій хащі, жила стара ведмедиця. У старій ведмедиці було двоє синів. Коли ведмежата повиростали, вирішили вони піти по світу шукати щастя.

Спочатку пішли ведмежата до матері і, як годиться, попрощалися з нею.

Обняла стара ведмедиця синів і звеліла їм ніколи не розлучатися.

Пообіцяли ведмежата виконати материне веління і вирушити в путь-дорогу.

Спочатку попрямували до узлісся, а звідти — в поле. Йшли вони, йшли. І день йшли, і другий йшли. Нарешті весь харч вони з'їли. А по дорозі ніякої їжі не можна було дістати.

Понурі чвалали дорогою ведмежата.

— Ех, братику, до чого ж мені їсти охота! — поскаржився менший.

— А мені ще більше! — засмучено похитав головою старший.

Отак вони все йшли та йшли, доки зненацька не натрапили на велику круглу головку сиру. Спершу хотіли поділити її по справедливості, порівну, але не зуміли. Такі вже пожадливі були: кожне боялося, що йому припаде менше.

Сперечалися вони, лаялися, ричали, коли раптом підійшла до них лисиця.

— Про що ви сперечаєтеся, молодята? — спитала крутійка.

Ведмежата розповіли лисиці про свою біду.

— Та яка ж це біда! — сказала лисиця. — Це не біда! Я поділю вам сир порівну: чи менший, чи старший — мені байдуже.

— Оце добре! — радо вигукнули ведмежата. — Діли!

Лисичка взяла сир і розломила його надвоє. Але стара крутійка розколола головку так, що один шматок був більший.

Ведмежата враз закричали:

— Цей більший!

Лисиця заспокоїла їх:

— Тихше, молодята! І ця біда — не біда. Трішечки терпіння, зараз я все уладнаю.

Вона відкусила добрий шмат від більшого кружальця і проковтнула його.

Тепер більшим став менший шматок.

— І так не однаково! — занепокоїлися ведмежата.

Лисиця подивилася на них докірливо.

— Та чого там! — сказала вона. — Я сама знаю, що роблю!

І вона відкусила від більшого кружальця здоровенний шматок.

Тепер більший шматок став меншим.

— І так не однаково! — стривожено вигукнули ведмежата.

— Та не галасуйте! — сказала лисиця, ледве ворущачи язиком, бо ще не встигла проковтнути смачний сир. — Ще трішечки — і буде порівну.

Отак тривав поділ. Ведмежата тільки чорними носами поводити туди-сюди, туди-сюди — від більшого до меншого, від меншого до більшого шматка.

Поки лисиця не наїлась, вона все ділила і ділила.

А на той час, коли обидва шматки стали однаковими, ведмежатам вже й їсти нічого було: якихось дві дрібочки сиру лишилося!

— Ну, що ж, — сказала лисиця, — хоч і небагато, зате порівну! Їжте на здоров'я, ведмежата! — захихикала вона і, насмішкувато помахавши хвостом, зникла.

Отake трапляється з тими, хто жадує.

ЯК ДЖМІЛЬ НАГОДУВАВ БДЖОЛУ

У конюшини квіти — мов дзвіночки. Але дуже довгі. Десь у глибині дзвіночка стоїть кухлик із солодким конюшиним нектаром. Прилетіла на дзвіночок Бджола, спробувала дістати своїм хоботком, та дарма.

Сидить Бджола й плаче.

Коли це летить Джміль — «Ж-ж-жу...» Розповіла йому Бджола про своє горе.

— Добре, я допоможу, — каже Джміль.

Послав у конюшиний дзвіночок свій довгий хоботок. Висмоктав нектар із кухлика.

Підлетіла до нього Бджола, простягла свій хоботок до джмелиного. Джмелик дав їй півкухлика. Подякувала Бджола та й полетіла.

З того часу Джміль і Бджола приятелюють.

(В. Сухомлинський)

РОМАШКА І БДЖОЛА

Зацвіла Ромашка. Розкрила квітку, розправила пелюстки, поставила на кожну пелюсточку по кухлику нектару.

Летить Бджола, а Ромашка їй каже:

— Бджілко, прилітай до мене в гості. Он який смачний у мене нектар, покуштуй. Скільки кухликів — глянь. Щоразу, як прилітатимеш, — по кухлику пий.

Спустилася Бджола, покуштувала нектару. Смачний. Такий смачний, що цілий кухлик випила. Полетіла до вулика й розповіла бджолам, який добрий нектар у Ромашки.

Бджоли послухали та й собі полетіли до Ромашки в гості.

(В. Сухомлинський)

ПО ЩИРОСТІ

Один господар, прийшовши з міста, дає своєму синові медівник та й каже:

— На, Васильку! Та поділися з Петриком по щирості.

— А як то ділитися по щирості? — питає Василько.

— А так, — каже батько, — коли переломиш медівник, то даси більшу половину Петрикові, а собі візьмеш меншу частину. Се називається «по щирості».

— То дайте Петрикові медівника, хай він ділить його по щирості, — каже хитрий Василько.

(Ю. Федькович)

ЛЯЛЬКА

Тетянка зі своєю улюбленою лялькою Олею вийшла прогулятися. На розі свого провулка Таня побачила маленьку дівчинку. Вона плакала.

— Ти чого плачеш?

— Я заблукала! — і дівчинка заплакала ще сильніше.

— А яка твоя адреса?

— Садова, будинок десять.

— Не плач. Це ж зовсім близько. На, тримай ляльку і дай мені руку.

Дівчинка схопила ляльку, притиснула до себе і зразу ж заспокоїлась. Вони пішли швидше.

— Ось мій будинок! — раптом вигукнула дівчинка і пошепки запитала: — Тобі віддавати ляльку? — І сльози знову навернулися їй на очі.

Тетянці не хотілося розлучатися з улюбленою Олею, але і дівчинки було шкода. Вона зітхнула:

— Гарзд, бери ляльку. Я вже велика. Тільки ти приходи з Олею гратися, а я буду тебе тут чекати. Добре?

— Добре! Я прийду! Спасибі!

І щаслива дівчинка побігла додому.

(Ю. Федін)

Запитання

— Яка дівчинка щедра, милосердна, а яка щаслива?

ЛІЧИЛОЧКА

Одна маленька дівчинка
 Пішла гуляти в сад.
 Там дві зелені яблуньки
 Край тину стали вряд.
 Під вітами три квігоньки,
 Чотири будяки.
 Над ними п'ять метеликів
 Ведуть свої танки.
 Шість коників змагаються —
 Хто вище всіх стрибне!
 А сім пташок цвірінькають,
 Вітаючи мене.
 До тину між деревами
 Драбиноньку припну.
 Угору по драбиноньці
 Аж вісім раз ступну.
 У мене дев'ять друзів є,
 Покличу їх мерщій.
 І десять стиглих яблучок
 Складу у кошик свій.
 Смачних рум'яних яблучок
 Нам вистачить усім:
 Я друзям дам по одному,
 Сама десяте з'їм.

(Н. Забіла)

Запитання

- З ким поділилась дівчинка яблучками?
- Для чого вона це зробила?
- Як назвати цю рису характеру?

НОВИЙ М'ЯЧ

Вийшла Клава у двір з новеньким м'ячем. Одразу ж до неї дівчатка підбігли.

— Давай пограємось, — кажуть.

А Клава притисла до себе м'яч, відповідає:

— Я з ним ще сама не гралась. Я тільки спробую.

І почала долонею бити м'яч об землю. Легко підстрибує м'яч. То червоний бік покаже, то синій, а то закрутиться так, що аж в очак мигтять. А дівчаткам ще дужче хочеться в м'яча погратись.

— Ну давай же, — нетерпляче просять вони.

— Я ще лівою рукою трішки пограюсь, — відповідає їм Клава.

А сама і лівою, і правою грається — нікому м'яча не дає.

Постояли дівчатка та й почали розходитись.

Раптом м'яч вислизнув з Клавиних рук і пострибав під паркан у куці. Кинулась Клава за ним — не догнала. Нахилилась до куца, а там кропива, кусюча така! Всю руку Клаві нажалила. Не може Клава м'яча дістати.

— Дівчатка! — загукала вона. — Та куди ж ви? Давайте в м'яча гратись.

А дівчатка й кажуть:

— Сама тепер грайся!

(О. Буцень)

Запитання

— Чому так кажуть: «Треба так давати, щоб можна було взяти»?

КАЗКА ПРО ЩЕДРЕ СЕРЦЕ

В одному невеликому містечку жив щедрій старий. Як це часто буває, він був дуже бідним. Якщо в нього і з'являлося що-небудь, неодмінно знаходився хтось, хто цього більше потребував.

Усі в містечку любили старого. Не було майже нікого, кому хоча б раз не допомагала його щедрість. Часто говорили, що він і з життям своїм охоче б поділився, якби воно було комусь потрібне. Усе своє життя старий пропрацював пічником. Грубки, що він клав, славились на всю округу. Від його грубок у будинках було на диво затишно. Люди говорили, що в кожній грубці шматочок його гарячого, щедрого серця залишений.

Коли пічник постарів і не міг більше працювати, він часто згадував свої грубки і навіть розмовляв подумки з ними. Адже в кожній з них, справді, частка його душі продовжувала жити.

Одного разу старому наснився дивний сон. Він побачив уві сні величезну піч. Піч посміхнулася старому і промовила:

— Ти не впізнаєш мене? Я та сама грубка, що багато років тому ти зробив для однієї людини. Зараз мій хазяїн умирає в муках від важкої хвороби. Вся його родина в безутішному горі, якщо він умре,

хто буде його чотирьох діточок годувати! Старий, коли ти мене зробив, ти віддав мені щось дуже гаряче. Тільки через багато років я зрозуміла, що це за скарб. Це частка твого люблячого серця. Я почала берегти її як зіницю ока. Адже нам, грубкам, так важливо завжди тепло зберігати! Але сьогодні я почула розмову моїх господарів. Вони говорили, що врятувати хворого може тільки диво. От я і вирішила подарувати хворому свій скарб. Може, він змусить умираюче серце хворого битися сильніше? Але я, звичайно, не могла це зробити без твого дозволу.

Старий дуже здивувався і сказав:

— А ти не боїшся після цього охолонути?

— Я, старий, як і ти, уже віджила своє. Якщо охолону, мене зламають, а на моєму місці іншу грубку поставлять. Тільки і всього!

Старий подумав, що на місці грубки, напевно, зробив би те ж саме, і сказав тоді:

— Роби, як знаєш, грубка. Я дуже сподіваюся, що хазяїн твій видужає.

Цілий день сон не виходив з голови старого. Настав вечір. Зненацька у двері постукали, і в будинок убігла стривожена жінка.

— Мила людино, допоможіть. Мій чоловік умирає. Зараз у нього жар і він марить, — схвильовано проговорила вона, благаючи дивлячись на старого.

— Але чим же я можу допомогти? Хіба що по лікаря збігати, — і старий піднявся з-за стола.

— Ні, ні, ви можете. Він кличе вас. Ваше ім'я повторює. Може, усе це марення вмираючого, але він кричить, що тільки ви можете його врятувати.

Отут старого навіть у жар кинуло. Він згадав свій дивний сон. Старий швидко одягнувся і побіг слідом за жінкою. Вони довго бігли, будинок був на самій околиці міста.

Як тільки старий слідом за жінкою увійшов у будинок, перше, що він побачив, — була грубка. Та сама, котру він у сні побачив. Старий знав, що йому робити далі. Він кинувся до грубки, відкрив її, довго колунався в попелі, а потім витягнув щось дуже і дуже гаряче. Старий сам не зрозумів добре, що це було, а часу розглядати не було. Він схопив свою знахідку, підбіг до постелі хворого і швидко сунув йому під сорочку знайдений у грубці предмет.

Якийсь час хворий лежав нерухомо. Потім поступово його щоки стали рожевіти, він посміхнувся і вимовив слабким голосом: «Спасибі, старий». Сказавши це, він знову закрив очі і заснув міцним сном людини, що одужує.

Через кілька днів старий помер... На його похорон прийшло ледве не все місто.

Говорять, що після смерті старого усі грубки, які він зробив, стали ще гарячішими, а в будинках, де вони стояли, — назавжди оселилося щастя.

(М. Скребцов)

ДОБРЕ СЕРЦЕ ІМПЕРАТОРА

Колись давно жив імператор. І дуже він любив птахів. Довідався він, що хлопці стріляють їх із рогатки, й оголосив:

— Хто принесе до палацу живого птаха, той отримає жменю рису.

Почувши про це, хлопці перестали стріляти в голубів. Вони наставили в лісі безліч сильців, і незабаром кімнати палацу наповнилися голубами.

Так сталося, що імператора відвідав мудрець із сусіднього князівства. Він побачив у палаці голубів і запитав: «Навіщо скільки птахів?»

Імператор відповів: «У мене добре серце, і я рятую їх від хлопчаків. Більше вони не б'ють голубів, а приносять мені їх живими».

— А хто годує пташенят? — поцікавився мудрець.

— Яких пташенят? — запитав імператор.

— У птахів, які живуть тепер у кімнатах палацу, залишилися безпомічні пташенята. Хто їх годує?

— Я про це не подумав, — зізнався імператор.

Тоді мудрець сказав:

— У вас добре серце, ви любите птахів, але ніхто їм не приніс стільки зла, скільки ви. Усі гнізда в ваших лісах наповнені зараз мертвими пташенятами. Ви рятували п'ятсот голубів, але знищили у п'ять разів більше!

— Ох, як важко бути добрим! — вигукнув засмучений імператор.

На що мудрець зауважив:

— І добро треба робити з умом. Розум без добра — погано. Але і добро без розуму — не краще.

ТОВАРИСЬКІСТЬ, ДРУЖБА

ДВА КОЗЕНЯТКА

(П'єса)

Вихователь

Біг струмок через лужок.

Через воду — кладка.

І прийшло на бережок

Сіре козенятко.

Сіре козенятко

Зараз річку перейду
Я на той бік сміло!

Вихователь

А назустріч, на біду,
Козенятко біле.
Ось на кладку тупотить
Сіре з цього боку,
А вже біле там стоїть
І назад — ні кроку!
Та й вузенька ж кладка ця,
Розійтися ніде...

Біле козенятко

Гей, піду спочатку я,
Потім ти вже підеш!
Відступись з добром!

Сіре козенятко

Ні! Перше перейду я!
Дай дорогу ти мені!

Вихователь

Кожне вередує.
Й посередині містка
Так стикнулись з ходу,
Що обидва сторчака
Полетіли в воду!
Заволали той і той,
Злякані обоє.

Козенята

Загибаю! Ой-ой-ой!
На ногах не встою!

Вихователь

Невелика глибина —
Дно крізь хвильки видко,
Та біжить вода ясна
Дуже-дуже швидко.
По камінчиках, по дну
Ковзають копитця...

Козенята

Ой, рятуйте! Потону!
Ні за що вчепиться!..

Вихователь

Раптом сіре як гукне.

Сіре козеня

Не лякайся, брате!
Я тебе, а ти мене
Будемо тримати!
В нас у двох аж вісім ніг,
Це міцна підпора!
Хоч би як струмок цей біг,—
Ми ж його поборем!..

Вихователь

Враз вони в бистринь швидко
Сміливо ступнули,
А про сварку на містку
Зовсім позабули!
Так удвох на бережок
Вибрались два братці
І побігли на лужок
На травиці граться.

(Н. Забіла)

ДРУЗЯКИ

Кіт з Рябком були друзяки.
Котик нишком у собаки
Брав щоразу м'ясо, сало,
Бо котові завжди мало.
А Рябко зітхав у тузі:
— Хай бере, на то ми друзі.
Діти, ви кажіть мені:
Кіт був друг Рябкові?..
(Г. Бойко)

ДВА ТОВАРИШІ

Ішли якомсь лісом два товариші. Назустріч їм вийшов ведмідь. Один кинувся тікати і виліз на дерево, а другий залишився на дорозі. Упав він на землю й удав із себе мертвого. Він знав, що ведмеді не чіпають мертвих.

Ведмідь підійшов до хлопчика, понюхав його обличчя та й пішов собі. Товариш зліз із дерева та, сміючись, і говорить:

— Ну що тобі ведмідь на вухо шептав?

— Він сказав мені, — відповів хлопчик, — що не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша.

(За А. Толстим)

Запитання

— Поясніть: такий вислів: «...не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша».

— Як назвати таку людину? А як можна охарактеризувати описаний вчинок?

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК (Українська народна казка)

Плавав лебідь на воді понад берегом і, зігнувши шию, дивився у воду. Пливла повз нього щука, зупинилась і питає:

— Скажи, будь ласкавий, де ти буваєш, коли річка замерзає.

— А навіщо тобі знати?

— Та я хотіла на зиму куди-небудь утекти, бо під льодом задихаюся без свіжого повітря.

— А на зиму лечу звідси в теплий край та й живу там до весни.

— Візьми і мене з собою! — сказала щука.

— А чого ж, про мене — все одно, хочеш — так подамось разом, веселіше буде.

Почув їхню розмову рак і каже:

— Візьміть і мене!

— Ну так що ж, хочеш — вирушай і ти з нами, гуртом веселіше буде. Діждемо осені, і я вам тоді скажу, коли летіти.

Лебідь, бач, думав, що як вони плавають у воді, то вміють і в повітрі літати.

Минуло літо, настала осінь, лебідь і каже:

— Ну, пора летіти у вирій, збирайтеся на завтра, після обіду рушимо в дорогу.

Щука сказала ракові.

Рак подумав і каже:

— А як же ми, сестричко, будем на сухопутті жити без їжі! Давай візьмемо з собою на дорогу харчів, щоб нам вистачило до теплого краю.

— А як же ми візьмемо? — спитала щука.

— Та давай складемо харчі на візок, упряжемося в нього і подамось. Запросимо і лебедя за компанію, він нам допоможе, втрюх потягнем за собою харчі.

Рак і щука добули воза, насукали з трави посторонків і чекають на лебедя. На другий день прилетів лебідь і каже:

— Ну, ви тут готові? Бо я вже лечу!

— Готові, готові, тільки ти, будь ласка, допоможи нам віз везти; давай ми всі троє впряжемося і подамося.

— Добре, чіпляйте посторонка мені за ногу.

Рак прив'язав лебедя за ногу. Свого посторонка взяв у клешні, а щука за третього учепилася зубами.

— Ну, разом! Рушай!

Рак шарпнув назад, хвостом замелькав, щука стрілою розігналася у воду, на глибину, а лебідь, замахавши крилами, рванувся угору; обірвались усі посторонки, не дали возові ходу.

Хто з них був винен, а хто прав, цього ніхто не знав і судити їх ніхто не став. Тільки жаби добре насміялись і немало дивувалися, чого рак і щука не за своє діло брались.

Запитання

— Назвіть «стихію» кожного героя.

— Чому рак і щука не за своє діло брались?

КАЗКА ПРО ВІРНІСТЬ

Посперечались якось собака, кішка і кінь, хто з них людині вірніше служить. Собака сказав:

— Споконвіків нас, собак, найвірнішими вважають. Хто хазяйський будинок вдень і вночі охороняє? Хто хазяїнові назустріч першим кидається? А скільки історій і легенд про собачу вірність написано! Недарма говорять, що собака — кращий друг людини.

Кішка нявкнула:

— Може, ти і друг людини, але занадто вже клопітно з тобою! І їси ти багато, і вигулювать тебе по кілька разів на день потрібно. А ось ми, кішки... Без нас у будинку немає затишку і тепла. Ми — найвірніші охоронці домашнього вогнища. Раніш люди, перш ніж у новий будинок переселитися, спочатку нас впускали, а вже потім самі входили. Адже якщо кішка першою в будинок увійде, у цьому будинку щастя оселиться. Ще за нашою поведінкою можна зміни в погоді визначити. І лікувати ми вміємо. Покладе нас людина на хворе місце, зігріємо ми її своєю пухнастою шерстю, аж дивишся, — і здорова людина!

Тут кінь копитом ударив і голосно заперечив:

— Не хвастайтеся, усю вашу вірність не порівняти із моєю, найвірнішою і справжньою кінською відданістю. Де ми тільки не служили людині: і возили людей, і поля переорювали, і з поля бою поранених відвозили... Скільки поем люди про нашу вірність люди

склали! Раніше у кожної людини свій вірний кінь був, з яким вона ніколи не розлучалась.

Аж ось повернувся хазяїн. Він був сумний. Його найкращий і вірний друг цього дня помер. Хазяїн познайомився із ним під час війни. Тоді його друг врятував йому життя. Побачивши на дворі свого старого коня, хазяїн згадав, як його померлий друг, ризикуючи життям, на цьому коні вивіз його, важко пораненого, з поля бою. Туга про друга болем вп'ялась у серце хазяїна. Він охнув та опустився на ослін. Кінь рвонувся до нього назустріч, уважно подивився і його заплакані очі і довірливо уткнувся йому в плече. Хазяїн лагідно погладив коня і згадав Друга.

Собака поклав голову господареві на коліна і жалібно заскиглив, а кішка стрибнула йому на плече і намагалася зігріти його своєю пухнастою шерстю.

Хазяїн мовив, посміхаючись їм крізь сльози:

— Ах ви, мої милі і вірні друзі. Як добре, що ви завжди зі мною! Він погладив їх, і біль у його серці став стихати. У цю мить собака, кішка і кінь зовсім забули про свою суперечку. Усі вони відчували себе найвірнішими друзями людини.

Запитання

- Чи є вірність основою дружби?
- Розкажіть про свого найкращого друга.

СКРОМНІСТЬ І ХВАЛЬКУВАТІСТЬ

ХВАЛЬКО

- Хто танцює гарно, дітки?
 - Я, — Мишко озвався швидко.
 - А найкраще хто співає?
 - Я, — він руку підіймає.
 - А найбільший хто хвалько?
- Діти крикнули: — Мишко!
(І. Січовик)

ОСЛИК

(Італійська казка)

Було це дуже давно. Жив собі ослик. І співав він краще за тенора. Одного разу зібралися всі звірі на раду. І лев, який був у них царем, запитав:

- Хто з вас найкрасивіший?

— Я, йа! — відразу закричав ослик.

— Добре, що ти — найгарніший. — А хто ж найсильніший?

— Я, йа! — закричав осел, раніше ніж звірі встигли розкрити роти.

— Добре, — сказав лев. — А хто тут найнерозумніший?

— Я, йа, йа! — поспіхом проревів осел, злякавшись, щоб його не випередили.

Усі звірі так і покотились зі сміху. А сердега осел від сорому втратив свій красивий голос. З того часу тільки те і вміє, що ревити:

— Я, йа, йа!

ХВАСТУНЕЦЬ

Хлопчик Толя молодець,
Тільки трішки хвастунець.
Якось ми ішли на став,
Він мені таке сказав:
— Слово честі, не хвалюся —
Я ні-чо-го не боюся!.. —
Враз на слові цім — з дороги
Толі ящірка під ноги.
З переляку, у тривозі
Наш хвалько мерцій навтік.
Та спіткнувся на дорозі
Й прикусив собі язик!

Хто хвалитись полюбляє,
В кого звичка є така, —
Хай ці вірші прочитає
І прикусить язика!

ХОРОБРИЙ ПЕТРУСЬ

Всім казав малий Петрусь:
— Я нікого не боюсь.
Не страшний мені ведмідь —
Хоч у хату приведіть.
Не боюся вовка й лева,
Що сховались за дерева.
Тільки трішки страшнувато
Спать у ліжечку без тата.

(В. Крищенко)

ЛЮБОВ, ЛАГІДНІСТЬ І ЖОРСТОКІСТЬ

ЛЮБОВ І ЖОРСТОКІСТЬ

(Казка)

Впав з гніздечка маленький Горобчик. Крильця ще не зміцніли в нього. Борсається на травичці, а навколо нього літає й тривожно пищить Горобличка.

Побачив Горобчика Яструб і летить до нього. Думас: «Ось зараз схоплю Горобчика і з'їм». Прилетів, став підбиратися до нього. Всі пташки на деревах завмерли від страху: що тепер буде? І здивувались, що Горобличка не втекла, а кинулась на Яструба. Наїжилася, підлетіла до нього, стукнула дзьобом ув око, вчепилася кігтикиами в голову.

Злякався Яструб і полетів. Зворушені були пташки. Оце так Горобличка! Як же так вийшло, що вона перемогла Яструба?

— А так, — сказала Сова. — Горобличка любить свого Горобчика. А в Яструба немає ніякої любові. Він тільки жорстокий. А Жорстокість ніколи не перемагала Любові.

(В. Сухомлинський)

КОВТОК МОЛОКА

Лада захворіла. Миска з молоком стояла біля її носа, але вона відверталася. Покликали мене.

— Лада, — сказав я, — треба поїсти.

Вона підвела голову і закрутила хвостом. Я погладив її. Від ласки життя заграло в її очах.

— Їж, Ладо, — повторив я і підсунув блюдце ближче.

Вона нахилилась до молока і почала хлебтати. Отже, моя ласка додала їй сили. Може, саме ці кілька ковтків молока і врятували її життя.

(М. Пришвін)

Запитання

— Що додало собачці сили?

— Як назвати вчинок людини?

НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ, НІЩО НЕ ЗАБУТЕ

ЦЕ НЕ ПОВИННО ПОВТОРИТИСЯ

Тиша. Палає Вічний вогонь. Лише вітер шумить у парку. Крізь пільму просвічують руїни Атомного будинку, свідка того сліпучого, смертоносного спалаху...

...Мовчки виходимо з музею. Привезти б сюди тих, хто зараз загрожує атомною війною людству! Нехай своїми очима побачить наслідки цього злочину проти людей планети.

...А Меморіальний парк залитий сонцем. І тисячі мовчазних і зосереджених японських людей, що побували в музеї, жвавішають. Вони радіють сонцю, ясному, мирному небу над Хіросімою, що вони живі. Потім вони йдуть до пам'ятника жертвам атомного бомбардування.

Тривожний протяжний дзвін... Це звучить набат Хіросіми. Люди піднімаються на майданчик до дзвона і б'ють у бронзовий бік важкою колодою.

Удар — і поплив над ними густий печальний дзвін. Як тривожне нагадування про минуле, як заклик — це не повинно ніколи повторитись.

(З календаря)

ПАМ'ЯТНИК

На узліссі, під горою,
В шумі верховіть
Невмирущому герою
Пам'ятник стоїть.
Вже давно боїв немає,
Тільки наш солдат
У руках своїх тримає
Вірний автомат.

Рідний край — єдиний в світі —
Він зберіг живим
І лишився на граніті
Миру вартовим.
Проти хижої навали
Встав назавжди він,
Щоб війни повік не знали
Діти всіх країн.

(М. Упенік)

Запитання

— Для чого і для кого солдат віддав своє життя і став у граніті миру вартовим?

Синя житня далина,
Мирний теплий обрій.
А колись гула війна
На землі цій добрій.

Ген біліє обеліск...
 В молодому житі:
 Сплять герої, що колись
 Тут були забиті.
 Хай із наміром лихим
 Не поткнеться ворог —
 Наша армія сухим
 Держить завше порох.
 (О. Пархоменко)

Запитання

— Поясніть зміст підкреслених слів.

ВЕТЕРАН

В діда довгі, довгі вуса,
 На лиці рубці од ран.
 Дідом дуже я горджуся —
 Дід у мене ветеран.
 По-геройськи у походи
 Він ходив у час війни,
 Тим-то й має нагороди:
 І медалі, й ордени.
 Щоб не впасти ні пилині
 На заслуги срібляні,
 Бережливо їх до скрині
 Дід кладе в буденні дні.
 А коли заради свята
 Він одягнеться в мундир —
 Зразу сяйва повна хата,
 Нагороди сліплять зір!
 Діду слава, діду — шана,
 Не заноситься дідусь...
 Маю діда-ветерана
 І недарма ним горджусь!
 (О. Пархоменко)

Запитання

- Хто такий ветеран?
- Як ви розумієте слова: не заноситься дідусь?
- Поясніть зміст прислів'їв:
 - Гарного коня хвалять, гарну людину шанують.
 - Кого почитають, того й величають.

ЯКА СОВІСТЬ, ТАКА Й ЧЕСТЬ

ПЕТРУСЬ І ПОДАРУНКИ

Бабуся приїздила до Петруся часто. Вона приїздила і взимку, і літом, і завжди привозила іграшки, цукерки, черешні або великі апельсини. Тільки-но бабуся ступала на поріг, як Петрусь біг до неї і запитував:

— Що ти мені привезла?

Бабуся виймала подарунки, і Петрусь цілував її.

Одного разу Петрусь, як завжди, побіг назустріч бабусі, але подарунків у неї не було... Бабуся дуже поспішала до свого онука і нічого не встигла купити. А Петрусь набурмосився, одвернувся і не став цілувати бабуся.

Наступного разу бабуся привезла гостинець. Петрусь зрадів, кинувся її цілувати. Та бабуся зупинила онука:

— Не треба, Петрусю, — сказала вона. — За подарунки кажуть спасибі, а кого люблять, того цілують і без подарунка.

І Петрусеві стало дуже соромно.

(Є. Башенко)

Запитання

— Чому Петрусеві стало дуже соромно?

ПРО ЖАЙВОРОНКА, ЩО У ВІКОНЦЕ ПОЛЕТІВ

(Казка)

У матері було сім синів: найстаршому десять років, а наймолодшому три роки.

Замісила мати з білого тіста кожному синові по сім пшеничних жайворонків і собі один.

Виставляє мати з печі жайворонків на стіл, а сини сидять рядком, очей із запашних пташок не зводять, матері в очі дивляться, очікують, коли вона посміхнеться ледь помітно і кивне головою: можна. О, як добре знають вони цю посмішку і цей кивок головою.

Рум'яні жайворонки, пишні — сидять на столі, у відкрите віконце визирають, начебто полетіти збираються.

— Йдіть, діти, у двір, погуляйте трішки, нехай жайворонки вистигнуть, багато жару сьогодні в печі, — сказала мама.

Пішли шість синів у двір, а найменший — Мізинчиком його називала мама — залишився: жайворонки пахли так смачно, що не міг Мізинчик із ослона піднятися. Сидить Мізинчик біля столу, і от рука його сама потяглася до жайворонка. Узяла гарячого жайворонка, піднесла до рота. Відкрився рот, запрацювали зуби, — і немає жайворонка.

Злякався Мізинчик, побіг у двір і став гуляти разом із братами.

Покликала мати синів, прийшли сім братів, сіли за стіл. Поділила мати жайворонків. Дісталось кожному по сім пташок, а матері жодної не залишилося.

— А де ж ваш жайворонок? — запитав старший брат, материн Перший Помічник.

— Мій жайворонок у віконце полетів, — відповіла мати, зітхнула і, обершись на стіл, замислилась.

З очей Мізинчика закапали сльози. Йому стало шкода маму, він готовий був би віддати їй найпишнішого і рум'яного, найсмачнішого жайворонка, але, на жаль, коли мама сказала, що її жайворонок у віконце полетів, він уже доїдав останнього, сьомого жайворонка, і тільки невеликий шматочок ще залишився. І якусь мить сидів Мізинчик з непроковтнутим шматочком жайворонка, потім усе-таки проковтнув, але такий біль, таке страждання відчув він при цьому, що не міг ні встати, ні слова сказати, ні очей підняти. Брати знову пішли в двір, гуляли, грали на сонячній галявині, а Мізинчик усе сидів і сидів, і відчував муки совісті.

(В. Сухомлинський)

Запитання

- Чому Мізинчик все сидів, сидів і не міг піднятися?
- Чому він відчував муки совісті?
- Як би ви вчинили на місці Мізинчика? Що б ви порадили синам?

ЛЮБО Й НЕНЦІ, ЯК ДИТИНА В ЧЕСТІ

ТАК І НЕ ВИМОВЛЮ

(Казка)

Зустрічає вівця козу з дітками та й каже:

- О, які гарні у тебе ягнята.
- Не ягнята, а козенята, — поправляє коза.
- А хіба не в усіх однаково діти називаються? — питає вівця.
- Авжеж ні. У тебе — ягнята, в мене — козенята, в гусочки — гусенята, в кішечки — кошенята, в Жучки — собачата, в курки — курчатка, в перепілки — перепелята.
- О-о, я так і не вимовлю. А в корови — коровенята?
- Ні-і, телята.
- А в кобили — кобиленята?
- Ні-і, лошата.

— О... не збагну — як вони добирають, де хто. А для мене всі — ягнята.

Запитання

— Що розповіла вам казка про вівцю?

— Чому для неї всі «малята» — ягнята?

НЕ СЛОВО КРАСИТЬ ЛЮДИНУ, А ДОБРІ ДІЛА

ЗАРАЗ

Цікавою була Маринка, все їй треба знати. Почує, наприклад, якесь нове слово — неодмінно спитає, що воно значить. Пояснять їй раз — і запам'ятає.

Та трапилось Мариночці одне слово, яке вона ніяк не могла втямити. А слово те звичайнісіньке: «зараз». І якби через нього не стався один неприємний випадок, Маринка, мабуть, і далі б його не зрозуміла.

Прокинулась дівчинка в неділю, сяк-так одягнулась і давай бавитись ляльками. Мама каже їй:

— Ти, доню, спершу ліжко застели, вмийся, а тоді вже грайся.

А Маринка на те:

— Зараз, мамусю, — і знову грається.

І скільки разів не повторювала їй мама, вона все своє: «зараз» та «зараз».

«Напевно, не розуміє дочка цього слова», — подумала мама.

От і каже чоловікові:

— Може, сьогодні поїдемо в зоопарк? Погода чудова. Давно вже там не були.

Як почула те Маринка, так і закрутилась по кімнаті дзиґою.

— Ой, мамочко, як добре ти надумала! Давай швидше снідати і поїдемо.

— Зараз, — відказала спокійно мама і пішла до кухні.

Не сидиться Маринці в кімнаті.

— Мамуню, ми скоро будемо снідати?

— Зараз, доню, — знову відповідає мама, а сама порається біля плити.

Бігає Маринка з кімнати в кухню, то попросить маму плаття випрасувати, то бант блакитний зав'язати.

А мама на те — «зараз» та «зараз».

Прикро стало Маринці, розрюмсалась.

— Чого це ти плачеш? — питає тато.

— Я маму стільки просила, а вона все відповідає, що зараз, і нічого не робить...

І знову хлюпнула носом.

— А я чув, що «зараз» — це «потім».

— Хто ж тобі таке сказав? — дивується Маринка.

— А твоє незастелене ліжко, розкидані ляльки, неприбрані звечора фарби...

Подивилася навколо Маринка, витерла кулачками сльози і сказала:

— Я, татусю, зараз... зараз усе приберу.

І швиденько все прибрала.

Отак і зрозуміла Маринка те «зараз». А як тільки зрозуміла, то й мама вже не барилась; посміхаючись подала снідати.

Сніданок видався Маринці надзвичайно смачним. І незабаром усі поїхали в зоопарк.

(О. Буцень)

СІМ ДОЧОК

Було в матері сім дочок. Якось поїхала мати до сина і повернулася додому лише через тиждень. Коли мати ввійшла в хату, дочки одна за одною стали говорити, як вони скучили за матір'ю.

— Я скучила за тобою, як маківка за сонячним лугом, — сказала перша дочка.

— Я чекала тебе, як суха земля чекає краплю води, — промовила друга.

— Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, — сказала третя.

— Мені важко було без тебе, як бджолі без квітки, — щебетала четверта.

— Ти снилася мені, як троянді сниться крапля роси, — промовила п'ята.

— Я виглядала тебе, як вишневий сад виглядає солов'я, — сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з мами черевики і принесла їй води в тазку — помити ноги.

(В. Сухомлинський)

Запитання

— Як ви вважаєте, що складніше: говорити красиво або вчиняти красиво?

ЧИСТИЙ СТРУМОЧОК

Жив собі на світі маленький струмочок. Цілими днями безпечно він грався з камінчиками, гілочками і малесенькими жабенятами,

яких розводили в струмочку їхні мами-жаби. Від усього цього вода в ньому рідко залишалася чистою і прозорою.

Мама струмочка — могутня ріка, не раз говорила синові:

— Синку, для нас, річок, найголовніше — серйозність і цілеспрямованість. Хіба ти станеш коли-небудь повноводною річкою, якщо увесь час граєшся з жабенятами і ні до чого не прагнеш?

Мама-ріка дуже хотіла, щоб її синок-струмочок скоріше виріс, щоб у ньому оселилася риба, щоб його води могли напоїти цілі поселення!

— Подивися, який ти мутний! Хіба така мутна вода зможе вгамувати чийсь спрагу! — лаяла струмочок мама-ріка.

А він знай собі сміявся у відповідь.

— Що ти, мамо, турбуєшся? От виросту і стану чистою і серйозною рікою.

Одного разу струмочок помітив велику довгоногу чаплю, що направлялася до нього полювати на маленьких жабенят. Струмочок задзвенів, скільки було сили!

— Бережіться, жабенята! Біжіть скоріше, а я чаплю розмовою відверну!

Жабенята повистрибували з води і вздовж берега струмочка поховалися. Чапля тим часом підійшла і почала уважно навкруги оглядатися.

— Пані чапля, чи не мене ви шукаєте? — чемно запитав струмочок.

— Ні, ти мені зараз не потрібний, я звичайно спочатку снідаю, а потім уже свій сніданок водою запиваю.

Почувши це, струмочок ще сильніше злякався за своїх друзів-жабенят.

— Чапле, моя вода — дуже живильна, — продзвенів він. — Хто її п'є, більше не хоче їсти!

— Навіть якби я пити хотіла, то до такої мутної води в житті не доторкнулася б, — пробурчала чапля, продовжуючи виглядати жабенят.

Струмочок дуже засмутився:

— Права була мама, коли говорила, що мені серйозності і чистоти не вистачає!

У цей момент найменше жабеня, вирішивши через недосвідченість, що чапля пішла, виліз з укриття і плюхнулось у струмочок.

— А от і сніданок виліз — проговорила чапля і ступнула слідом за жабеням у струмок.

Погано б довелося бідному жабеняті. Але струмочок раптом підхопив його і з такою швидкістю і силою відніс геть, що чапля відразу втратила жабеня з виду. Несподівано поведінка чаплі

змінилася. Вона перестала турбуватися про свій зниклий сніданок, швидко сунула у воду свій довгий дзьоб і почала жадібно пити великими ковтками.

«Дивна чапля,— подумав струмочок.— То моя вода їй мутною здається, то вона ковтає її з такою жадібністю».

Не встиг струмочок до тямі прийти від несподіванки, як чапля, напившись досхочу, промовила:

— І справді, струмочку, вода твоя живильна і чиста. Спасибі, їсти мені зовсім перехотілося. І на жаб тепер не треба полювати. Щодня буду пити твою чисту воду, вона справді — особлива.

— Чиста! Не може бути! Моя водиця ніколи не була чистою,— задзвенів уражений струмочок. Але його друзі-жабенята, що потиеньку вибиралися зі своїх укриттів, стали голосно квакати:

— Наш струмочок став чистим!

І струмочок зрозумів, що це правда.

Мама-ріка, довідавшись від свого синочка про те, що сталося, сказала:

— Ти захищав друзів і чистим став. У кого помисли чисті, той завжди чистим буде. А чистота для ріки — головне!

(М. Скребцова)

Запитання

— Чому струмочок став чистим?

— Чи були у вашому житті моменти, коли, зробивши що-небудь гарно, ви раптом переконувалися, що самі стали кращими і чистими?

ПРАВДА ДОРОЖЧА ЗА НЕПРАВДУ

ПРАВДА БУВАЄ ГІРША ЗА НЕПРАВДУ

Мама послала Сергійка до сусідів позичити солі. Сергійко довго не повертався. Уже й борщ закипів, а його немає. Нарешті прийшов, приніс у баночці солі. Мама й питає:

— Чого це ти так довго ходив?

— А я снідав,— каже Сергійко.

— Як снідав? — дивується мати.

— А вони запросили мене снідати...

— І що ж ти їм відповів?

— Нічого... Сів і поснідав.

— Який же ти нечема, Сергійку! — розгнівалася мати.— Треба було сказати: «Дякую, я не голодний».

— Але ж мені їсти дуже хотілося. Як це не голодний? Це ж не правда. Хіба ж неправду можна говорити?

— Правда буває гірша за неправду, — каже мати.

А Сергійкові тепер думай: як же це так?

(В. Сухомлинський)

— Чому мама назвала Сергійка нечемою?

— А чому вона сказала, що правда буває гірша за неправду?

— А що означають слова «*свята неправда*»?

(В. Сухомлинський)

КВІТКА ПРАВДИ

Коли народжується на землі нова людина, із зернятка її душі прокльовується ніжний паросток і ніхто не знає, у яку квітку він перетвориться. Тоді спускається до дитини з неба Ангел з букетом квітів з небесного саду. Є в цьому букеті квіти любові і добра, честі і справедливості, правди і шляхетності. Усі прекрасні якості Божественної мудрості ростуть у небесному саду, і кожному посилає Бог Ангела-охоронця з букетом квітів зі свого саду; потрібно тільки вибрати квітку.

Якось раз в однієї багатієї знатної пані народився хлопчик. Змучена і щаслива мама лежала на своїй постелі і думала про життя, що очікує її сина: «Усе є в мого хлопчика: і гроші, і знатний титул, але нелегко йому буде навчитися жити. Усі навколо обманюють одне одного, і так мало в цьому світі правди».

У цю мить Ангел з букетом квітів нахилився над колискою дитини, і серце хлопчика, почувши слова мами, потягнулося до яскраво полум'яної квітки правди. Ангел дістав глечик з еліксиром правди і вилив його на маленьке серце. А яскраво-червону квітку поклав на постіль мами і сказав: «Ця квітка правди росте в серці твого сина. Ти сама про це просила, дивися ж, щоб квітка не засохла ніколи. Поки буде жива квітка, живим буде і серце сина твого».

Коли хлопчик підріс, усі стали помічати за ним дивну особливість: він завжди говорив правду. Іноді це було нестерпно. Особливо для дорослих. Адже всі дорослі люблять здаватися правдивими, але далеко не завжди говорять правду. На хлопчика нерідко злилися і карали його. Та й багато дітей не хотіли дружити з ним, коли він говорив правду, що була їм не потрібна. Тільки мама завжди втішала й обіймала свого синочка. Вона діставала з різьбленої скриньки квітку правди, дивилася на її яскраві пелюстки й із зітханням говорила синові: «Нелегко жити з правдою в серці».

Тільки один друг був у хлопчика, пастушок із села. Вони нечасто бачилися. Хлопчикові не можна було іти одному на луг, де паслася череда, а пастушкові не можна було приходити в багатий будинок. Тільки іноді вечорами, коли пастушок приганяв череду в садibu, їм вдавалося трохи погратися або поговорити біля корівника. Як же зрадів хлопчик, коли мама дозволила йому запросити пастушка в гості. Він показав своєму другові усі свої іграшки і книжки, а потім дістав із шафи маленьку коробочку з порцеляною чередою.

— Подивися, це твої корови, — сказав хлопчик, посміхаючись, — тільки обережніше, не розбий, це мама приготувала для моєї сестри в подарунок на день народження.

Тут хлопчика покликали, і він вибіг з кімнати, залишивши свого друга на самоті. Коли він повернувся, пастушок гірко плакав, намагаючись зібрати осколки порцелянової череди, що розлетілася по всій стайні.

— От, я не думав... Хотів подивитися, чи схожі вони на справжніх корів і телят, а вони розбилися...

Тут увійшла мама. З жаху вона сплеснула руками і схопила пастушка за вухо:

— Ах ти негіднику! Як ти смієш! Іди геть...

— Мамо, мамо, він не хотів! Мама — це я! — раптом крикнув хлопчик, і щоки його почервоніли, як пелюстки квітки правди. Мама зрозуміла, що її син вперше в житті сказав неправду. Згадавши слова Ангела, вона в тривозі кинулася у свою кімнату, дістала зі скриньки квітку правди. Але її яскраво-червоні пелюстки були свіжими і полум'яніли, як завжди.

(А. Лопатіна)

Запитання

— Чи хотіли б ви, щоб у вашому серці виросла квітка правди?

— Чому мама хлопчика хотіла, щоб він виріс правдивою людиною?

— Чому квітка правди не зів'яла, коли хлопчик сказав неправду? Чи зів'яне коли-небудь його квітка?

ЧОМУ ЗДИВУВАВСЯ ПЕТРИК

Мама залишила Петрика вдома, а сама пішла до крамниці по хліб. Петрик сидів біля відчиненого вікна. На вікні стояла кришталева ваза. Надворі було тепло. Сяяло сонце, співали пташки. Великий барвистий метелик сів на кришталеву вазу. Петрику захотілося піймати метелика. Він зіп'явся на вікно, простяг руку, штовхнув вазу. Кришталева ваза впала на підвір'я й розбилася.

— Що це тепер буде? Що скаже мама? — засумував хлопчик. Він позбирав скалки, відніс на город, закопав маленькою лопаткою в землю. Сів біля вікна Петрик і чекає маму.

Ледве мама відчинила двері, Петрик підбіг до неї й каже:

— Мамо, то не я розбив кришталеву вазу. Не я скалки відніс на город і закопав маленькою лопаткою.

В очах матері Петрик відчув тривогу.

— Хто ж розбив вазу? — запитала мама.

— Метелик, — тихо відповів Петрик.

Мама усміхнулась.

— Як метелик розбив вазу — це зрозуміло... — сказала вона. — Але як відніс ті скалки на город і закопав їх — дивно.

Петрик теж здивувався. Настільки здивувався, що аж заплакав.

(В. Сухомлинський)

Бесіда за змістом оповідання

— Як би діяв ти, якби з тобою трапилося таке, як з Петриком?

— Кого можна назвати чесним?

— Чому говорять: «У брехні короткі ноги»?

УМІЙ ПОЧЕКАТИ

НЕГАРНА ЗВИЧКА

Легенько скрипнула дерев'яна хвіртка, і на подвір'я зайшов сусідський дідусь Микола.

— Дай, Боже, здоров'я! — привітався він і лагідно посміхнувся.

— Дай, Боже, всім — відповів од хлівця Мишків дідусь Іван і ступив сусідові назустріч.

Мишко, що сидів під крилатим горіхом, полишив їсти з мисочки вишні й відсунувся на край лави, звільняючи для дідусів місце. Він дуже любляв слухати розмову дорослих, але мав негарну звичку безцеремонно в неї встрявати. Тим часом дідусі посідали на лаві й завели мову спочатку про те, яким спекотним видалось цьогорічне літо, потім про пасіку. А далі дідусь Іван почав розповідати про поливальну систему, яку він надумав змайструвати, щоб поливати город.

— А я вчора в тітки Ганни був. Вона мене ситром напувала, — втрутився Мишко.

Але дідусь продовжував свою розповідь, не глянувши на онука. Мишко перечекав якусь мить і знов сказав:

— Наш Мурчик десь носа подряпав, і мама каже, що він горемисливець.

Проте Мурчиків ніс теж не зацікавив дідусів: вони й далі розмовляли про своє.

Мишко образився. «Чого це вони не звертають на мене уваги? — сердито подумав він, смикаючи то одного дідуса за рукав, то другого. Однак вони його наче не чують.

«Але ж вони один одного чують! — подумки з обуренням відзначив хлопчик. — Про город чують, про бджіл чують. А про Мурчиків ніс — ні!» І Мишко, набравши повні груди повітря, вигукнув:

— Учора Максимко, що їхня хата біля криниці, ліз через паркан і штани подер!

Однак і ця новина не справила на дідусів ніякісінького враження.

— Ви чуєте?! — несамовито заволав Мишко. — Максимко штани-и-и подер!

І тут дідусь Микола, роззирнувшись навкруги, питає дідуса Івана:

— А де це твій Михайло? Щось я давненько не чув його й не бачив. Він у вас не з тих, що язик, мов лопата, і строчить, як з автомата. Либонь, зараз десь при цікавому ділі?

Од цих слів очі в Мишка округлилися, як блюдця, і рот став круглим, наче бублик. Він мовчки зсунувся з лави і потюпав до хати.

(О. Кротюк)

ХТО БОЯГУЗ?

В двері, біля хати,
 Де хміль густо плівсь,
 Із цапом рогатим
 Андрійко зустрівсь.
 І тут бідолаха
 Як крикне: — Ай-яй! —
 Аж цапик від страху
 Забіг у сарай.
 Крізь сльози Андрій
 Засміявся:
 — Ага, — каже, — цапе,
 Злякався?!

(Ф. Петров)

Запитання

— Дайте відповідь на запитання-заголовок.

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Авторитет — загально визнаний вплив, значення особи, організації, колективу. Особа, що користується впливом, загальним визнанням.

Альтруїзм — моральний принцип, який виражається у співчутті до інших людей, безкорисливому служінні їм, готовності до самозречення в ім'я блага їх і щастя.

Безцеремонний — який не додержується правил ввічливості, надто розв'язний у своїх діях, вчинках, поведінці, грубуватий.

Благородний — який відзначається високими моральними якостями; чесний. Переймається високою метою, ідеєю.

Ввічливий — який дотримується добрих манер, виявляє добру вихованість, люб'язність, ввічливість, уважність у поводженні з іншими людьми; чемний.

Ввічливість — елементарна вимога етикету; включає уважність, зовнішній вияв доброзичливості до всіх, готовність надати послугу кожному, хто в ній має потребу, делікатність, такт.

Великодушний — який має високі душевні якості, благородні почуття; здатний жертвувати своїми особистими інтересами заради інших, доброзичливий.

Вимогливий — який ставить до кого- або до чого-небудь великі вимоги, домагається сумлінного виконання чогось.

Відважний — який не боїться небезпеки; сміливий, хоробрий.

Відвертий — який виражає щирі почуття, думки; правдивий, щиросердний.

Вірний — який викликає повне довір'я, постійний у своїх відносинах, почуттях і поглядах; відданий.

Грубість — неповага до людей, що виявляється у неухважності до чужих інтересів і запитів, нав'язуванні іншим людям своєї волі,

невмінні стримати своє роздратування, зневажанні людської гідності, лихослів'я, хуліганських діяч.

Гуманізм — чуйне ставлення до людини, перейняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.

Доблесний — відомий своїми подвигами, відвагою; сповнений відваги, мужності.

Добрий — який робить людям добро, прихильно, чуйно до них ставиться; доброзичливий.

Доброзичливий — який бажає людям добра; співчутливо, прихильно ставиться до когось.

Добросовісний — який чесно, старанно й сумлінно виконує свої обов'язки.

Дружній — пов'язаний з дружбою, викликаний взаємною прихильністю, згодою.

Егоїзм — себелюбство, нехтування суспільними інтересами та інтересами інших людей заради задоволення власних особистих інтересів і прагнень.

Етика — наука, що вивчає мораль. Норми поведінки, мораль якої-небудь суспільної групи, професії.

Жадібний — скупий, користололюбивий; ненаситний, сповнений нестриманого бажання.

Завзятий — наполегливий у досягненні певної мети, стійкий; сповнений пристрасті, запальний. Нестриманий, надзвичайно сильний у прояві.

Заздрість — вороже відчуття досади по відношенню до благополуччя, успіху, матеріальної, культурної, моральної переваги іншої особи.

Закон — це постанова державної влади.

Запальний — який легко захоплюється чимось, палкий, пристрасний, гарячий.

Зарозумілий — який підкреслює свою перевагу над іншими; гордовитий, пихатий.

Зловмисний — який має злі, недобрі наміри.

Ідеальний — дуже добрий, досконалий.

Критичний — здатний критично поставитися до чогось; вимогливий.

Легковажний — який діє необачно; несерйозно; в якому виявляється нерозсудливість.

Ледачий — який не любить працювати, лінивий. Сповнений бездіяльності, лінощів.

Лояльний — який формально тримається в межах законності, ставиться до когось, чогось без упередження.

Лукавий — схильний до злих, хитрих замірів; який таїть підступні наміри; (про усміх) пустотливий, жартівливий.

Людинолюб — той, хто любить людей, готовий завжди їм допомагати.

Майстерний — який досконало знає свою справу, який усе вміє робити.

Мізерний — бідний, убогий, жалюгідний.

Надмірний — який перевершує міру.

Необачний — який діє нерозсудливо, необережно, надто поспішає у рішеннях, вчинках.

Обов'язок — відповідальність людини перед суспільством, батьківщиною, конкретною людиною, світом природи, що впливає з моральних норм. Те, що підлягає обов'язковому безумовному виконанню внаслідок суспільних вимог або внутрішніх стимулів; певний обсяг роботи, справ, що визначається званням, посадою.

Охайний — старанно одягнений; чистий, акуратний; який любить порядок, чистоту.

Патріотизм — любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові; готовність для них на жертвовні подвиги.

Покірний — сповнений покори, не здатний заперечувати; податливий, слухняний.

Поміrkований — який не впадає в крайнощі; розважливий, обачний.

Право — система встановлених державою правил і норм, які регулюють відносини між громадянами, законодавство. Надана законами держави можливість здійснювати що-небудь. Можливість робити щось в результаті якоїсь дії, дозвіл.

Прихильний — який виявляє доброзичливість, прихильність до когось або до чогось; доброзичливий, співчутливий.

Рішучий — який не зупиняється перед труднощами, який не знає вагань у здійсненні прийнятого рішення; сміливий.

Розпач — почуття безнадії, коли людина занепадає духом через відчай.

Розрада — те, що приносить заспокоєння, полегшення в горі, печалі; вірада. Втіха, розвага.

Розум — здатність людини мислити, пізнавати, осмислювати дійсність, встановлювати зв'язки між явищами, формулювати судження про пізнавальні зв'язки і залежності. Кмітливість, уміння давати собі раду.

Скромний — який не має звички підкреслювати свої позитивні якості, хвалитися своїми заслугами; не пихатий, не зарозумілий. Стриманий, несміливий у поведінці; вихований. Простий, невибагливий.

Слабкий — з невеликою фізичною силою; тендітний.

Совість — почуття моральної відповідальності за свою поведінку перед оточуючими людьми, суспільством.

Талан — становище, створене умовами життя, збіг обставин, хід подій у житті людини; доля, щастя.

Талант — видатні природні здібності. Людина з видатними природними здібностями.

Товариш — людина, пов'язана з кимось спільною трудовою діяльністю, що бере участь разом з кимось в одній справі; людина, що займає рівне з іншими становище в суспільстві, колективі; однорудець.

Турбота — увага до потреб когось або чогось, діяльність, спрямована на досягнення чогось.

Упередженість — необґрунтоване неприхильне ставлення до когось або до чогось, заздалегідь прийнята негативна думка про когось або про щось.

Характер — сукупність стійких психічних властивостей людини, що формується у процесі її виховання, навчання, праці, громадської діяльності; вдача. Сила волі; наполегливість у досягненні мети.

Хитрий — який досягає своєї мети непрямыми шляхами, обманом; підступний, лукавий.

Чванливий — який має надто високу думку про себе; зарозумілий, пихатий.

Чесний — добросовісний, сумлінний; який відзначається громадською й особливою гідністю, добросовісно ставиться до своїх обов'язків; щирий, прямолінійний у поведінці з людьми, морально стійкий.

Честь — суспільно-моральна гідність людини, що викликає і підтримує загальну повагу, почуття гордості.

Шана — ставлення до когось з повагою, що ґрунтується на визначенні чийось позитивних якостей; увага, виявлена до когось з боку суспільства, окремих людей.

Щастя — почуття або стан найвищого, повного вдоволення; талан, успіх.

Щедрий — який радо надає матеріальну допомогу; який нічого не шкодує для інших.

Щирий — прямий, відвертий; сердечний, сповнений прихильності; правдомовний. Дійсний, справжній. Ретельний, старанний, цілком відданий якійсь справі або ідеї.

Навчальне видання

Серія «ДНЗ. Вихователю»

ЛЕВЧЕНКО Тамара Григорівна

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В ДНЗ

Головний редактор *Н. Ф. Юрченко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 14.09.2009. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 9,00. Зам. № 9-09/14-05

ТОВ «Видавнича група „Основа”»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.